

ІРИНА ІГНАТЕНКО

НАРОДНА МЕДИЦИНА

І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

ВІРУВАННЯ МІФОЛОГІЯ СВИТОГЛЯД
ТАЄМНИЦІ ЗНАХАРСТВА ЗАМОВЛЯННЯ

ІРИНА ІГНАТЕНКО
СЕРІЯ
ДОЗВІЛ

**НАРОДНА
МЕДИЦИНА**
І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

ІРИНА ІГНАТЕНКО

НАРОДНА МЕДИЦИНА

І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

ХАРКІВ **КЛУБ**
2016 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЯ

УДК 39(477)
ББК 63.5(4УКР)
I-26

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій ф
без письмового дозволу видавництва

Художник *Олександр Сорудейкін*

Дизайнер обкладинки *Юлія Сорудейкіна*

Науково-популярне видання

ІГНАТЕНКО Ірина

Народна медицина і магія українців

Керівник проекту *В. В. Столяренко*
Завідувач редакції *К. В. Новак*
Відповідальний за випуск *І. Г. Веремій*
Художній редактор *Ю. О. Сорудейкіна*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Н. Я. Радченко*

Підписано до друку 04.10.2016. Формат 60х90/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 20.
Наклад 10 000 пр. Зам. № 6-10-0303.

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»
61052, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

ISBN 978-617-12-1549-8

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

Мій бабусі Ганні, прабабусі Агафії
та всім жінкам мого роду,
які «знали» та лікували людей,
присвячую

ВСТУПНЕ СЛОВО

Таємницями знахарства я була оточена змалечку й на власні очі не раз пересвідчувалася в ефективності методів народної медицини.

Мій рід веде до житомирського Полісся, а жінки по роду матері «знали», тобто лікували людей.

Величезний вплив на мій світогляд та любов до старовини, фольклору, народної культури справила моя бабуся — Ганна Михайлівна Будник (у дівочтві Трубець, роки життя: 1913—1999). Це була людина широкого світогляду; вона знала й співала багато пісень, була неперевершеною оповідачкою, знавцем різноманітних звичаїв та обрядів, носієм народної мудрості. Крім того, вона (як кажуть на Поліссі) «знала», тобто лікувала людей. Моя бабуся була спадкова поліська шептуха, яка перейняла народно-лікарські знання від своєї матері, а та — від своєї.

Її знали не тільки в рідному та навколишніх селах, а й у районі, області й навіть у Києві. Потік людей був нескінченним, вона дуже втомлювалась, але нікому не відмовляла в допомозі, до того ж не призначала ціну за лікування. Найціннішою платою для неї була вдячність вилікуваних нею хворих.

Бабуся Ганна досконало володіла народно-лікувальною практикою та мала глибокі знання. Здається, не було жодної «ірраціональної» (магічної) хвороби, якої вона не вміла б лікувати: *викачувала ляк, вишпитувала підвій, виливала дане, лікувала чорну хворобу (епілепсію), спалювала рожу, ставила золотнік, виливала волос* та багато-багато іншого.

Закінчивши історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, я вступила до аспірантури, і єдина тема, яка мене глибоко цікавила для наукового дослідження, була народна медицина.

Власне, тема моїх зацікавлень передбачала насамперед опитування носіїв магічних, сакральних знань та вмінь, людей, які «знають». Так, 2003 року розпочалася моя дорога в експедиційне поле, і рік за роком у моєму «польовому» кошику накопичувалися безцінні скарби — інтерв'ю з народними лікарями¹.

Основний масив мого польового матеріалу в 2003—2006 та 2011 роках був зібраний на Поліссі², як наслідок — написана на опублікована монографія, що декілька разів перевидавалася³. Саме вона й стала базою для цієї книги, щоправда, значно розширена та доповнена.

Крім Полісся, я проводила етнографічні опитування в селах Черкащини (2007 р.), Херсонщини, Дніпропетровщини, Миколаївщини (2013 р.), АР Крим

¹ Польові матеріали зібрані мною в складі експедицій з працівниками Національного музею народної архітектури та побуту Пирогово (2003 р.); Державного центру захисту від техногенних катастроф (2003—2006 та 2011 рр.); НЦНК «Музей Івана Гончара» (2013 р.); зі студентами-етнологами історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка в межах етнографічної практики (2007, 2012 р.).

² Центром Поліського краю, його ядром, є територія басейну річки Прип'ять та її правих приток. Це насамперед такі терени: Ратне — Іваново — Береза — Іванцевичі — Гванцевичі — Старобин — Птича — Мозир — Ельськ — Словечне — Олевськ — Сарни — Костопіль — Ковель — Ратно. Етнографи розрізняють Полісся за етнічною ознакою: «українське», «білоруське», «російське» та «польське» (люблінське), можна констатувати, що вся територія окресленого ареалу (за винятком білоруської Мозирщини) належить саме до українських етнічних земель; так само як і етнічні землі, що наразі входять до Польщі: Південна Берестейщина, Люблінщина, Побужжя, Південне Підляшся.

³ Народна медицина українців Середнього Полісся: традиції та сучасність (на польових етнографічних матеріалах). — Кам'янець-Подільський: «Медобори—2006». — 2013. — 336 с.; 2-е вид. — К.: «Інтелектуальна книга», 2015. — 336 с.: іл.

(с. Берегове Бахчисарайського р-ну, 2012 р.)¹. Крім власних етнографічних досліджень, для написання цієї книги також залучила польові матеріали з інших теренів України, зібрані моїми колегами-етнологами.

Зібрані, упорядковані та опрацьовані польові матеріали, як безцінне джерело народної мудрості, я подаю наприкінці до кожного розділу цієї книги, адже саме вони і є найбільшою її вартістю, бо, на відміну від наукових теорій та концепцій, не старіють і не втрачають актуальності, а навпаки — з плином часу їхня цінність тільки зростає. Про особливості етнографічних опитувань, правила збирання експедиційного матеріалу та інші польові цікавинки й секрети збирацької роботи допитливий читач може дізнатися у моїй післямові наприкінці цієї книги.

Отже, щиро сподіваюся, що ця книга стане як захопливим читанням про вірування наших предків, так і корисною порадицею у деяких життєвих ситуаціях!

¹ Перелік обстежених сіл подано наприкінці книги.

ВІРУВАННЯ,
МІФОЛОГІЯ,
СВІТОГЛЯД

МАГІЯ ТА ЛЮДИ: ЗНАХАРІ, ЧАКЛУНИ, ВІДЬМАКИ ТА ІНШІ ОСОБИ, ПРИЧЕТНІ ДО МАГІЇ

Чи не найбільше вірувань, переказів, легенд українців пов'язано зі *знахарями* та *чарівниками*, особами, які в народній уяві наділялися особливими здібностями¹. Як вірили пращури, вони могли лікувати та насилати хвороби, передбачати події, впливати на погоду, перетворюватися на тварин і птахів, замовляти різні предмети тощо.

Незважаючи на різноманіття функцій, якими їх наділяла народна уява, була між ними суттєва відмінність: знахар діяв за допомогою знань та сил, отриманих від Бога, *насамперед лікував фізичні та психічні хвороби (!)*, а також допомагав у вирішенні різних господарчих, побутових, сімейних проблем тощо.

Чаклун виступав більше як втілення зла, особа, діяльність якої ґрунтувалася на зв'язку з нечистою силою, «запродаванні душі чорту» і спрямовувалася на заподіяння зла, наслання недуг, лих, тяжких фізичних і психічних хвороб тощо. Вірили, що саме чаклун спроможний перетворювати людей на тварин (найчастіше вовків), насилати на подружжя неплідність; розсварю-

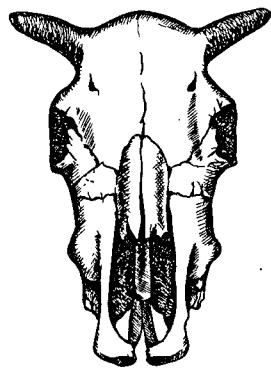
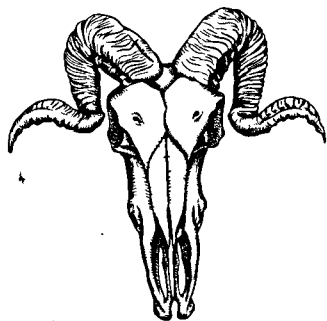
¹ Термінологія на позначення «знаючих» людей дуже різноманітна, має свою регіональну специфіку та хронологічні рамки вживання. Так, у давньоруських пам'ятках української мови їх найчастіше репрезентують найменування «волхв-вещок», «ворожбит-ворожка», «целитель», «лекарь/лекарка», «баба», «чаровница/чаровник», «чародейка / чародей», «вещок», «шепотница» тощо. Назви «знахар» та «чаклун» характерні для більш пізнього часу. Найчастіше ці особи згадуються під такими назвами в етнографічній літературі та публікаціях XIX ст. Щоб не плутатись у назвах, у цій книзі терміни «знахар» та «чаклун» вживатиму і я.

вати між собою людей; псувати худобу; «робити» на смерть тощо.

Важливо зазначити, що «знаючих» (як знахарів, так і чаклунів) завжди боялися й поважали, чому є багато свідчень із різних регіонів України. Наведемо для прикладу декілька:

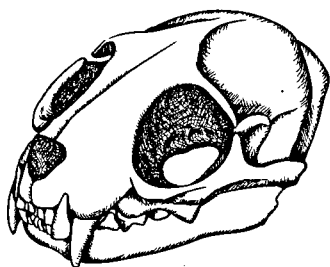
«...В разных селах встречаются старики и старухи, которые сльвут колдунами и знахарьками. Иные гордятся и пользуются такой славой. Их побаиваются; им платят за советы»¹, «За свои чрезвычайные таинственные знания они пользуются большим уважением»²; «Ворожки й ворожити користуються великою пошаною, і до їхньої поради звертаються у всяких нещасних випадках і пошкодженнях»³; «Он пользуется почетной известностью не только в своем селе, где общество приняло на себя уплату всех его повинностей и выдает ему вознаграждение, но и по соседству верст

¹ Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України / Упоряд., підгот. тексту, передм., післям. та прим. М. М. Красікова. — Х.: АТОС, 2008. — С. 295.

² Коваленко Г. О народной медицине в Переяславском уезде Полтавской губ. // Этнографическое обозрение, 1891. — № 2. — Кн. IX. — С. 147.

³ Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. — Чернівці, 2000. — С. 121.

на 20»¹; «Относятся к нему (знахарю — I. I.) с большим почтением, отвечают земные поклоны и целуют ему руки»²; «Вообще тип знахаря в Украине, насколько можно судить по некоторым письменным свидетельствам и рассказам народа, был тип весьма почетный»³.

За народними уявленнями, представники обох категорій могли бути природженими або навченими, причому сильнішими вважалися саме перші. Українці вірили, що можна було народитися зі схильністю до знахарства та чаклування. Важливими були день, час і навіть хвилини народження дитини, адже вони програмували її подальше життя. Знахарським днем вважався понеділок. Вірили, що дитина, народжена цього дня, у майбутньому може стати знахарем.

Вроджена здатність до чаклування, як вірили в народі, могла бути закладена неправильною репродуктивною поведінкою батьків.

¹ Сумцов Н. Очерки народного быта // Из этнографической экспедиции 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии. — Харьков, 1902. — С. 53.

² Лекарь-знахарь в Нижинском уезде // Киевлянин. — 1875. — № 115. — С. 2.

³ Пантохов И. Местная народная медицина // Киевлянин. — 1875. — № 23.

Полягала вона передусім у порушенні батьками заборон на статеві зносини під час чотирьох річних постів, пісних днів (середа, п'ятниця), напередодні та під час великих православних свят, поминальних днів. Зачата у такий період дитина вважалася схильною до лихих справ, у тому числі чаклунства.

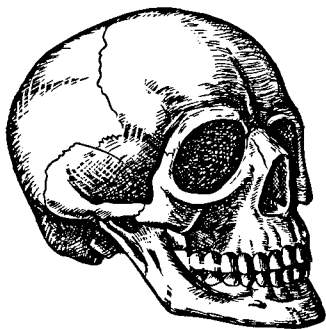
Переказували, що «поганою на очі» й зурочувати буде та людина, яку мати двічі віднімала від грудей, а якщо тричі, то взагалі матиме «смерте» око.

Цікаві перекази про навчання знахарського ремесла вже у дорослому віці. Переказували, що знахарство передається в основному «по крові», «по роду».

І водночас вірили: власного бажання лікувати — замало, потрібні відповідні здібності. Цікаво, що особливими здібностями також наділяли «межових» дітей: перших й останніх у сім'ї.

До речі, учень мав перейняти від учителя знання за один раз. Якщо ж це в нього не виходило, його вважали нездатним до знахарства.

Побутувало вірування, що знання такого роду будуть краще засвоюватись, якщо людина, яка вчиться, тримає свого вчителя за руку: якщо вчителька — жінка, то учневі слід тримати її за спідницю.

До слова: інколи після передавання заборонялося лікувати тому, хто перейняв від трьох до семи років.

При передаванні знань слід було дотримуватися правила: передавати свої знання тільки молодшій за себе людині, аргументуючи це тим, що в зворотному випадку від неї не буде допомоги.

Крім традиції передавати такого типу знання в межах роду, траплялися випадки, коли їх передавали за якусь послугу, на знак вдячності або через неспроможність знахаря (у зв'язку зі старістю або хворобою) проводити лікувальний обряд самостійно: «Знання свої они передают одному из сыновей, наиболее любимому, а за отсутствием его — постороннему человеку, оказывавшему помощь и уважение старику»¹; «Секреты лечения он должен передать перед смертью любимому родному или крестному сыну, или даже постороннему порядочному человеку. Сделать это он должен непременно, без сего — “мои кости Бог из того света повыкидае”»².

¹ Коваленко Г. О народной медицине в Переяславском уезде Полтавской губ. // Этнографическое обозрение. — 1891. — № 2. — Кн. IX. — С. 147.

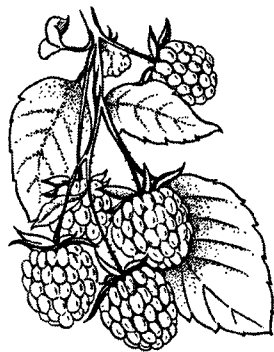
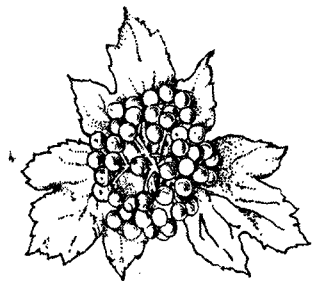
² Шамровский А. Статистическое описание Бобровицкой дачи // Памятная книжка Черниговской губернии. — Чернигов, 1862. — С. 276.

Доцільно зазначити, що секрети знахарства їх носії традиційно зберігали у великій таємниці:

«...По мнению простого народа, открытие тайны другому лицу лишает знахар, его сверхъестественной врачующей силы и знание его через это делается совершенно не действительным»¹: «Все знахари (...) проникнуты недоверчивостью и на откровенную беседу не соглашаются, а больше держат “соби на уми”, чтобы не потерять чудотворной силы врачевания»².

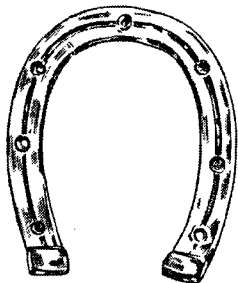
Саме тому знахар передавав свої знання учневі лише перед смертю.

Не менш цікавим є й питання оволодіння чаклунськими знаннями. Відомості, які ми знаходимо на українських теренах про методи оволодіння знаннями з чорної магії, як правило, дуже нечисленні, мають вигляд радше фольклорного переказу й пов'язані переважно із жінками-відьмами. Що стосується безпосередньо чарівників та здобуття ними «чорних» знань, то вони зводять-

¹ Трусевич И. Зилле: Предания, поверья, пословицы и песни жителей Полесья // Киевлянин. — 1865. — № 107. — С. 423.

² Бабенко В. А. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. — Екатеринослав, 1905. — С. 134.

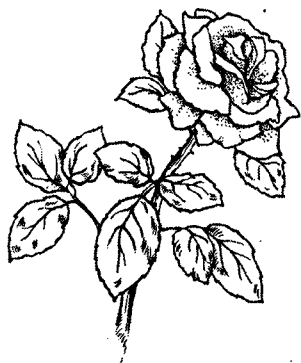

ся до осквернення християнських святинь, насамперед хреста й ікони: *«Передача секретов между ними может быть только тогда действительно, когда «ворожбит»-новичок успеет, никем не видимый, среди глухой полночи, взобраться вверх ногами на крест и в таком же положении спуститься обратно на землю»*¹.

Втім, видається цікавим питання, які чинники змушували людей звертатися до злих сил (якщо припустити таку ймовірність) з метою отримання такого роду знань. Як нам видається, на це існує декілька причин.

По-перше, чаклунство приписували людям, які були соціально маргінальними: мали дефекти у зовнішньому вигляді (кульгаві, криві, потворні тощо), були особливими та самотніми.

У традиційній культурі патології в зовнішньому вигляді людини розглядалися як ознака її (або пращурів) зв'язку з нечистою силою, адже за народними уявленнями, тілесна потворність

¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной имп. Русским Географическим обществом: Юго-Западный отдел: Материалы и исследования в 7 томах, собранные П. Чубинским. — СПб., 1872. — Т. 1. — С. 208.

не сумісна зі святістю. Неодружені (перестарки) також вважалися «аномальними», «іншими», тому й небезпечними, адже у відведений їм час не виконали життєвого призначення, тобто вибілися з нормального ритму життя.

З огляду на це, ставлення до цієї категорії осіб було насторожене, підозріле, їх не запрошували брати участь у родильних, весільних обрядах, тобто така категорія людей була дещо ізольованою.

Можна припустити, що ігнорування суспільства, особисті образи, бажання помсти примушували їх насправді звертатися до опановування чорної магії. До того ж майже завжди «знаючих» боялися й поважали, тому це був ще й шлях до підвищення свого соціального статусу.

Тут вельми показовою є розповідь, записана на Харківщині. Вона переконливо показує, як шанувалися «знаючі», як добрі, так і погані, що могло бути особливо привабливим для соціально ізольованих осіб: «...Як заміте, що прилемзавсь на свальбу який-небудь одірвиголова, ни в чим не перечуть єму й наровлять все поштувати, та всім годити, а вин перед всею кагалою чубуницьця, величаецьця: я, мол, не я;

і Боже упаси піти на перекір, проти шерсти, тоді квітть, тоді хоч заздалегідь кричи караул (...) А будеш недоук або вобче неук у цьому ділі, та з поїздом, з молодими, будеш їхать, то кого б ти не заздрів, чи зустрів би то, здимай мирицій шапку, кланяйся у пояс та піднось горілки й закуски. Вип'є не вип'є, закусе не закусе, — нема тобі до того діла; будь би вона була від тебе честь приложена, бо всяки причини від людей бувають і його худого нізащо не визнаєш між добрим»¹.

Що стосується самої знахарської практики, то існували певні обмеження: не можна було лікувати молодим жінкам, а тільки старим бабам (з огляду на уявлення про «брудну» місячну кров жінок); існувала заборона на лікування в неділю та свята; лікування проводилося вдень, до заходу сонця, й не пізніше.

Важливо, що знахар за свої послуги не мав вимагати з пацієнтів жодної оплати. Натомість останній мав обов'язково віддячити чим-небудь за лікування, щоб допомогло. Такою вдячністю, як правило, ставали борош-

¹ Шинкарев П. М. Сл. Бело-Куракино // Харьковский сборник под ред. В. В. Иванова. — Харьков, 1895. — С. 252—253.

няні вироби, натуральні продукти, вироби з полотна та гроші. Цікаво, що українці ніколи не шкодували й завжди дякували знахарям: «Селяни-малороси щодо цього делікатні, і навіть бідняки не шукають у своїх «дідів» безкоштовної допомоги. Зазвичай чоловіки приносили булочку і 5 або 10 коп., жінки десяток яєць або кілька курчат¹; винагороду у вигляді мішків борошна або зерна і грошей до 1 рубля²; «Гуцули часто платять своїм знахарям більше, ніж коштувало б фахове лікування»³; «За свої чрезвычайные таинственные знания они пользуются большим уважением, и к ним идут пациенты часто за десятки верст, принося вознаграждение в виде мешков муки или зерна и денег до 1 рубля. Специалисты этого рода обыкновенно уже не работают как все, т. е. не занимаются земледелием, отчасти по своей старости, отчасти потому, что обеспечены своим ремеслом»⁴.

Повертаючись до розгляду особи чаклуна, зазначимо, що за на-

¹ Сумцов Н. Очерки народного быта. — С. 53.

² Коваленко Г. О народной медицине в Переяславском уезде... — С. 147.

³ Кайндль Р. Ф. Гуцули... — С. 126.

⁴ Коваленко Г. О народной медицине в Переяславском уезде... — С. 147.

родними переказами на людей, які опановували знання з чорної магії, періодично знаходить така пора, що вони мусять комусь «втяти», «вперти» хворобу, навіть за відсутності власного бажання. За народним переконанням, коли настає «ця пора», така людина абсолютно себе не контролює і може «зробити» будь-кому, зокрема і близьким. Чаклуни могли «втяти» не лише людям, а й тваринам, зокрема домашнім. Якщо поруч у цей момент нікого з людей не було, то чарівники могли «зсилати» свої чари тварин, дерева, вітер тощо. Крім того, насилати хворобу на горілку, а потім давали випити «жертві»; «підкидали» або «піддивали» з намовленими речами до будинку або заковували біля нього; випускали на вітер (вихор), і ті, хто в нього потрапляв, довго хворіли; робили у житі «закрутки» (скручені, зламані або зв'язані колоски) на хворобу або смерть господаря (як варіант — на мор худоби, для переходу врожаю з чужого поля на своє, а також всілякі збитки.

За такі капості чаклунів чекала довга й важка смерть. За сталими традиційними уявленнями, всі чаклуни, помираючи, мучаться, кричать, а вмерти не можуть.

З огляду на такі вірування, існувало кілька способів «допомогти» чаклуну померти.

Один із них (найпоширеніший) зводився до того, що треба було розібрати («зняти») дах із хати чи посадити помираючого на порозі. Дах, поріг, як і інші символічні кордони (перехрестя, межа, димар, інколи вікно, двері), розділяли «свій» та «чужий» (міфічний) простори, символізували кордони між «людським» світом і початком потойбічного, міфічного, вони були ніби входами, кордонами, «каналами зв'язку» з іншим світом. У цьому разі, знімаючи дах з хати або садовлячи помираючого на порозі, чаклуна ніби «підштовхували» до потойбіччя. Звідти, ймовірно, і походить заборона стояти на порозі.

Вірили, що померти чаклун міг і тоді, якщо передасть кому-небудь свої знання, бо гріховні слова «тримають» його й не дають душі вийти з тіла. Саме тому довго помираючий чаклун намагався передати кому-небудь «магічні» слова, навіть за відсутності учня, який би хотів взяти такий «дар» добровільно. Побутувало навіть вірування, за яким людина, навіть просто взявши за руку помираючого чаклуна або будь-

який предмет з його рук, обов'язково перейме всі знання, якими він володіє. Це відбудеться через контакт, передавання чаклунської сили, енергії від одного до іншого.

Вважалося, що душа чарівника виходить з його тіла через задній прохід, на відміну від душі праведної людини, яка покидає її тіло через рот. Сама смерть викликає грозу, вихор, який і забирає його душу.

Цікаво, що чаклунів боялися і після смерті. Під час їх поховання дотримувалися певних ритуальних дій. Зокрема, наприкінці XIX — на початку XX ст. тіла померлих чаклунів кололи шилом, у домовину клали залізо і свячений мак, примовляючи: *«Тоді прийдеш, як мак перелічиш і залізде перегризеш».*

Кришку на домовину намагалися робити з осики, вірячи, що мрець нізащо не встане з такої домовини.

Вважалося, що недотримання зазначених правил призведе до того, що і після смерті чаклуни «капоститимуть».

Тих, хто «ходив» після смерті, найчастіше називали упирями. Побутувала думка про те, що упирі — це групи чаклунів, а також осіб, що за життя були від-

лучені від церкви, у яких після смерті вселялися чорти і приводили їх у рух. Удень вони лежать у могилах, а вночі встають із трун і блукають неприкаяні по землі.

Схарактеризувавши народні вірування, пов'язані зі знахарями та чаклунами, хочу зупинитися на ставленні церкви до знахарів та знахарства й спробувати пояснити, чому їхня діяльність в очах церкви була і є гріховною. Натомість церковна заборона аж ніяк не заважала хворим звертатися по допомогу до знахарів і не бачити в цьому ніякого гріха чи боговідступництва.

За церковним ученням, усяка хвороба в людині є наслідком її гріховності і Божою волею призначена для її напоумлення і спрямування на шлях істини. Церква акцентує увагу на тому, що причини захворювання слід шукати лише в Божому провидінні або потуранні, а не в силі чаклуна, що нібито може напустити на людину хворобу. Захворівши, людина повинна була покаятися за свої гріхи і з допомогою власної та церковної молитви просити Бога про зцілення. Саме покаяння й молитву церква визнавала головними лікувальними засобами. У всій духовній літературі

основний акцент робиться на тому, що Господь, перш ніж зцілити розслабленого, простив його гріхи.

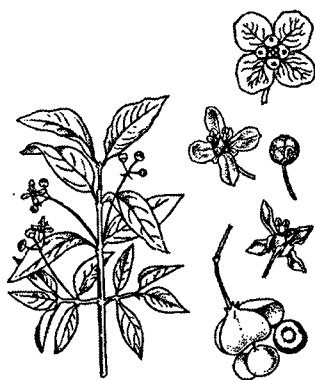
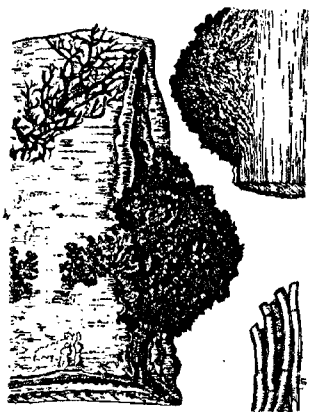
Натомість у народних уявленнях походження захворювань не зводилася винятково до такого пояснення, хоча й не виключало його. Одним із найпоширеніших є традиційне переконання в існуванні хвороб, які насилаються «поганими людьми» — чаклунами, а виліковуються «добрими» — знахарями. Останні асоціюються з «Божими посланцями», які саме й покликані лікувати людей. У народі взагалі існувала впевненість у тому, що лікуватися у знахарів не тільки не гріх, але що тільки вони можуть вилікувати певні хвороби «ірраціонального» походження, наприклад «вроки», «дання», «подвій» тощо.

Словом, у народному розумінні не було нічого гріховного в тому, щоб звертатися до знахарів, які займаються винятково цілительством, причому не самі від себе, а за допомогою Бога, Богородиці, святих: «Припускаючи існування в природі сил і законів, невідомих масі людей, народ вважав, що багато з цих законів відомі деяким особам, званим відунами, знахарями і т. д.; причому володіння таємницями природи

він не сприймав як справу гріховну, таку, що суперечить релігії»¹.

Важливо ідкреслити, що визначальним чинником у класифікації людини, яка «знає», виступала якраз церковна атрибутика (ікони, свічки, освячене зілля та вода тощо), її наявність або відсутність у хаті та лікувальних діях. У першому випадку людина вважалася доброю, в іншому — лихою. Саме наявність християнської атрибутики у знахарській практиці, згадування у замовляннях Ісуса Христа, Богородиці, святих «легалізувало» магічне лікування в очах оточення і робило знахаря «Божою людиною», як колись, так і тепер.

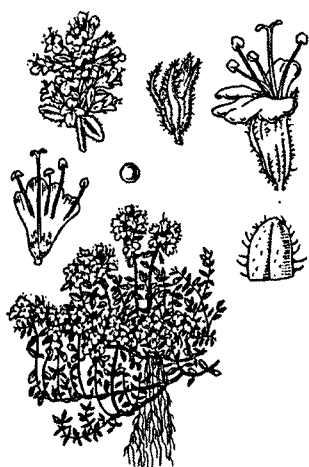
Свого часу знаний етнограф Микола Сумцов, характеризуючи знахаря на ім'я Івась, який жив в одному із сіл біля Києва, зазначав, що «у його хатці багато ікон і багато різного зілля»². Інший же «дідок, який нещодавно помер у глибокій старості, жив у невеликій хаті, завжди чисто прибраній, де багато ікон у передньому кутку»³.

¹ Лукьянов Г. Г. Из истории русского колдовства в XVII в. // Вестник Харьковского историко-филологического общества. — Харьков, 1911. — Вып. 1. — С. 71.

² Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. — С. 295.

³ Сумцов Н. Очерки народного быта. — С. 53.

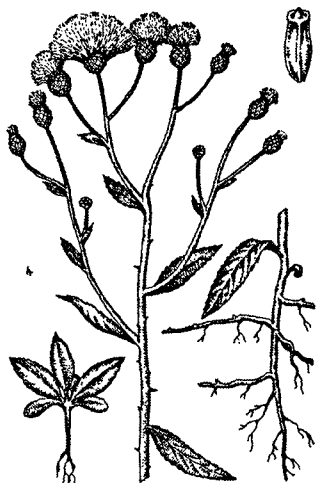
Таким чином, існувало кілька народних пояснень причин захворювання, і це визначило наявність різних підходів до лікування та необхідність у співіснуванні різних фахівців. У цьому випадку в народному сприйнятті такі хвороби пояснювалися не тільки й не стільки людською гріховністю та Божим провидінням, а втручанням у здоров'я людини чаклуна. Тоді, коли актуалізувалися інші уявлення про причини недуги (відмінні від уявлень про Божу кару), на перший план виходили інші способи боротьби з хворобою, що своєю чергою потребувало допомоги інших фахівців. Дотримуючись принципу «чим забився, тим і лікуйся», люди шукали допомоги у народних лікарів, і в цьому разі наперед виступала сила «знахаря», а не власна гріховність чи божественне втручання.

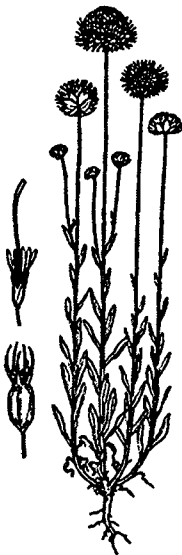
Цікаво зазначити, що, попри офіційну позицію церкви, деякі священики самі зверталися по допомогу до знахарів або ж самі ініціювали проведення обрядодій, які розглядалися церквою, в якій вони служили, забобонними. Такого роду інформацію ми знаходимо не лише у етнографічних записах збирачів-етно-

графів, але й у історичних архівах та судових справах.

Так, у замітці «Попи-ворожбити (До історії знахарства на Україні) 20—рр. ХХ ст.», що зберігається в Інституті рукопису НБУ ім. Вернадського (Ф. 10. — Од. зб. 15095—15096), знаходимо таку інформацію: «Попівство не тільки не вело боротьби з народними забобонами, але навіть, можна сказати, піддержувало й ширило їх. (...) Попи самі були виконавцями народних вірувань, брали на себе роль давніх ворожбитів або славились за чарівників. (...) Під час польського повстання 1830—1831 рр. вибухла епідемія холери; вислано до сільських попів обіжники з поучуваннями та приписами, як боротися з нещастям, що попи оголошували по своїх церквах. Коли ці заходи не мали ніяких успіхів, то сільська людина разом з попами звернулася до забобонів, щоб вбитим холеру. (...) Деякі душпастирі, щоб відвернути поширення холери від своїх осель, обійшли з процесією свої парохії та веліли закопати осикові хрести на чотирьох частях поза селом. Один священик приказав крім того обороти село».

У тому ж таки документі розповідається про ще одного свяще-

ника, який лікував людей і мав непохитний авторитет на селі: «...Андрій Яхимович був у Белзці парохом при церкві Благовіщенській на протязі сорока років. Був він т. зв. «водосвятник»; люди зі всіх сторін приїздили до нього: біснуваті, каліки і з ріжними недугами. Андрій Яхимович кожного дня служив літургію, після якої для бажаючих святив воду. Тільки на Різдво і Великдень був у нього спокій, а то завжди стояло в нього повно возів з хворими. Приїздили і бездітні супружжя, яким він також воду святив, а що селянин хоче крім води і лікарства, то Яхимович давав засушене зілля, яке пономар збирав на цвинтарі, а подаючи його хворому казав: «О западі сонця налий, серденько, в горнець води, вложи зілля, обліпи горнець, вари і молися через цілу ніч, а перед сходом сонця напийся з горшка з трьох боків і будеш, серденько, здоров». Люди вважали його ворожбитом і його словам сліпо вірили».

Схожу інформацію про звернення священників до бабок-шептух чимало можна почути по селах і сьогодні.

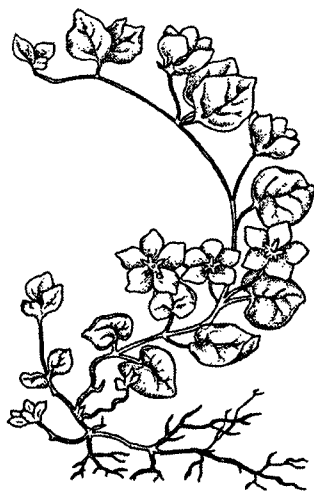
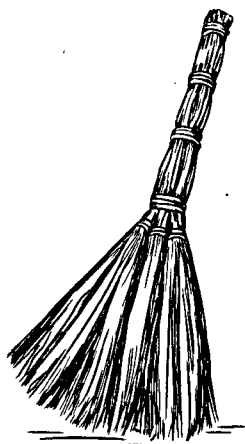
Крім церкви, яка негативно ставилася до народних лікарів та методів їхнього лікування, в опозиції до них була й офіційна медицина.

Якщо зробити відступ і невеличкий екскурс в історію, то можна зауважити, що століттями народ лікувався за допомогою знахарів та з того, що давала природа. Іноземні лікарі запрошувалися з-за кордону для обслуговування тільки царя та його оточення, знаті, а згодом військових (з XVIII ст.). Крім іноземних лікарів, які приїжджали із Західної Європи, практикували лікування й ченці при монастирях, але для простого селянина було складно лишити господарство й шукати зцілення по далеких монастирях. Це практикувалося, але вже у крайніх випадках. Це ще одна причина, чому зверталися до своїх лікарів: вони жили поруч і були з одного середовища.

Навіть після офіційного запровадження земських установ (1865—1920 роки), офіційна медицина не знаходила підтримки у селян, які вважали її «панською вигадкою». Підтвердження про це знаходимо у численних джерелах. Наведемо декілька прикладів:

«Селяни взагалі з відразою ставляться до лікарів і тому часто приховують свої хвороби. (...) Зрештою, хворі воліють приймати поради і ліки від тих людей, які належать до одного з ними

класу і які їм ближчі. Вони більше довіряють їм; часто вони вважають, що лікарі надто освічені, щоб могли принижувати себе, обстежуючи недуги, які вважають ганебними», — писав у середині ХІХ ст. французький лікар Г. де ля Фліз¹.

Схожі відомості подавав й знаний етнолог та антрополог Хведір Вовк, який зазначав, що знахарям «...селяни дуже вірять і, незважаючи на те що в слободі знаходиться фельдшер, а поблизу живе лікар, до останніх звертаються в рідких випадках, здебільшого тоді, коли вже всякі шептання перепробувані і жодне не допомагає»².

Ось ще одна схожа за змістом публікація у газеті «Киевлянин» за 1875 рік, № 2:

«...Главными и наиболее коварными врагами почетных старушек являются подлекари и фельдшера, т. е. конкуренты по профессии... Однако, при той глубокой вере, какая существует не только между сельскими, но и между большинством городского населения в таинственную целебную силу различных трав, старуш-

¹ Г. де ля Фліз. Альбоми. — К., 1999. — Т. 2. — С. 720.

² Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології. — К., 1995. — С. 205.

кам не очень страшна конкуренция и микстуры».

Крім того, популярність знахарів може бути пояснена й ефективністю їхнього лікування, про що теж не слід забувати.

Нижче наведено цікавий текст, опублікований у «Волынских губернских ведомостях» 1882 року. Його автор — студент-медик (!), який слабував на зубний біль, але жодний медичний засіб, який він застосовував, йому не допоміг. Порятунку юнак знайшов у народного лікаря, який зняв зубний біль замовлянням, написаним на папері. На знак вдячності медик опублікував таку замітку:

«Считаю долгом заявить благодарность г-ну Гритчину, которая состоит в том, что я заболел зубной болью и употреблял при этом различные медицинские средства довольно продолжительное время, но от них не получил никакого облегчения, но, будучи наслышан, что находится человек в городе Харькове, который лечит зубную боль заговорами, а как химик и студент, окончивший пять курсов медицины в Дерптском университете, счел за невежество верить в симпатические средства, но мучительная боль меня довела до того, что я должен

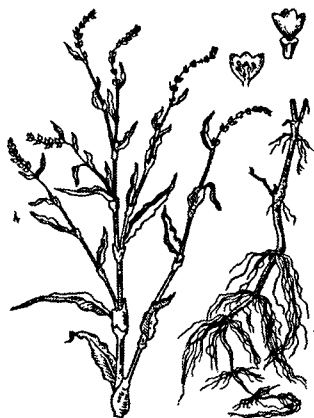
был обратиться к этому господину, одним словом, пожелал сделать наблюдение и опыт над подобного рода медициною. И так отправился я к нему, взяв у него записку и на обратном пути иду и думаю, что поможет эта записка?.. Наконец пришел домой, положил записку на стол и принялся опять за свои медицинские средства, чем более делаю полоскание и т. п., тем далее усиливается мучительная боль, до того — хоть стреляйся, но наконец я бросил полоскать лекарствами, взял записку, положил под мою головную подушку и лег. Через несколько минут пришел в забвение и уснул так, что проспал до десяти часов утра, потом проснулся и уже более не ощущал никакой боли, как будто рукой сняло, и до сих пор выхожу во двор без шапки в сырую погоду, не чувствуя никакой боли. Меня крайне удивляет, что наш медицинский совет Харьковского университета остается равнодушным и не обратил внимания на этого господина, который вылечил 5.747 человек, а я уже 5.748-й»¹.

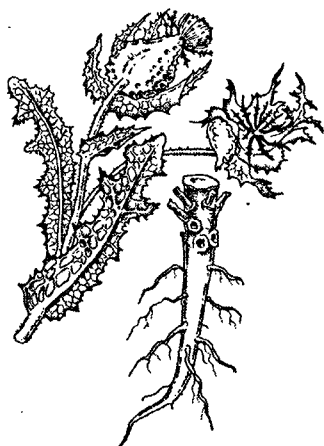
¹ Братчиков А. К вопросу о местных народных способах врачевания болезней // Волынские губернские ведомости. — 1882. — № 49. — С. 2—4.

Не змогла вбити віру в силу народних лікарів і радянська влада.

Згадаймо, що в роки радянської влади будь-які прояви лікування словом або народно-медичні методи, які офіційна медицина трактувала як «забобонні», «марновірні», «нераціональні», різко критикувалися й засуджувалися. Народні лікарі, які володіли такими знаннями, намагалися не афішувати цього або навіть згортали свою діяльність, побоюючись переслідувань влади та насмішок однопартійних односельців. Тим часом, як показують наші матеріали, а також записи інших збирачів, неспроможність радянської офіційної медицини вилікувати певні види хвороб була причиною того, що люди таємно йшли лікуватися (або водили своїх хворих родичів) до народних лікарів. Останні, хоч і боялися покарання влади, не могли відмовити людям у допомозі й лікували підпільно.

Отже, з усього вищенаведеного можна зробити висновок, що народні лікарі, незважаючи ні на офіційну церковну заборону, ні на розвиток офіційної медицини, ні на переслідування світської влади, не втрачали свого авторитету й щоразу доводили ефективність методів народного лікування,

передаючи ці знання та досвід від покоління до покоління.

Також причетними до магії, щоправда не лікувальної, а шкідницької, були *відьми* та *відьмаки*.

Цікаво, що відьма в народних оповідках — набагато популярніший персонаж, аніж відьмак. Останній згадується більше як керівник відьомських шабашів або вчитель, що навчає відьомства.

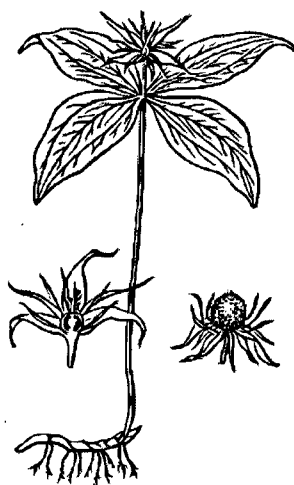
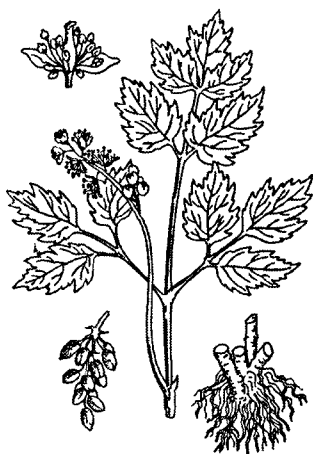
За народними переказами, ці особи так само могли бути наділені відьомськими здібностями від природи або оволоділи ним у дорослому віці. Найперше, чим народна уява наділяла відьом, так це здатністю добувати молоко з будь-яких предметів у будь-якому місці, чинити дрібні капості односельцям, перетворюватися на тварин та літати на відьомські шабаші.

Народна культура виробила ряд рекомендацій, як упізнати відьму. Серед численних виокремимо такі: на Великдень дивитися, котра з жінок не йшла навколо церкви з процесією, а виходила останньою, аби поцілувати замок; хапала священика за ризи; не виголошувала разом з усіма «Воістину воскрес!», а шептала свої замовляння. Приміром, вірили що відьма у цей час може за-

мовляти магічну карту, примовляючи «а у мене в кармані карта є», або ж будь-що бажане: «а у мене пчоли є», «а у мене молоко є» тощо.

На Правобережжі відьом випробовували більш радикально: кидали в озеро або річку й спостерігали: якщо вона тонула, то визнавалась невинною, а якщо ні — винною! У Центральній Україні над підозрілою у відьмацтві жінкою чинили самосуди, які зводилися до побиття та приниження. Лівобережжя виявилось більш лояльним до відьом. До слова: на відміну від Європи, де в епоху середньовіччя і нового часу церквою було знищено безліч людей (так звана інквізиція), на теренах України до магії ставилися досить лояльно. Дослідники пояснюють це світоглядом українців, в якому володіння особливими знаннями не вважалося гріховним, мало лише значення, чи застосовувалося воно на користь чи шкоду конкретній людині або громаді в цілому.

Цікаво, що причетними до вважали й людей, які за родом своєї професійної діяльності не були хліборобами, як більшість українців. Вірили, що представники певних професій володіли особливими знаннями, були

наділені магічною силою й мали покровителів у потойбічному світі. До цієї категорії належали всі, хто пізнав «таємні ремесла», — мисливці, будівельники, гончарі, ковалі, пасічники та ін. Для прикладу зупинимося на розгляді деяких із них. Розпочнемо з **гончаря** та матеріалу, з яким він працював — глиною.

У світоглядних уявленнях глина асоціювалася з космічною праматерією та вшановувалася як одна з найвищих форм космічної матерії, животвірна вселенська речовина з дивовижними властивостями та можливостями. Саме глина і тільки глина, серед усіх природних матеріалів, дозволяла найповніше втілювати, матеріалізувати людську уяву в творчості. Саме тому з глини будували храми, будівлі, виготовляли посуд, обрядові та декоративні предмети, застосовували її в народній медицині, магії, астрології, ритуальних діях. Вірили, що люди, які опанували роботу з глиною — гончарі, так само є особливими та знаючими більше за звичайних людей.

Вважалося, що й **пасічники** знали магічні дії, завдяки яким можна було звести бджіл, наслати на них хворобу, переманити

з іншого вулика тощо. Або ж, на-
впаки, вилікувати, захистити від
чар, заговорити на вдалий збір
меду. Вірили, що коли пасічник
завжди має багато меду, то він
«щось знає» і бджоли носять йо-
му той мед звідусіль, навіть із
предметів та речей, абсолютно
для цього непридатних.

До знаючих людей долучали
й **мисливців**. Вірили, що удачли-
вому мисливцю дичину жене не-
чистий і всіляко допомагає йому
в цьому промислі. Така думка не
викликає здивування, адже при-
писи, завдяки яким можна було
стати удачливим мисливцем, во-
чевидь антихристиянські й на-
правлені на осквернення християнських святинь: «*То кажуть, що як мисливий хоче, щоб добре бити дичину і завше вона йому попадалася, — треба, щоб він на саме Благовіщення, до схода сонця, вистрілив у фігуру (хрест. — І. І.)*»¹. Також вірили, щоб для того, «*чтобы сделаться искусным стрелком, нужно, когда приобщаешься, сохранить часточку и потом ее расстрелять*», причому, розстрілюючи часточку людина мала усвідомлювати, що «замість

¹ Беньковский Ив. Стрелянье в кресты (Из народных суеверий) // Киевская старина. — 1902. — Т. 127, кн. 3. — С. 161—162.

часточки Господь розп'ятий». Щоб замовити рушницю, «*нужно прочитати Отче наш наоборот*». Більше того, мисливці, йдучи на полювання, ніколи не просили допомоги у Бога: «тому що мисливець іде вбивати те все, що створив Бог» і «проливали кров невинних тварин».

Потаємні здібності та особливі знання приписувались і майстрам-будівничим, через нібито їхні зв'язки з «надлюдською природою» та лісом. Вірили, що будівельник міг закласти будинок на добро чи зло. Так, у першому випадку, в новозбудованій хаті родина буде жити довго й щасливо, буде вестися господарство, зворотному випадку — навпаки.

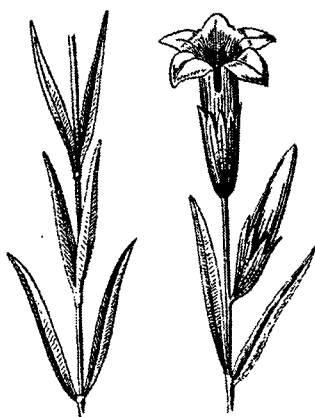
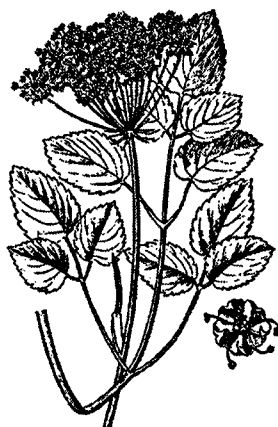
Такі вірування не викликають подиву, адже при виборі місця, закладенні фундаменту здійснювалося чимало обрядів, дійств, ритуалів, пересторог і табу. Головну роль у цих діях відігравав будівничий. Якщо він дотримувався встановлених будівельних традицій, мав добрі помисли, побажання, то це передбачало й щасливе життя в будинку. Якщо ж майстер закладав хату на лихо, дім міг стати несприятливим або непридатним для життя, через різні нещастя, які

в ньому відбуватимуться: хвороби, біди, лихо тощо.

Цікаво, що жителі Карпат вірили в те, що сама присутність майстра вже освячує місце під забудову, тому не завжди для цієї мети кликали священика. Саме тому майстру-будівельнику намагалися всіляко годити, вказувати пошану й повністю сплачувати домовлений гонорар.

Цікаво зазначити, що особливим статусом і знаннями наділялися мандрівники, чужинці, подорожні, в ролі яких могли бути представлені *солдат*, *жебрак*, *богомалець*, *старець* тощо. Наділення майже всіх мандрівників статусом «знаючих» людей, посередниками між потойбічним і земним світом, не є випадковим, адже таємна сила в традиційній уяві українців пов'язана з дорогою, чужиною. Чужим, прийшлим людям завжди приписували надприродні сили, адже вони прийшли іззовні (на відміну від осілих за способом життя людей) і туди ж повертаються.

До «знаючих» (зазвичай у негативному сенсі) прираховувалися й *представники інших етносів та віросповідань*, адже вони були «чужі», а тому й небезпечні. Слід сказати, що у слов'янській

традиції існували міцні переконання про особливу спорідненість демонічних істот та іновірців, бо вони «Хреста одвернули», тому в них немає душі. «Чужим» приписували шкідницьку діяльність, а також винайдення, разом із дияволом, «нечистих» речей: спиртного, тютюну, карт тощо. Крім того, за народними переконаннями, досить часто диявол якраз і з'являвся в образі «чужого».

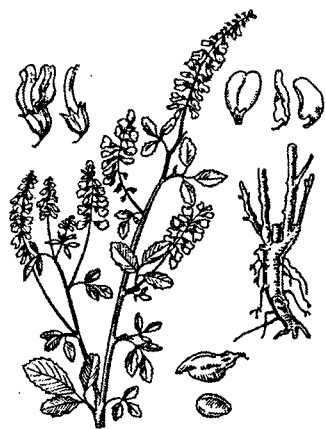
Принагідно зазначимо, що у своїх легендах та переказах український народ наділяв магічними якостями й *козаків*, яких називали великими характерниками та химородниками. Вірили, що вони могли робити усілякі дива: перекидатися вовками, наводити на ворога ману, ловити руками кулі та ядра, переходити річку, не замочивши одягу, а прислужували таким запорожцям чорти, які їм ще й гроші возили.

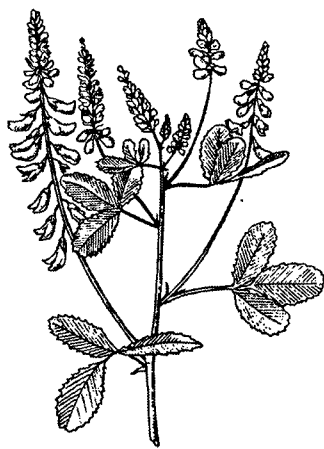
Історики вважають, що наділення такими рисами козаків відбулося у XIX ст., внаслідок романтизації та ідеалізації цього образу й навряд чи могло мати реальне підґрунтя. Натомість фольклор, етнографічні записи рясніють такими переказами. Особливо в народній уяві козаком-характерником постає ота-

ман Сірко. Деякі усні розповіді, занотовані мною під час експедиції до с. Капулівка, де похований отаман, подані після цього розділу в рубриці «З перших вуст».

Цікаво звернути увагу й на те, що магія традиційно асоціювалася більше з жінками, аніж із чоловіками. Дехто з учених припускав, що спочатку лікувальне ремесло було виключно прерогативою чоловіків — біля витоків цього феномену стояли волхви, які наділялися різнобічними здібностями, у тому числі вмінням лікувати, але поступово чоловіки втратили першість та поступилися жінкам у цій справі. Пояснення, чому магічними практики займалися переважно жінки, досить різноманітні. Зокрема, одні вчені вважають причиною домінування у магії жінок те, що жінка могутніша від чоловіка: вона дає відродження та примноження життя, тому й сама перебуває на межі життя і смерті, що робить її більш чутливою та здібною.

Між тим, як показують джерела, чоловіки не менше, ніж жінки, були причетні до магії, мали свою специфіку та суто чоловічі сфери магічного впливу, хоча й могли не вирізнятися кількісно у цій справі.

По-перше, як представники суто «чоловічих» професій, які народна уява наділяла магічністю (вже згадувані мною вище мисливці, гончарі, пастухи, коновали, мельники, ковалі, пасічники), винятково чоловіки мали доступ до таємних знань, пов'язаних із цими професіями. Існувала лише одна «професія», яка в традиційному суспільстві була суто жіночою, — повивальна справа. Отже, магія чоловічих професій була суто чоловічою і закритою для жінок.

Важливо також наголосити, що мандрівники зазвичай теж були чоловіками. Звісно, мандрувати могли й жінки, зокрема прочанки, але це було радше винятком, адже жінка вела більш осілий спосіб життя, ніж чоловік, і, як правило, рідко опинялася далеко від дому.

По-друге, представники чоловічої статті у цій царині вважалися загалом «сильнішими» за жінок. Як правило, їхні знання давали змогу «відробити» те, що «зробила» жінка, а не навпаки.

Цікаво, що самі чоловіки іноді скептично ставилися до жіночого знахарства: «баба ворожила, на четверо розложила», так відгукувався один знахар про «бабівське шептання» і вважав, що жіноче знахарство не благо-

словенне Богом; жінка може займатися ним лише тоді, коли в неї завершаться «регули» (менструація), бо тоді «Бог ей прощає». Такі вірування, ймовірно, виникли через народні погляди на «жіночу» кров як на «нечисту», а сфера сакрального, священного, яким є знахарство, потребувала ритуальної чистоти. Відсутність вікових обмежень дозволяла чоловікам чаклувати в будь-якому віці. Жінка могла займатися знахарством лише після втрати репродуктивної функції, що пов'язано з уявленням про її «нечистоту». У чоловіків такого обмеження не було. Таким чином, не зважаючи на те, що жіноче чаклунство, знахарство, на перший погляд, було більш масовим та популярним, очевидно, що чоловіки не лише не «пасли задніх», а, ймовірно, могли бути «сірими кардиналами» української магії.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можемо сказати, що з давніх часів медична сфера більшою або меншою мірою асоціювалася з надприродним, магічним. Чим давнішою є інформація про лікування у минулому, тим тісніше особа лікаря пов'язувалася з чарами, духами, нечистою силою, причому їхній вплив поширював-

ся не лише на здоров'я людини, а й на господарську та соціальну сфери. У народній традиції діяльність знахарів та чарівників була оповита ореолом таємничості, з нею пов'язувалися всілякі вірування. Крім цих двох персонажів, до магії з різних причин були причетні й інші персонажі: відьми та відьмаки, представники не хліборобських професій, мандрівники та прочани, іновірці та ін., що було пов'язано і їхньою господарською діяльністю, способом життя або професією.

З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

Надприродні здібності Івана Сірка

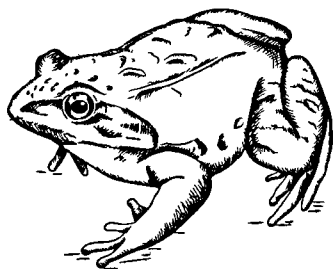
Батько мій казав, що були люди такі, що могли наперед усе знать. Із цих людей єдиний запам'ятався Іван Дмитрович Сірко, який все наперед знав. І чому він жодної поразки не потерпів у битвах, тому що знав, чим же кінчиться битва і як обдурить ворога! Він, можливо, цього навчився у своїх попередників, яких він дуже любив і вірив у них — волхвів (...) характеристики були. І характеристики це не хто інші, як люди, які в свій час мали ну, я вам скажу,

надлишкові здібності. От одна людина вміє писати вірші, а інша ще кращі! От одна лікує хорошо, а інша ще краще! (...) І казали старі люди, що в далекі годи сам отаман невмирущий та й по Січі ходить! Раз в могилі тяжко стало: він устав з труни раненько, взяв кресало та табак, люльку та й виліз тихесенько. Став, навкруги оглянувся, а Дніпро шумить, і шелестить очерет, і пісок цілує. Надивившись на донечку любу, дорогою та й огорнув її білою гавою та й спать ліг, утомившись журбою такою. Під донечкою він мав свою Січ!

Сірко лежить в курені, спочиває, в жару таку, як оце! А там у нього був свій курінь — прохладно. «Гей, джуро, хто там на Май-горі стоїть?» — «Та якраз ета сотня, етого як же його, щас спомню — Брекала Михайла». — «Так негайно скачи до Брекала, скажи, що съодні вночі буде буревій, гроза і татари прийдуть з того берега красти коней у плавні».

«Та тихо — дивіться». — «Та січас тихо, а ти, сукин син, знаєш, шо буде через 2 часа?!» — «Ні, не знаю, пане отаман!» — «Так, бігом поскакав, сказав Брекалу».

От чому не спиться старому, йому ввижається: то дощ, то буря! Які там буря, який дощ?! Як

після заходу сонця піднявся вітер, налетіли хмари. «Гей, джуро, гукни мені курінного отамана!» Гукнув. Посилає ще сотню, бо їм не вправиться. «Сьогодні буде велика буря. Точно тільки сотня поскакала». Утром розбирається: ну шо там тобі Брекало сказав?! «Ану, гукни Брекала». «Так шо кому сниться? Мені сниться, а тобі і не видється даже. Шо ти не мог розвідку послать у степ... Вобщім так, 10 нагаїв йому. Знімайте штани за те шо не слухався старого отамана». — «Та шо ти, батьку, оце мене будеш мене нагаями пороть?» — «Буду!» Так, на лаву голом животом. Зняв той штани. «Отак задери сорочку, шоб гола срака була видна». (сміється). Взяв нагайку, зняв з гвоздя, як труне мимо лави і не пари, а так со свистом... «О-о-о, — каже, — боїшся за свою сраку! Оце ти молодець! Шо ти боїшся, бо краще ти за свою б голову боявся. Якби я тебе не предупридив, то ти голови не зносився своєї. Одівай штани». Одівся та й пішов (сміється). І нада ж, каже, так як він, старий чорт, міг передбачити!

*Записано Іриною Ігнатенко
в с. Капулівка Нікопольського р-ну
Дніпропетровської обл.
липень 2013 року*

Пророцтво знахаря, який передбачив долю новонароджених дітей

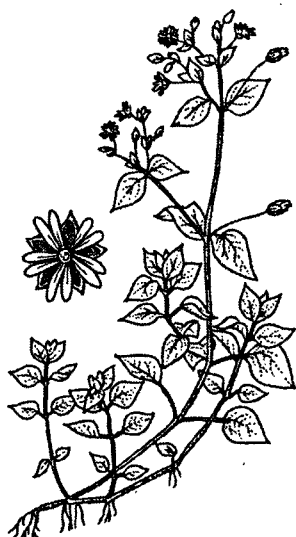
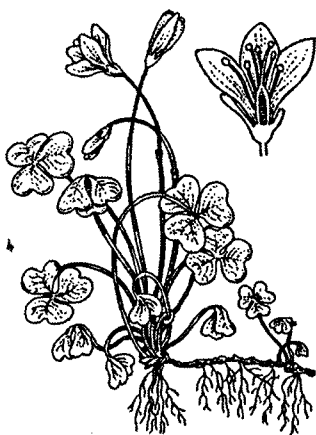
Було в нього 2 дітей: дівчина й хлопець. А он лежав у лікарниці той дід. В одній хлопчик народився, а в одній дівчинка. А он прийшов у цю палату, дивиться на цих дітей та й каже: дівчина виросте, вийде заміж, народить дітей, а хлопець доживе до 18 год і втопиться в колодязі. Ну так і було, а та баба каже, а йди ти деду та й не гавкай, не балакай такого. Та й вигнали його з палати, цього деда. Ну то той хлопець вирос і втопився в колодязі. Вирос 18 год і втопився. А дівчина нічо, так як дід сказав, так і було.

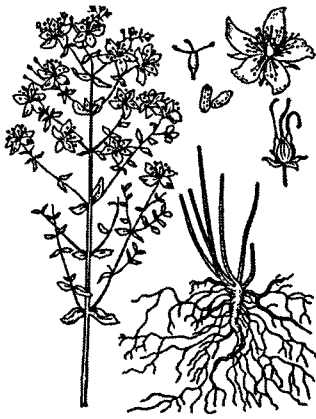
*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Степанівка Ємільчинського
р-ну Житомирської обл. від
шептухи 1937 року народження,
липень 2011 року*

Ігнорування народом церковної заборони лікуватися у знахарів

Ірина Ігнатенко (далі — І. І.): Ну а знахарство, то великий гріх?

Інформатор 1-й: Ну, знахарство тоже великий гріх, то тоже Бог отрицає, там у Євангелії написано

про знахоров, вони будуть казати перед Богом на Страшном Суде: «Ми ж от твого імені там лікували і робили там чи молитви до кажуть до Ісуса і до Богородиці», а він скаже: «Отойдіте от мене, я вас не знаю».

І. І.: То виходить так, що ті, які шепчуть, кажуть, що вони там діткам ляк качають чи рожу палять, що тоже до Бога звертаються отакі бабки, що шепчуть, от вони, як ви думаєте, вони хороші чи погані? А ви до таких самі ходили?

Інформатор 2-й: Ну вже, наприклад, я думаю, як уже дасть там якусь допомогу, як злякається дитя, то уже добре.

Інформатор 1-й: А церква каже навпаки.

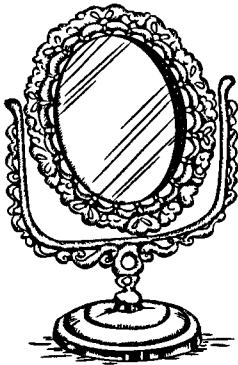
Інформатор 2-й: Як заболієш, то шукаєш раду де хоч: і в врачей, і в людей.

Інформатор 3-й: По бабкам саме більше шукають. Пошепче ляк, от злякається дитя, ляк шепче бабка — допомагає, врач того не допоможе, а бабка допоможе. Зуби шепчуть, щоб не боліли.

Інформатор 2-й: Ну, то й мені баба шептала.

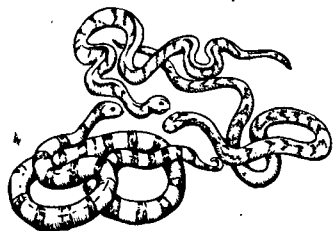
Інформатор 1-й: Мені самой шептала баба.

І. І.: А ви кажете, що не ходили до бабів!

Інформатор 1-й: Я не ходила, вона до нас приходила. Вона наша сусідка. (Сміх)

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Дроздинь Рокитнівського р-ну
Рівненської обл.,
серпень 2006 року*

Передавання знахарської сили від діда до онуки

Знахарка: Це було восьмеро дітей. І він — дід вже такий плохенький, дід прожив 104 роки, і він каже: «Ану, дітки, йдіть сідайте!» Я зараз комусь должен це все віддати! Ну і сили, він сюда по руках, по руках. «Оце ти», — так до мене.

І. І.: Тобто сіло вісім його онуків?

Розмова з місцевими жителями. Експедиція Центру захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, Житомирщина, Ємільчинський р-н, 2011 рік

Знахарка: Да.

І. І.: В рядок він всіх посадив?

Знахарка: Да, да, да.

І. І.: І посадив діток, так і як він якось по руках проводив?

Знахарка: По руках. Отак-ото всі, каже, всі ложить.

І. І.: Руки на коліна положили, так?

Знахарка: Положили.

І. І.: А. І вибрав вас, да?

Знахарка: Да.

І. І.: І сказав, що ти будеш лікувати?

Знахарка: Да.

І. І.: Дак а він якось потім вас ччив говорив, е-е-е, замовляв, ну тексти, а ви слухали чи записували?

Знахарка: Ні, я все напам'ять, я не записувала.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Піщанівка Цюрупинсько-
го р-ну Херсонської обл.
від знахарки 1935 року наро-
дження, родом зі Львівщини,
червень 2013 року*

Особливі здібності жінки знахарки-костоправа

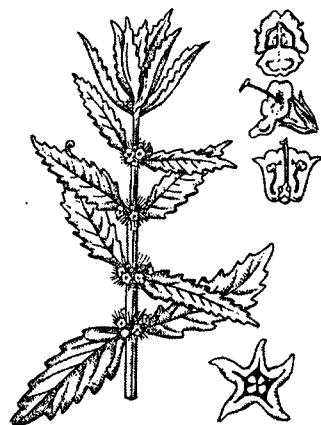
Це історія така в нас була. В нас отут жила жінка, так вона просто Богом дана, що в неї руки дарені Богом, що вони людям нерви, нервні узли вона реставривувала

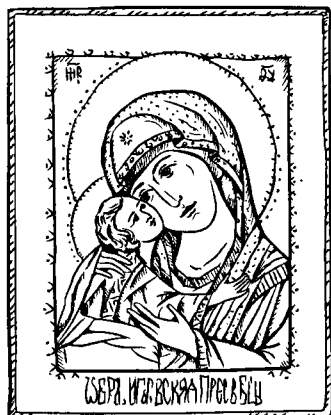
людям... Були такі випадки, що привозить було людину лежачу, вона за 2—3 рази піднімала людей на ноги! Батюшка цей нашій каже, що це вона зв'язана з сатаною. Це ж неправильно! Це ж їй Божий дар даний! Якби вона знахарка якась, не робить же ж нічого поганого! Грошей — вона ну хто там що там їй дасть, вона не встановляла ні санкцій, нічого, а людям вона, тисячам людей спасла життя! Значить, це ж воно не від сатани дано, а дано наоборот же ж от Бога! Її даже із Черкас приїхали два лікарі: один больний, а один здоровий, і просто її перевірили, чи вона справді знає. А вона їх перевіряла, вона їх перевіряла. Одному каже: в тебе серце нікудишне», — каже. Вона точно діагноз встановлює. А другому каже: «Ви, — каже, — будете жити сто год». Да!

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Степанці Канівського р-ну
Черкаської обл. від респондентки
1941 року народження,
березень 2007 року*

Зцілення знахаркою важкохворого

У мого брата була ця епілепсія... його було як спаралізувало: не говорив, одну ногу одибрало і руку,

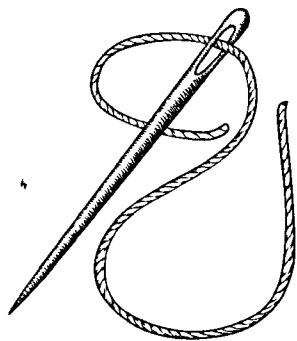

больний був... У больниці сказали, що з нього уже нічого не буде, а це нараяла тьотка якась лічить. Саме ото цих людей, що лічили — до їх причеплювалися, оця була советска власть... Люди кажуть, що не їдьте, бо вона не прийме, її уже зазивають у міліцію, і їй не дають уже лічить... її сказали, щоб вона нікого не лечила. Ну, а мати моя, в одному селі сказали, ставте коні тут, ідіть пішком до їх і просіть, може вона прийме вашу дитину. Мати пошла до її — вона ни за шо: «Я не приймаю». Мати давай цілувать її в руки, ноги: «Прийміть, бо дитина лежить уже спаралізована, не годна нікуди... Ми принесем його ночью, ми у другому селі стоїмо». А вона каже: «Приносьте». Принесли туди, вона сказала: «Кідайте у мене його і йдіть. На ту ночь прийдете, заберете. Не знаю — буде жить чи не буде». Врочь усе равно сказав, шо йому тільки суткі жити, врочь був у селі, дав йому укола, суткі чи двоє проживе. Уже все на похорони справили, наготовили: костюмчик, усе пошили. Коли пошли на другий день, занесли цей подарок. Це все з батьком пішли на другу ночь забираць його. Прийшли — спить. Каже жонка: «Забирайте, як пробудиться — то буде жить, а як

не пробудиться — може, не пробудиться». І що вона йому робила — ніхто не знає... І пройшло йому, пройшло!

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Городище Черняхівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-Калинівка
Малинського р-ну
Житомирської обл.,
вересень 2004 року*

Помста чарівника за завдану образу

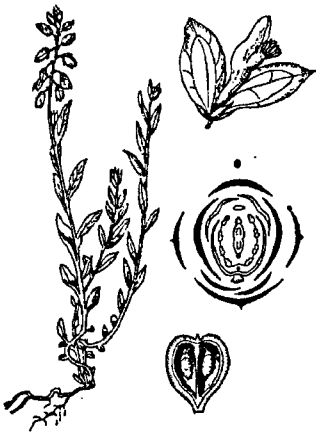
Женився Михайл, хлопець один. Да вже треба, щоб у суботу свадьба була, а вон пошов да видер з його (чаклуна. — І. І.) вулика меду, видер мед йому, да ще й напаскудив. До той дід казав, щоб вон той мед забрав та був не напаскудив, я йому нічого не зробив би, а так, каже, побачите кумедію, не буде свадьби, а будуть похорони. Отак і було!

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл.,
листопад 2005 року*

Зведення зі світу чаклуною дівчини

Свадьба була. Він ходив до однієї дівки, а другу узяв, і тієї дівки

мати зробила, що та невеста сиділа за столом і шось їй зробилось, і вона вискочила і побігла, і її дві неділі шукали, потім десь нашли, так вона біденька, вони не жили, вона замуж не йшла... вона вмерла.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл.,
листопад 2005 року*

Важка смерть чаклунки

Ну, колись моя баба розказувала, що колись кума да своєю хрещениці зробила сухоття. Таке насилали, що дитина сохне, сохне і плаче, кричить... ну, крикиси наслала. А вже та кума уже перед смертю — вже вона лежить, вмирає. Вона їй і до корові робила, вона їй багато чого робила, та кума. Тай як вже стала вмірять і не може вмерти. Вона послала до куми — хай кума прийде, я в неї попрошу прощення, шоб вона простила. Кума прийшла, а вона каже: «Кумочко, родненька, прости мені — я тобі зробила од молока, шоб молока не було». Кума каже: «Я прощаю, хай і Бог прощає», — да й пошла. Ну, та баба знов не може вмерти, що ж, вона ще багато знає, скільки нароби-

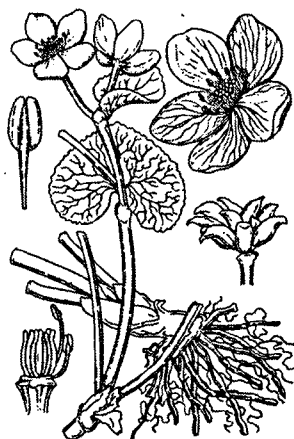

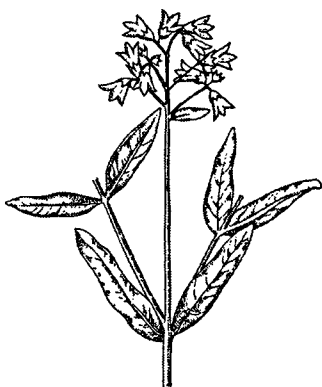
ла. А тоді знов присилає, та знов приходить, вона знов од чогось просить прощення, та кума знов її простила. Потім вже за третім разом знов вона її зве. Приходить кума, а вона каже: «Кумочко родненька, прости мене, що я своїй хрещениці зробила крикси, а ти по ночам не спала да з тим дитям мучалась». А вона каже: «Знаєте, кума, шо усе прощаю, а цього низашо не прощу, незашо, мучтесь і ви, так як і я мучалась». І, кажуть, стуль зривали, хату розкривали, не можна було вмерти. Двора орали — аж тоді вона сконала. Да й то насилу вмерла.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Лисівка Попільнянського
р-ну Житомирської обл. від
переселенки з с. Великі Кліщі
Народицького
р-ну Житомирської обл.,
серпень 2003 року*

«Прихід» мертвої чаклунки з «того світу» та її шкода живим

Крутить того, хто володіє лихим,
до так і душу його крутить буде.
До треба кому-небудь його пере-
дати, бо він як буде вмирать, до
ніяк не зможе вмерти. Колись

розказувала моя мати, що одна баба знала, да нікому не передала, до стуль зривали. Реве, кричить, а умірать не може. Зривають стелю у хаті — вмерла. До дехто старається передати кому-небудь (...) Вовкова Ульяна то вон багато чого людям робила, то її поховали, і ви знаєте, що вона і з того світу вставала да людям робила шкоду. І голосить, кричить, ходить по полях, а тоді юй взяли, да кажуть вивезти, да межу переїхать, да завезли її да десь там і закопали, а тоді покинула ходити, робить шкоду. Корови доїла, овечки повипускає, колись же ж люди мали овечки, да таку шкоду людям робила, що страх, пока не взяли да не вивезли за межу, а тоді покинула робить шкоду.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Лисівка Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки із с. Великі Кліщі Народицького р-ну
Житомирської обл.,
серпень 2003 року*

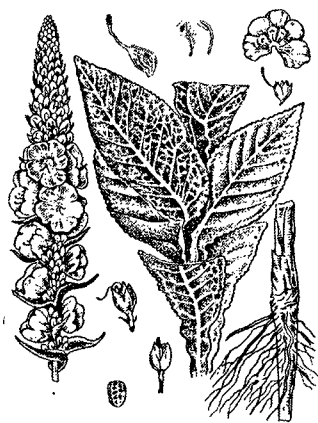
Вилікування знахаркою хворої дитини

Народилося нормально. Тоді, ето самое, ну, погодувала вона суткі

своім молоком. А тоді буває, знаєте, що пропадає молоко. Годували ж там ото. Чим вони в тій лікарні годували її? От. А тоді стало воно кричати, день і ніч, те дитя кричить. Уже вони його і світили. І, Господи! Тій дитині два місяці, і УЗІ робили, і все. І казав, як подивляться в животі.... Господи, що воно робилося тій дитині! Боже, я не знаю! Ну, а тоді все одно ж нада везти похрестить, бо воно ж так, нехрищене не везеться. Похрестили дитя. Тоді повезли. І ото було як поколихають на руках, отако, значить воно мовчить, а то кричить, так заходиться. Та таким криком! Видно такі болі були в тому животику. Шо не дай Бог! Повезли вони до тієї баби. От. Уже тоді, шо вона там шептала, шо вона казала, як там воно було. Но, вона, ето самое, виїхали од неї, як стали їхати додому, а син у Нікополі працює. То вона як заснула — і спала до самого дому. І потихеньку, потихеньку, і ето самое, одужала.

*Записано Іриною Ігнатенко
у м. Марганець
Нікопольського р-ну
Дніпропетровської обл.,
червень 2013 року*

МАГІЯ ЛІКУВАННЯ ХВОРОБ

Традиційно українці розрізняли хвороби за двома великими категоріями (які в свою чергу могли поділятися на підкатегорії): зовнішні, видимі (раціонально пояснювальні) та «наслані», «зроблені», «підкинуті» чи «підлиті» (ірраціональні) тощо.

Якщо першу категорію хвороб, на загал, лікували вдома й ледь чи не в кожній господині були свої рецепти домашнього цілительства, то при виникненні хвороб з другої категорії вже зверталися до знахарів-професіоналів, які за допомогою особливих магичних обрядів, ритуалів й замовлянь позбавляли від недуги. Власне, на розгляді магії останніх ми й зупинимося.

Повсюдно по Україні були поширеним вірування в «погане око». На позначення хвороби «з очей» найчастіше вживають термін «уроки». Цікаво, що слово «ректи» означає: шляхом певних обрядодій наслати хворобу, біль на людину.

Віра в «зурочення» має дуже давнє коріння й має місце в багатьох культурах народів світу й до сьогодні тримається досить міцно. Для початку зупинимося на розгляді тих осіб, які, за народним переконанням, могли наслати уроки, «зурочити».

Так, за народними переконаннями, є «врекливі» люди, що вже народилися з «поганими» очима, через неправильну репродуктивну поведінку батьків або

через порушення табу, які накладалися на вагітну жінку чи матір-годувальницю.

Крім того, можливість зурочення здебільшого приписують людям, які способом життя, специфічною поведінкою, зовнішнім виглядом (фізичними відхиленнями) різнилися від решти сільських жителів. Викликали підозру й люди з різнокольоро-

Розтоплений віск для виливання переляку

вими, витрішкуватими очима, косоокі, з насупленими бровами.

Цікаво зазначити, що за стійким народним переконанням, зурочити може будь-хто, якщо скаже чи подумає щось у «лиху годину»: *«Уректи може кожен: і отець свою дитину уречи може, такий час, така мінута надійде, що то християн не знає, не хотів би, а урече»*¹.

Українці найбільше остерігаються багатолюдних місць, бо саме тут, за їх твердим переконанням, найчастіше й зурочують. Щоб захиститися від зурочення, використовують різноманітні обереги: носять із собою свячену сіль, зілля, пришпилюють у непомітному місці шпильку, тримають дулю в кишені.

Зурочення остерігається всі верстви населення, проте існують і певні «вразливі» групи. Це передусім вродливі люди, вагітні жінки, а найбільше малі діти. Саме тому протягом століть склалися певні правила при «одвідках» новонароджених. Вважалося недоречним перехвалювати дитину, зосереджувати на ній надмірну увагу, занадто близько контакту-

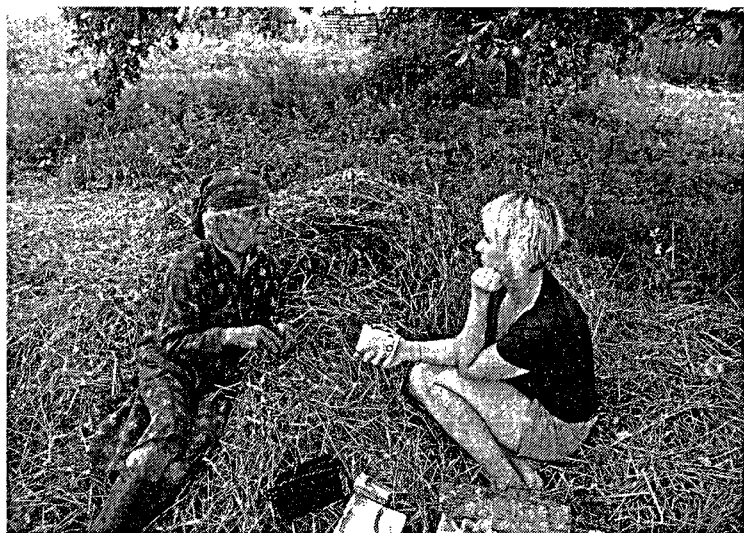
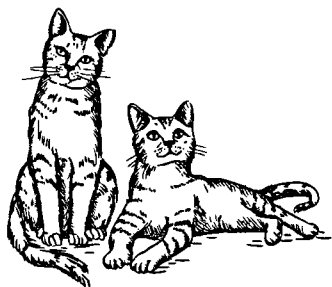
¹ Болтарович З. Народна медицина українців. — К., 1990. — С. 30.

вати з нею. Щоб запобігти «зуроченню», було вироблено низку різних правил. Зокрема, гості після привітання мали казати «нів-року», до того ж спершу подивитися не на дитину, а на кінчики своїх нігтів чи на стелю.

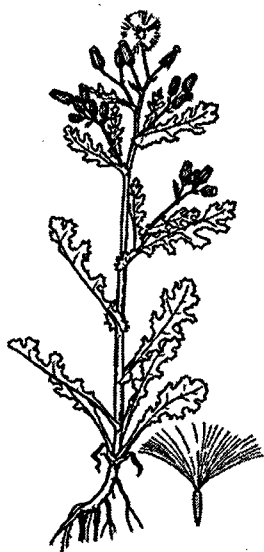
Цікаво, що вірування в «уроки» притаманне й іншим народам, зокрема кримським тата-рам, які сповідують іслам.

Під час лікування «уроків» особливе значення мала вода: знахарки шептали на воду, потім тричі вмивали та напували хворого.

Крім шептання на воду, під час лікування цієї хвороби застосовувалися ще й магічні дії.

Розмова з місцевими жителями. Експедиція Центру захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, Житомирщина, Ємільчинський р-н, 2011 рік

Приміром, на Поліссі «зуроченого» «стирали» тричі по обличчю пеленою спідньої сорочки. Якщо ж не допомагало, застосовували інший метод: брали неповну склянку холодної води, кидали туди три крихти свіжого хліба і три жаринки з вугілля. У цю воду вмочали пальці правої руки і верхнім боком пальців тричі «стирали» по обличчю хворого. Потім з трьох боків склянки надпивали по три рази води, у якій плавали вуглини і хліб. Якщо хліб опускався на дно, то вважали, що людину сильно зурочено. Діагностування відбувалося і таким способом: підпалювали три сірники, кидали їх у воду і дивилися: *«Як на вмируще, то вони тонуть, хрестом ляже — може очунять, а як будеш жить, то вони плавають»*, — розповіла мені свого часу сільська знахарка.

На Рівненщині у випадку «вроків» радили взяти свяченої води і побризкати на хворого через сито тричі, потім — стільки ж разів здмухнути і сплюнути. Якщо на «вроки» захворіла дитина, то мати тричі злизує лобик дитини та спльовує через ліве плече (бо за правим, за поліським переконанням, перебуває ангел-охоронець).

Повсюдно по Україні приписують появу деяких хвороб вітру, а особливо *вихору* — раптово-втому пориву вітру, який знімався зненацька від землі та закручувався спіраллю. За народними повір'ями, у такому вихорі «перебуває нечистий», «чорти б'ються», «злий дух жениться», «чорти та відьми танцюють» або чарівники пускають хвороби за вітром.

На Черкащині вірили, що «коли вихор не перехрестити, то він тебе схопить і понесе», а на Сумщині застерігали «на тому місці, де крутиться вихор, не можна ступити — захоруюєш».

При виникненні вихору на Поліссі радили хреститися, казати «*Господь при мені*» і «*падати на землю ниць*». Земля тут виступає оберегом від нечистих сил. Вірили, що вихор нічого не зможе вдіяти людині, яка ляже на землю.

Поміж тим, якщо потрапити у цей вихор, то довго і тяжко хворітимеш, інколи аж до смерті. На Волині, Полтавщині, Запоріжжі з «вихором» пов'язували ломлячі болі кінцівок, м'язів, загальну слабкість. На Поліссі вірили, що від «вихору» можна сильно ослабнути та померти. Номенклатура назв цієї хвороби

була досить широка: «завій», «під-
вій», «вітриця», «завійниця» тощо.

Цікаві дані наводить філолог
Віктор Мойсієнко, який зазна-
чає, що у говірках верхньопри-
п'ятського ареалу зазначалося,
що є 12 вітрів. Для того, щоб за-
мовити хворобу від вітру, по-
трібно вимовити назву саме того,
який її спричинив. Серед них
поліщуки називали такі: «сайчук»,
«штемпер», «мури», «гири»¹.

На Західному Поліссі розріз-
няли «вітер» і «вітрицю», різниця
між якими полягала в тому, що
заподіяне «вітром» вилікувати
було можливо, а «вітрицею» — ні.

Вихор, як правило, лікували
традиційно: шептали на воду,
а потім вмивали та напували ці-
єю водою хворого.

Багато повір'їв, переказів, спо-
собів та методів лікування, які
збереглися до наших днів по всій
території, пов'язано з «ляком» —
хворобою, яка виникає внаслідок
того, що людина когось або
чогось злякається. До того ж ві-
рили, що «задавнений ляк» спри-
чиняє «чорну хворобу» — епіле-
псію. З огляду це, вірили що ляк
потрібно обов'язково «викачу-

¹ *Мойсієнко В. М.* Номінація в поліській на-
родній медицині: Автореферат дис. канд.
філол. наук. — Житомир, 1994. — С. 12.

вати» і «не задавнювати». Викачування переляку відбувається найчастіше за допомогою яйця. Подекуди його «виговорюють» на воду, виливають на віск або викачують хлібним м'якушем чи воском. На Рівненщині його ще й «палять» льоном. Зупинімося докладніше на процесі викачування, адже саме з ним було пов'язано багато вірувань та уявлень.

Процес *викачування ляку на яйце* розпочинався з того, що знахар качав яйцем по всіх частинах тіла, починаючи з голови і закінчуючи стопами. Причому кожна частина тіла викачувалася досить ретельно, що цілком закономірно, адже кожний орган відігравав свою роль у життєдіяльності організму.

Початок викачування з голови, одного з найважливіших органів людського тіла — верху в анатомічному кодї, спричинено тим, що, за народними уявленнями, саме через голову в людське тіло проникали хвороби. Стопи ж вбачалися як нижній кордон людського тіла, тому через них шептуха виганяла хворобу з тіла в землю.

Обряд вигнання хвороби «з верху до низу» в архаїчній анатомії розрахований на те, щоб спершу

зіпсувати склад людського тіла, а потім відновити заново цю цілісність, уже з очищених його частин.

Інколи трапляються випадки, коли шептуха водить яйцем навколо тіла, рук, ніг, голови, не торкаючись їх. Можна припустити, що у традиційному суспільстві існували певні уявлення про біологічне поле людини; проте відсутність даних, де проходить кордон людського тіла і чи збігається воно з фізичним, залишає це питання відкритим.

Після викачування яйце, як правило, розбивали у склянку з водою і дивилися на його вміст. Слід зазначити, що під час викачування ляку не лише лікували, а й ставили діагноз.

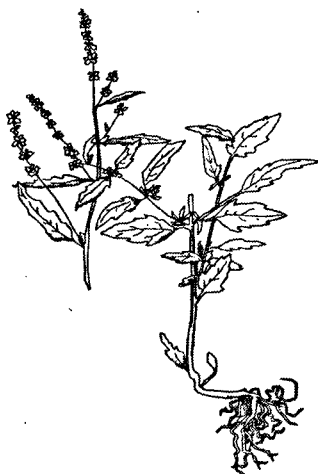
Після процесу викачування розбите яйце віддавали собаці, щоб «вигавкав» хворобу, або виливали туди, де люди не ходять. В іншому випадку, зафіксованому нами на Житомирщині, шептуха теж починає качати яйцем по тілу, але шість разів, після чого розбиває яйце. Жовток викидає, а білок знову виливає у шкаралупу і переливає його ще три рази зі шкаралупи у шкаралупу. Потім, розглядаючи білок, діагностує хворобу, звертаючи увагу на те, чи є «голкі і стрели».

Цікаво, що на Рівненщині, зокрема у Дубровицькому районі, яйце спалюють у печі.

У деяких випадках яйце, яким викачали «ляк», не розбивали, а несли на перехрестя і кидали від себе назад через голову. Тут дуже застерігали: у жодному разі не оберталися, бо «*може паралізувати*».

Треба зазначити, що перехрестя у магічних практиках слов'ян загалом і українців зокрема відіграло роль межі, яка розділяє «свій» і «чужий» (міфічний) простори. Саме тут, за народними уявленнями, відбуваються різні контакти з міфологічними персонажами та істотами з потойбічного світу. На перехрестях проходили магічні посвяти в чарівники та проводили чари досвідчені, саме сюди «підливали та підкидали» тощо. Тобто перехрестя символізувало межу між «людським» світом і початком потойбічного, міфічного. Саме тому на перехрестях залишали предмети, в яких «зосереджувалася» хвороба, або речі, яких мали намір позбутися разом з належними їм міфологічними атрибутами чи властивостями. Такі дії ґрунтувалися на уявленнях про те, що все залишене за

міфологічною межею (це автоматично означало приналежність принесених речей іншому світу), вже ніколи не повернеться назад чи переїде до когось іншого. Проте перехрестя, як й інші символічні межі, що розділяли «свій» і «чужий» простори (такими вважали межу, поріг), не належали жодному з просторів. Тому вони набували багатьох суперечливих значень: обмежували зону «свого» і водночас означали сусідство з «чужим», певною мірою сигналізуючи закінчення освоєного людського простору і початок неосвоєного міфічного, поділяючи простір на «добрий» і «поганий».

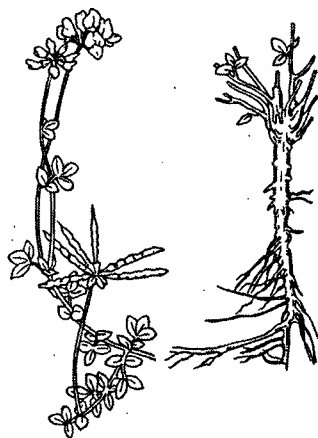
Отже, на перехресті, за спиною, вже знаходився «чужий» простір, населений істотами потойбіччя. Тому, викидаючи хворобу в «той» світ, слід було не потрапити туди самому. Саме тому людину, яка порушувала цю заборону й потрапляла в демонічний простір, могло, як вірили у народі, паралізувати або взагалі статися щось лихе.

Крім викачування «ляку» на яйце, його могли викачувати на хлібний м'якуш. Викачування переляку хлібом дуже популярне на Рівненщині. Цей процес відбу-

вався таким способом. Шептуха бере м'якуш з хліба, скачує його у «галушки» (кульки) (3 або 9). Узявши одну таку галушку, качає по тілі хворого, примовляючи замовляння. Потім бере другу «галушку» і повторює процедуру. Викачавши всі галушки, вона зліплює їх і віддає собаці, щоб «вигавкав». На переконання поліщуків Рівненщини, собака має бути обов'язково чорним, а кидати галушку мають собаки через спину та не дивитися назад.

Інший варіант: набирали воду з трьох криниць, замішували тісто й пекли три балабушки (хлібчики), якими й качали по тілу хворого. Потім ці балабушки вкидали у відро з водою, набраною з трьох криниць, а воду виливали під березу чи грушу (після дівчинки) або під ясен чи дуб (після хлопчика). Якщо поблизу була річка, то воду з балабушками виливали туди. Злякану людину радили купати у відварі вересу.

Традиція виливання «ляку» на віск менш поширена, ніж попередні. Ритуал зводиться до того, що виконавець магічної дії розтоплює віск (інколи для цього збирають віск із церковних свічок) і виливає його у миску

з водою, яку тримає над головою хворого. З того, що виллється, «діагностує» хворобу.

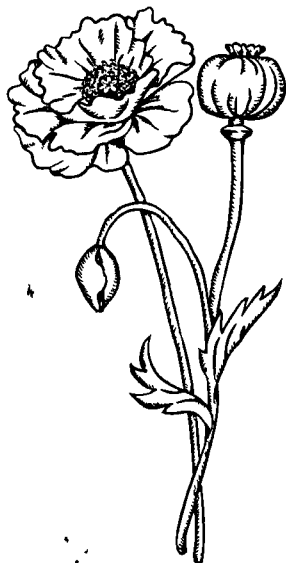
Щоб лікування «ляку» було ефективнішим, на Житомирщині радили *«обійти три бабі, і щоб одна об одній не знала»*.

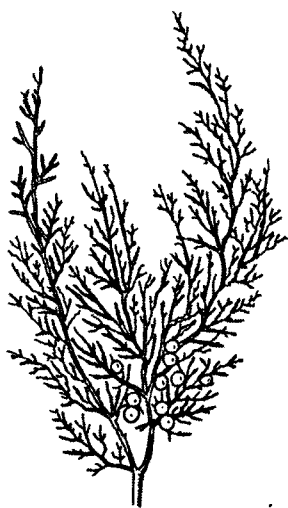
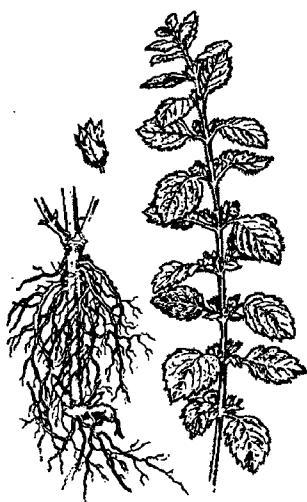
Крім викачування поширені й інші способи позбавлення від «ляку». Так, на Київщині практикується обкурювання зляканих дітей пир'їнкою, яку загубив бусел. Робили це таким способом: на металеву кришечку шептуха клала ладан і чебрець та підпалювала пир'їнку. Причому підпалювати пир'їну бажано було освяченою свічкою, яку світили над небіжчиком. У процесі обкурювання шептуха повторювала: *«Куди дим, туди й ляк»*. Злякану людину обкурювали й шкаралупою, з якої вилупилися курчата. А ще робили так: на дев'ять днів ставили на те місце, де лежав небіжчик, склянку води. Щодня ту воду потроху зливали в окремий посуд, додаючи у склянку нову воду; потім тією водою поїли злякану людину. Або тричі перекладали жаринки з правої руки у ліву попід сорочкою зляканого зверху вниз. На Рівненщині радили надіти сорочку назад пазухою, вночі піти до річки,

викупатися — і все минеться; обмалювати тінь зляканої дитини. А ще міряли людину вздовж і впоперек, потім ту нитку завірчували у двері та забивали її осиковим кілком.

Треба наголосити, що обмірювання хворої людини під час лікування було одним із відомих методів у народній медицині. На вербальному рівні тіло під час будь-яких ритуалів, зокрема й лікувальних, постійно конструювалося та деконструювалося. Процедура обмірювання теж належить до таких ритуалів, однак цього разу основне навантаження переходило на нитку, мотузку. Незалежно від того, чим міряли людину, зняті мірки вважали як її подоби. З одного боку, зняті мірки могли бути небезпечними і застосовані з шкідливою метою, а з іншого — використані для «перенародження» та лікування, коли хвороба переходила і залишалась у «новому» тілі.

Інколи злякану дитину три рази проймали крізь вікно. З цим варіантом лікування пов'язували імітацію нового народження, після якого дитина приходила у «цей» світ і була здоровою. Цей вид лікування, а саме протягування, просування, занурювання

в певні отвори, застосовували під час особливо тяжких дитячих хвороб різного походження й інтерпретували як нові символічні пологи. Відоме лікування і без особистої присутності хворого — магічний ритуал здійснюють не з самим хворим, а над його одягом або речами, які йому належать. Така магічна дія може бути пов'язана з тим, що одяг, крім свого функціонального призначення обігрівати і прикривати тіло, ще був і символічним заміником тіла. Саме тому використання одягу хворого вважалось ефективним під час лікування.

Для лікування «ляку» використовували і трави. Зляканим людям радили купатися у відварі заспокійливих трав, зокрема лепехи болотної, а також пити відвар з волошки, яка мала заспокійливий ефект.

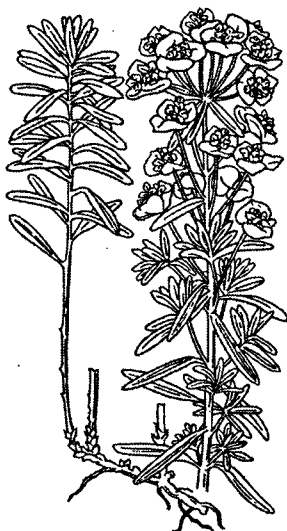
Коли людині починало «видаватися», щось «гукати», то радять нізачо не озиватися, інакше людина, до якої щось «тукає», може тяжко захворіти і навіть померти. Це пов'язано з пересторогою вступати в «контакт» з хворобою, тим самим «відкриваючи» межу для хвороби у «свій» простір.

Якщо з людиною таке траплялося неодноразово, то, крім

традиційного для села лікування таких хвороб — вести до «баби», ідуть ще й до священика, який обкурює хворого ладаном, читає молитви, Євангеліє.

Однією з найстрашніших хвороб вважали *епілепсію*. Як зазначалося раніше, однією з причин цієї хвороби, за народними уявленнями, міг бути «задавнений ляк», а також вселення у тіло хворого нечистого духа, який мучить свою жертву зсередини. Приміром, саме так пояснювали етіологію цієї хвороби гуцули: *«Він роцибає своєю жертвою зразу рідко коли, опісля ж щораз частіше, аж у кінці доходить до того, що хорим мече щодня або кожної ночі — і остаточно заму-чить його на смерть»*¹.

На позначення цього захворювання найчастіше вживали назву «лиха бола», «чорна болезнь», «зла болість», «чорна слабость», «нечіста слабость», «паду-ча», «пріпадок», «падачка» тощо. У деяких селах Полісся взагалі намагалися вголос не вимовляти назву цієї хвороби, при потребі користуючись займенниками: «воно», «вона».

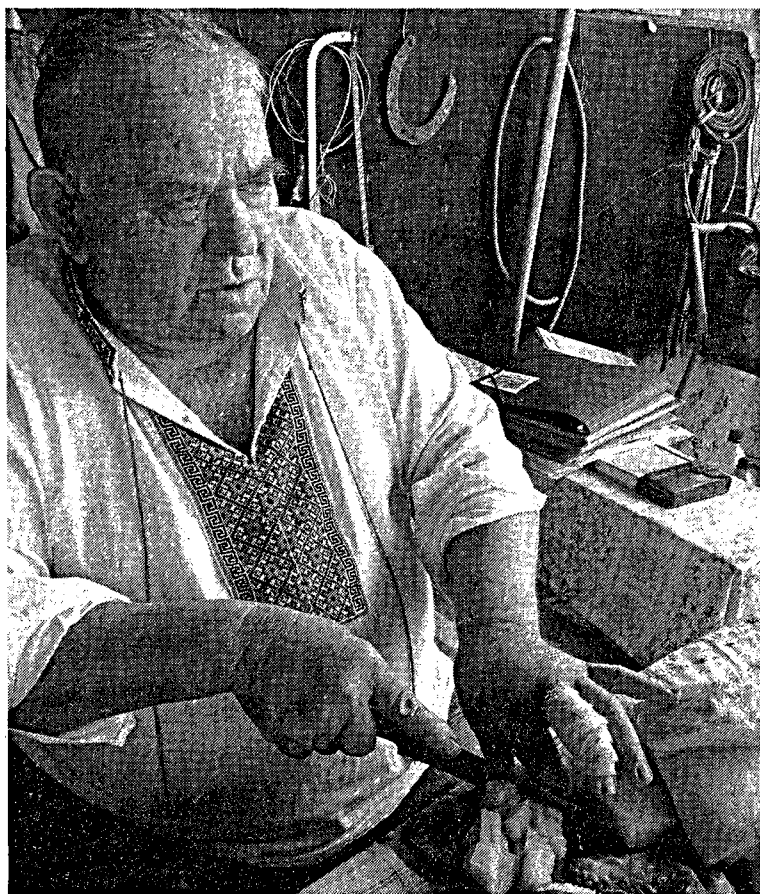

¹ Болтарович З. Українська народна медицина. — К., 1994. — С. 21.

Повсюдно епілепсію вважали демонічною хворобою, а тому лікували її магічними способами.

Слід зазначити, що постійне вживання слова «чорна» спричинено кількома поясненнями: по-перше, чорний колір — супутник злих духів, нечистої сили. По-друге, чорний колір забирає

У гостях у місцевого краєзнавця, пана Соломахи. Експедиція НЦНК «Музей Івана Гончара», с. Капулівка Нікопольського району Дніпропетровської обл., 2013 рік

чорну хворобу, що може бути пояснене поширеним народним медичним принципом «чим забився, тим лікуйся». Тому під час випадку людину радили накрити шматиною, хусткою, взагалі будь-яким матеріалом чорного кольору, під голову клали землю і пір'я з чорного півня.

Якщо випадок стався з дитиною, то мати мала сісти на неї й примовляти: *«Яка мати породила, усе горе одходила, яка мати породила, усе лихо одходила — тричі»*; *Яким місцем породила, таким і одходила*, або ж *«Який гость, така й честь»*. Практикували і такий спосіб лікування епілепсії: хвору (як правило дитину) ставили до ушака і над її головою пробивали осиновим кілком отвір, куди клали острижене волосся та нігті хворого і забивали це все осиковим кілком. Вважалося, що, як тільки дитина переросте вбитий кілок, хвороба перестане її мучити. Цю магічну дію може пояснюють таким способом: нігті належать до «безсмертних» частин тіла, які мають певну нетлінність, у волоссі зосереджується життєва сила, тому будь-які маніпуляції з ними призводять до змін стану особи, на яку були спрямовані ці дії.

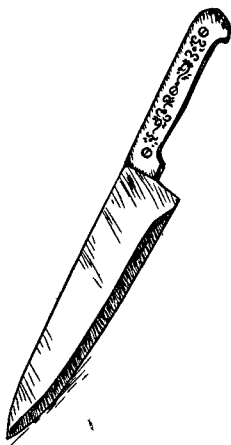

Для лікування епілепсії радили пити відвари з білого латаття, з листя черемхи, з коріння чорнобилю. До речі, коріння чорнобилю радили копати лише дерев'яною лопатою і пити лише дерев'яною ложкою. Сушили і терли в їжу місце (плаценту) з чорної свині. Лемки вважали дієвим вживання порошку із спаленого серця вівці або миші.

Треба зазначити, що жахливі, видимі прояви епілепсії спричинили уявлення про вселення в тіло людини злого духа, тому хворих на епілепсію також водили до церкви або монастирів.

Побутувала думка, що коли хтось з молодят, які збираються одружитися, хворіє на епілепсію, то перед весіллям треба обов'язково сказати про це священику, який вичитував молитву Василя Великого від злих духів. Якщо ж хворобу буде «завінчано», то вона вже ніколи не покине організм хворого.

Отже, як бачимо, щодо епілепсії існують різноманітні легенди, перекази, назви та способи лікування. Їх виникнення було спричинене передусім видимими проявами перебігу хвороби, що породило уявлення про вселення в тіло людини злого духа.

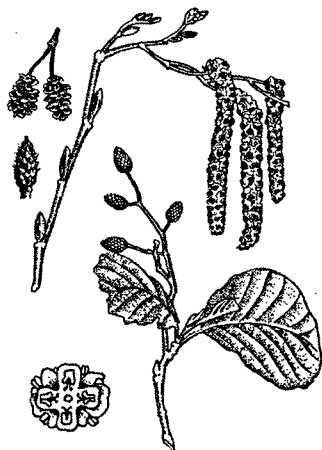
В українців побутувало вірування, що хворобу можна наслати шляхом «перепою» або «дання». На Поліссі «дання» вважалося однією з найстрашніших хвороб.

За народними переказами цю хворобу зазвичай «дають», «упирають на горілку» під час гулянки (особливо багатолюдної, такої як весілля) особи, які володіють знаннями з чорної магії. Крім горілки й «чорного» слова, до компонентів додавали ще й різні субстанції, які локально вариювалися. Так на Поліссі вірили, що «данне» робили з вужа (або гадючої отрути) і закладали під нігті, які потім вмочувались у горілку, якою напували людину. На Київщині основним компонентом брали порошок гадюк, ящірок або жаб, в Карпатах — линовище гадюки або корінь «матрігану» (*Atropa belladonna* L.).

На Поліссі вірили: щоб захиститися від «дання», необхідно було підкласти мізинець під чарку, з якої п'єш: якщо вона тріснула, хтось мав намір дати «дання».

Рекомендували й таке: «Треба дивиться в стопку, брати за дно, і як скачуть «голки», то вже пороблено — поднять скатерку

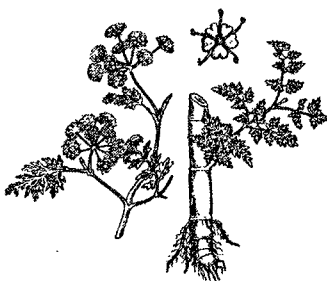

і виллять на стіл: хоть мало будь мені, то хай буде на столі»¹.

«Дання» вважалось страшною хворобою, яку неодмінно потрібно вилікувати якнайшвидше, бо інакше людина помре. «Дання» лікували так само за допомогою наговореної води, якою напували та вмивали хворого.

Традиційно в лікувальній практиці майже при всіх недугах використовувалася вода, але не проста, а так звана «непочата».

Знахарі набирали «непочату» воду в криниці до схід сонця, читаючи відповідні замовляння, а йдучи назад — не оберталися. Інколи процес здобуття такої води ускладнювався: воду брали з трьох криниць у трьох селах, де є церкви, а потім уже змішували й використовували для лікування. Власне, тут теж бачимо магічний ланцюжок: до сходу сонця — магічний час, три — щасливе число, церкви — сакральний об'єкт, що освячував воду і легалізував її. Заборона нічого не говорити — не «втратити» особливе слово, бо

¹ Попова Л. Примовки, вірування, ворожіння, замовляння, знахарство. Польові записи початку ХХІ ст. у селах Коростенського й Овруцького районів Житомирської області // Джерела до української етнології: матеріали польових досліджень. — К., 2011. — Вип. 1. — С. 194.

слово — це сила, говориш слово — віддаєш силу!

Крім того, для лікування могли використовували воду, освячену в церкві на православні свята — Стрітення, Водохреща, Спаса (відповідно стрітенська, богоявленська, спаська). Нею, як правило, так само напували або окроплювали хворого.

Слід зазначити, що напували людину наговореною водою, як правило, тричі. Окроплювали все тіло, мастили водою у ділянці серця, а також коліна та лікті. Це може бути зумовлено тим, що ці частини тіла є одними з «входів» у тіло, через які можуть проникнути або виходити хвороби.

Цікаво зауважити, що в наговорену воду часто кидалися певні субстанції, які підсилювали лікувальний ефект або за якими діагностували хворобу. Приміром, для «закріплення» у воду найчастіше кидали освячений хліб, сіль, мак-відюк (самосійка). Для діагностики кидали вуглики або сірники й спостерігали: якщо вони тонули, це був недобрий знак, якщо ж навпаки — плавали, то це віщувало одужання хворого.

Природним аналогом води є слина, якій так само приписуєть-

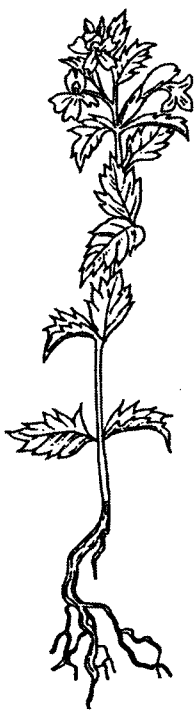
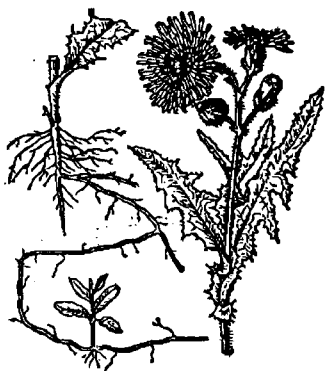

ся лікувальні властивості. З огляду на це, плювання є однією з найпоширеніших магічних, охоронних та лікувальних дій.

Одним із невід'ємних компонентів у лікувальній магії було особливе, заговірне слово. Особливість замовляння полягала в тому, що його символічно проковтували, випивали, пропускали в себе тощо. Справа в тому, що найчастіше замовляння нашіптувались на воду або їжу, яку людина мала вжити всередину. Таким чином, їжа ставала ніби транспортним засобом для доставляння слів до місця призначення (до адресата). Слово «оживлялося» і було концентратом того змісту, який в нього вкладали.

За структурою лікувальні замовляння до згаданих вище хвороб належать об'ємні тексти з розвинутою оповіддю і яскраво вираженим сюжетом. У цих текстах існує зачин, в основній частині «відшукується» хвороба, перераховуються всі можливі причини її виникнення, а наприкінці подано опис вигнання хвороби.

На початку лікування й самого шептання замовляння обов'язково треба було виголосити особливу вступну частину на зразок: «першим разом, Божим указом»;

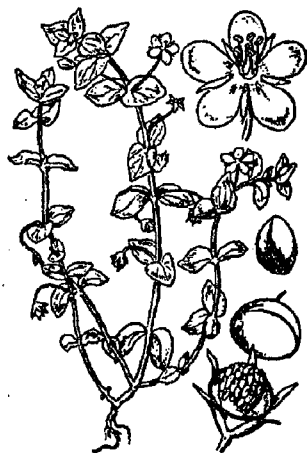

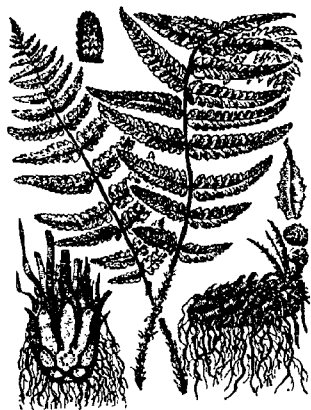
«Першим разом, ліпшим часом»; «Господу Богу помолюся, пречистой Божій Матері поклонюся». Подібні початки були поширені в багатьох регіонах України¹. Зокрема, Іван Франко писав, що вступ «За першим разом, за добрим часом! В добрий час буду говорити, в лихий мовчати» — є типовим зачином для всіх гуцульських замовлянь². Те саме є характерним і для Поліського регіону.

Наявність цих початкових формул, очевидно, пов'язана із загальноукраїнськими віруваннями про те, що бувають лихі, недобрі, «порожні» години, в які не варто нічого починати, бо робота, виконана в такий час, приречена на провал. Недаремно в Україні побутує приказка: «У добру пору сказати, у погану помовчати». Замовляти ж «у ліпший час, ліпшу мінутку, ліпшу годинку» означало «запрограмувати» собі сприятливий час для початку лікування.

¹ Колесніченко Г. І. Примовки, записані на Вінниччині. — Арк. 4; Гоголь-Царенко В. Щоденник-реєстр народних скарбів. — Арк. 4; Рек В. О. Записи народної поетичної творчості... — Арк. 156; Лавренюк Л. Т. Приказки, прислів'я, колядки, веснянки, заклинання, замовляння... — Арк. 84.

² Франко І. Гуцульські примівки // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — Т. 5. — С. 42.

Що ж до основної частини цієї групи замовлянь, то вона, як правило, починається з виявлення хвороби: відшукуються причини її появи, які можуть бути найрізноманітнішими. Хворобу може спричинити будь-хто і будь-що: тварини, природа, люди.

Після перерахування можливих причин виконавець обрядодій шукає хворобу, тобто те місце, де вона може бути. При цьому перераховуються всі частини тіла, внутрішні органи людини. Перерахування всіх можливих частин людського тіла зумовлене тим, що шептусі було невідомо, з чого саме взялася хвороба, де її осередок, тому вона намагалася згадати всі можливі причини і місця. Та все ж, «перерахувавши довгу низку причин (і навіть не назвавши дійсної), можна забезпечити концентрацію безмежної кількості причин під фокусом магічної дії. Так само, усвідомлюючи неможливість охопити всі частини й органи людського тіла, де може зосередитись хвороба, застосовується принцип кумуляції — подається довгий ряд анатомічних назв»¹.

Наступним етапом у лікуванні словом був процес «вигнання»

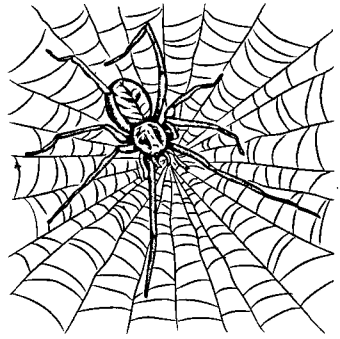
¹ *Гримич М. Народний світогляд... — С. 334.*

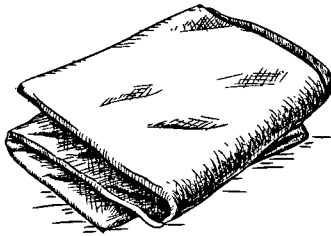

хвороби. Її «відсилали» туди, звідки вона «прийшла» сама або повертали її до того, хто її на-слав; інколи припрошували та відсилали у те місце, де їй наче-то буде краще, ніж у тілі хворого, але найчастіше хвороба відсила-ється в безлюдні місця, де немає ознак життя, тобто у світ, який повністю протилежний «своє-му». «Свій світ» знаходиться на горі, на землі, заселений людьми, звірами, птахами, і все це живе і рухається. «Чужий світ» знахо-диться там, де все мертве й неру-хоме, тобто він теж, по суті, свій, проте із протилежним знаком.

Характерно, що відсилають хворобу часто у місця, які народом пов'язуються з нечистою силою; найчастіше це зарості очерету й болота, які вважалися творін-ням диявола. В українських ле-гендах про створення світу ди-явол бере участь у світотворенні, але, на відміну від Бога, виступає як неборака, невдаха і заздрісний хитрун, який більше псує Боже творіння, ніж творить сам. Так, на землі йому належить витворення гір, каміння, боліт, проваль.

Отже, хвороби та нещастя ви-ганяли саме туди, звідки вони, за народним уявленням, і походили, де їм належало бути.

Щодо кінцевої частини універсального типу замовлянь, то в ній, як і у вступі, фігурує «закріпка» у вигляді молитви «Отче наш» та слова «амінь» у кінці. «Закріпка» виконує функцію «магічного обрамлення», словесного «магічного кола», всередині якого знаходився сакральний текст. Так, на початку, у вступі, молитва слугувала підготовчою сходинкою, а наприкінці — закріплювала здійснюване в обряді.

Для прикладу наведемо замовляння, записане мною на Житомирщині:

Господу Богу помолюсь, всім
святим поклонюся:

Київським, печерським, янголям
небеським.

Всі святиї, придіте, приступіте,
мій дух ізлюбіте,
(ім'я) переляк виговорити
поможіте.

Шла Божа Мати сіянською горою.

Куди, Божа Мати, йдеш?

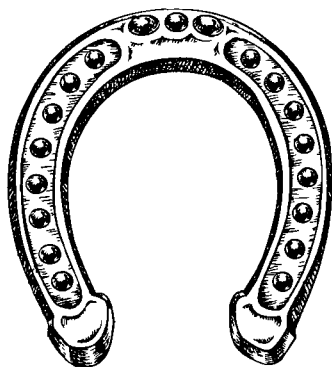
До хрещенної, молитвенної, (ім'я)
переляк виговорати.

Переляк ранняшній, деняшній,
вечірній,
ночний, ветрянний, подуманий,
погаданий.

Переляк насланий, переляк
вогняний,

переляк дідський, материнський,
батьковський,
мужчинський, жоноцький,
парубоцький, дівоцький,
коров'ячий, кінський, котячий,
собачий, свинячий, гусиний,
переляк куриний.
Иди собі, переляче, да з усіх
суставов,
з червоної крові, з жовтої кості,
із синіх жил.
Иди собі, переляче, за крутії гори,
за бистрії води,
за темніі ліса, за жовтіі піска.
Де вітер не віє, де сонце не гріє,
де сонечко не сходить, де куриний
голос не заходить.

Розмова з місцевими жителями. Експедиція Центру захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, Житомирщина, Ємільчинський р-н, 2011 рік

Там тобі петеніє, єденіє, легке
спочиваніє.

*Записано в с. Краснобірка
Радомишльського р-ну
Житомирської обл.*

Окремо варто зупинитися й на профілактиці, діагностуванні та лікуванні суто **дитячих хвороб**, які становили в народному лікуванні окрему групу.

Приміром, такою були «**крикси**», («**плакси**», «**вердікси**», «**крикливиці**», «**ночниці**»), під час яких дитина погано спить, постійно плаче, кричить. Хвору дитину несли «лікувати» до дерев, переважно до дуба, інколи до берези (частіше дівчаток). Там через замовляння, яке промовляв виконавець магічних дій, відбувалося звернення до дерев як до певних міфологічних посередників, яким пропонувалося «посвататись», «побрататись», тобто встановити родинні зв'язки, після чого зробити обмін: поміняти «крикси», «плакси» на сон дитині:

*«Добрий вечір, зеленій дубе.
Добре тут тобі стояти, сухим
зіллям махати. Іди рожденному,
хрещенному крикси виговорати.
Бери крикси, плакси. А моєму дитяти дай спати, гуляти, до тілечка прибувати».*

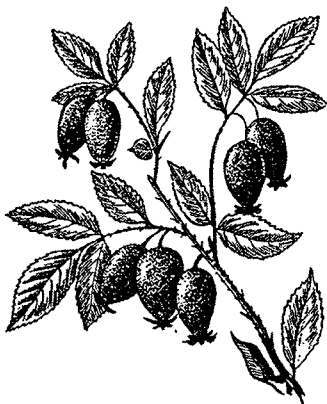
На Чернігівщині лікували «крикливиці» так: знахарка брала дитину на руки і з укліном спочатку зверталася до ікон: *«Вам хороше стояти, нашай дитиноці крипко спати! Дай Боже переспати, здоровеньким стати, Божу волю мати, само себе забавляти!»* Потім з таким же укліном зверталася до столу: *«Тихо стил стоїть, тихо хліб лежить, под столом земля спить; тим сном поздоровляю, крик і зик отбиваю»*. Насамкінець іде до порога: *«День добрий тобі, дубе! На тобі, дубе, крикливець і плаксивець, ті крикливець собі, дубе, забори, а сон крепкий придели»*. А потім тричі: *«Тобі, дубе, крипко стояти, а нашай дитиноці крипко спати!»*¹

Як бачимо, в цій обрядодії на перший план постає ідея обміну. Так, виконавець обрядової дії просить дерево, міфологічні істоти забрати плач, крик, «несплячки», а натомість дати спокійний сон дитині.

Існували й інші варіанти лікування: хвору дитину несли в кур-

¹ Шарко Е. Из области суеверий малороссов Черниговской губернии (народная медицина и представление о загробной жизни) // Этнографическое обозрение. — 1891. — Вып. 1. — С. 173.

ник, під «куряче сідало», в те місце, де ночують кури, які, за народним уявленням, мають правильний і своєчасний сон, і примовляли: «Курочки-седнушки, беріть од мого дитяти ночнушки. Вам треба рано вставати і співати, а моему дитяти спати і гуляти».

Крім того, у зазначеній лікувальній обрядодії обігрується ефект відлякування хвороби як демонічної істоти півнячими і курячими голосами; до того ж голоси домашніх тварин символізують межі освоєного людиною «свого» простору. Відомі й інші способи лікування крикливиць, зокрема на Поділлі було зафіксовано передавання їх іншим дітям, а саме: взяти декілька стебел соломки з то-

У гостях у місцевого краєзнавця, пана Соломахи. Експедиція НЦНК «Музей Івана Іончара», с. Капулівка Нікопольського району Дніпропетровської обл., 2013 рік

го будинку, де живуть здорові та спокійні діти, і покласти цю солому під голову хворій дитині. Хвора дитина одужає, а діти, з хати яких було взято солому, — захворіють.

Схожий вид магічного лікування зберігається на Рівненщині й досі. Мати хворої дитини «била» її різкою з хатнього віника, а потім цю різку несла до іншої хати, де була мала дитина, і встромляла в стріху. Цю дію пояснюють так: биття означає символічне вигнання хвороби з тіла хворого. Використання віника теж є символічним, бо цей предмет хатнього вжитку вимітає все сміття, тобто все непотрібне і зайве. У цьому випадку він забирає на себе хворобу дитини.

На Житомирщині матері радили загорнути дитину в кожух, покласти на поріг і тричі переступити через неї, примовляючи: «Яка породила, та й одходила», або до заходу сонця винести дитину на смітник, покласти на землю, переступити через неї три рази, примовляючи: «Чим мати родила — тим одходила»; взяти «з-під свиней берлоги, де вони сплять, викупати у ньому дитину та вилити ту купіль у плоти, де люди не ходять».

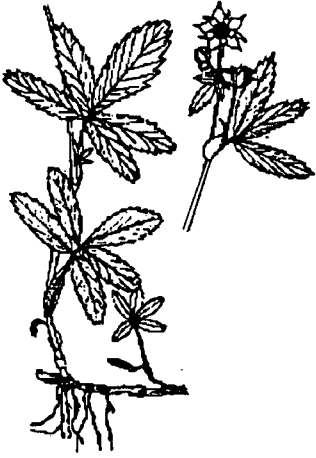
До слова: дієвим для заспокоєння малюка вважали купіль із

макових голівок. Загалом дітям готували таку купіль, «щоб лучче спали».

Цікаво, що інколи магічне лікування застосовували і при раціонально пояснюваних хворобах, зокрема при «сухотах» — туберкульозному захворюванні з переважним ураженням легень та лімфатичних вузлів.

Лікуючи дитину, хворого малюка клали на хлібну лопату (як правило, це робила мати) і саджали її, як хлібину, в піч. Частіше імітували цей процес. Так, на Житомирщині, якщо дитина до п'яти місяців була худюю і не поправлялася, вважали, що вона має сухоти, які треба було запікати. Для цього мати вдосвіта «вчиняла діжу», баба-повитуха виламувала в садку 9 «живців» (вишневих гілок) і заходила до хати. Мати питала: «Нащо тобі ці живці?» Та відповідала: «Я це гілля наламала, щоб нас сухота не займала, цими різками буду сухоту чухрати, хай не заходить до нашої хати». Потім баба брала лопату, клала на неї живці, на них — хліб і саджала в піч. Одного з членів сім'ї вона виганяла за двері. Дитину обливала водою подібно до того, як змивали хліб перед тим, як саджати в піч, і клала маля на

лопату. Мати притримувала дитину, а баба тричі в «челюсті» її саджала. Той, хто був за дверима, питає: «Що ж ти робиш?» — «Сухоти запікаю», — відповідала баба. І так тричі. Після цього вона віддавала матері дитину, тричі сплюнувши вліво і вправо¹.

Символіка цього обряду, можливо, основана на ототожнюванні дитини і хліба, а процес випікання хліба — з появою дитини на світ. При цьому її ніби повертали в материнське лоно (піч), щоб вона народилася заново.

Специфічною дитячою хворобою, добре відомою на Поліссі, були «зноски» («знос», «знескі», «сходини»). Так, за народними уявленнями поліщуків, жінці з немовлям, якому немає ще року, слід уникали зустрічей з іншою жінкою, котра так само несе немовля. За віруваннями жителів Полісся, на «зноски» захворіє та дитина, яка буде нижча від іншої. Тому мати (чи батько) намагається підняти чи підкинути свою дитину вище, тим самим забез-

¹ *Иванов П. Этнографические материалы, собранные в Купянском уезде Харьковской губернии. Приметы и поверья, относящиеся к беременности и к рождению детей // Этнографическое обозрение. — М., 1897. — № 1. — С. 52—53.*

печити їй перевагу над іншими. Інша мати, побачивши таке маневрування, пускала в оборону словесні формули: «Пудкидаєш високо, да щоб закопала глибоко», або: «Хто поднімає, нехай Бог приймає».

Практикувалася й інша стратегія: «уроки» переходять на матерів, які «знають», тобто володіють навиками чорної магії, дітям же дістається здоров'я:

*Сонце й місяць двоє,
А ви, дітки, ростить обоє.
Що дітки знають, до діткам,
А матки, до маткам¹.*

Щоправда, жінки рідко ставали на такий «двобій», а навпаки — намагалися запобігти конфлікту, бажаючи добра своєму суперникові: «Один хрест, один мир, одне помазання. Штоб не шкодило ни тебе, ни мне». Щоб не було у дітей «зносок», радять: «Якщо приходитьсь, то обов'язково матері повинні поцілуватися, щоб діти були здорові, щоб не боліли, бо якщо без зубів діти знести, то, кажуть, зноски будуть, діти будуть боліти, помер-

¹ Шкарбан А. Народна медицина Київського Полісся. — С. 207.

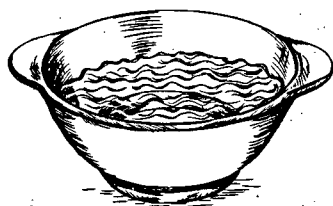
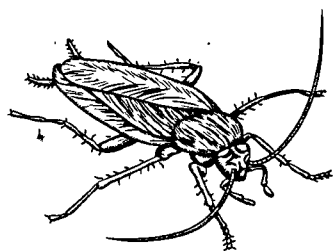
ти можуть» (записано у с. Садки від переселенця із с. Виступовичі). Якщо внаслідок «зносків» дитина все-таки починала хворіти, то радили іти до річки чи озера і збирати там усяке зілля, яке коріння дерев затримувало на її берегах. Називали його «зносяк», тобто знесене водою. Ще радили йти на три межі, назбирати там будь-якого зілля, потім у ньому скупати дитину і віднести ту воду на «розходні» дороги або *«однести туди, де брав»*.

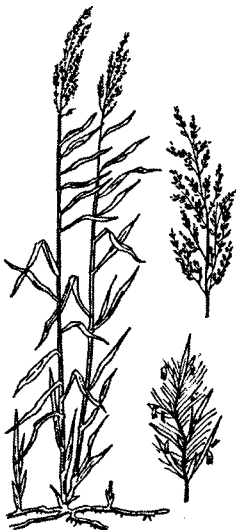
Серед бойків, етнографічної групи українських Карпат, побутувало вірування, що дитина може «змісячитися», якщо воду, в якій скупали дитину, вилити на місячне світло або ж під час сну на неї падає місячне світло.

Ця пересторога могла бути спричинена уявленням про те, що місяць світить для мертвих.

Тим часом лікування деяких хвороб рекомендували проводити якраз під час місячного світла. Насамперед мова йде про лікування зубів.

Незважаючи на те, що походження зубного болю мало зрозуміле й раціональне походження, його лікування відбувалося якраз магічними методами. Власне, лікування від зубного болю умовно

належить ще до однієї групи: *раціонально пояснюваних недуг, які лікувалися магичними методами*. Розглянемо це докладніше.

Для лікування зубного болю на Поліссі, приміром, радили на молодик піти в поле, віднайти на землі кістку і тричі прикласти до хворого місця, приказуючи замовляння:

— Місяцю молодик, ти високо літаєш, ти далеко відаєш. Чи не був ти на том світі, чи бачив ти неживого?

— Бачив.

— А в неживого зуби болять?

— Нє, не болять.

— Так шоб у мене не боліли, не свербіли і не ятрились.

Сюжети у групі з місяцем можуть варіюватися. Діалог може вестися між старим місяцем і молодим, живою людиною і мертвою та ін. Проте, попри цю варіативність, головним персонажем виступає місяць, який виконує посередницьку роль між живими та мертвими.

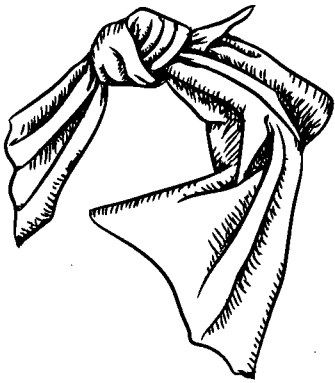
Зв'язок лікування зубного болю й місяця можна потрактувати так: зовнішня схожість місяця як світила — блискучого небесного тіла та білих зубів, а також видимого росту, зміни зубів та зміни фаз місяця.

Треба зазначити, що головну роль у лікуванні відводили саме «молодику», оскільки дія місяця вважалася сприятливою в період його зростання. Щоправда, трапляється й протилежна інформація: подекуди вірили, що «старий» місяць більше сприяє лікуванню. Тут головну роль відігравала аналогія, бо *«старий сходить, а молодий ще розвивається»* відповідно до того, біль має зійти, як і старий місяць.

У центральних районах Гуцульщини взагалі вірили, що всі хвороби, які починаються на новому місяці, погано піддаються лікуванню.

Щодо «ролі» мерців у лікуванні зубів, то вона полягала не лише у символічних згадках у заговляннях. Зубного болю намагалися позбутися за допомогою справжніх мертвих: цілували померлого і старалися його непомітно вкусити, вірячи, що зуби замруть, як померлий. На Поліссі на похоронах колупалися соломинкою в зубах і кидали її у могильну яму, обводили мізинцем навколо рота померлого і примовляли на зразок: *«Як вмершого заніміло тіло, так нехай заніміють мої зуби»*. Підв'язували лице тією хусткою, якою підв'язували щелепу покійному тощо.

Повсякденна робота, важке фізичне навантаження призводили до травмувань та порізів шкіри. **Кровотеча**, яка не припинялася, могла призвести не лише до важких захворювань, але й смерті. З огляду на це, якщо відбувалося поранення й кров сочилася з тіла, її слід було негайно зупинити. Для цього найчастіше вдавалися до заговірного слова. Ця дія так і називалася — «кров замовляти». Замовляння від «крові» ґрунтувалися на паралелізмі: раптово сталася подія (щось зупинилося, зламалося, втихло), відповідно, зупинилася кров. Наприклад: *«Їхав Ілля на коні, тяг ноги по землі. Ноги підняв, кров уняв»*. У більшості текстів проти кровотеч трапляються й протиставлення іти — стояти: *«Ішов Христос до Ордані-ріки. І ангел йшов. Христос став і ангел став. І Ордан-ріка стала, а котра не стала, не благословенна стала»*.

Цікаво, що за тим, як ішла з рани кров, могли й гадати про стан здоров'я: проживе людина ще або скоро помре: *«Як далеко пада та дуже біжить, то той чоловік ще довго житиме; а як пома-лу та тут і пада, скоро вмре»*¹.

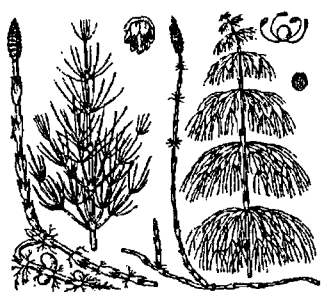
¹ Манжура И. Сказки, половицы. — С. 154.

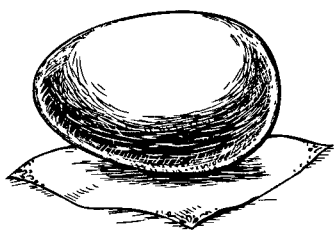
Ще однією раціонально пояснювальною хворобою, пов'язаною з пошкодженням тіла, був удар, «звих». Проте, хоч що ця хвороба і має цілком раціональне пояснення: падіння і необережне ступання призводять до пошкодження тканин організму, порушення м'язових волокон, ставлення в народі до цього факту було неоднозначним. Приміром, на Поліссі вірили, що просто так людина ніколи не впаде. Коли ж упала, то це означає, що з нею бавиться нечистий.

Удар здебільшого замовляли. Під час замовляння удару особливих обрядодій не використовували. Як правило, воно зводилося до того, що знахарка освяченим ножем хрестила ушкоджене місце і замовляла його.

Ніж, як виріб із заліза, застосовувався при лікуванні багатьох недуг не випадково. У космогонічних концепціях залізо уявляється космічним першоелементом, набуває символічних значень, тому широко використовувалося в захисних та лікувальних обрядах.

Ще одна шкірна хвороба, яка характеризується почервонінням, свербіжем шкіри, появою на ній пухирців, широко відома в українців під назвою «рожа», так само

лікувалася ірраціонально — її «палили». Майже скрізь необхідними атрибутами при цьому були лляне прядиво й шматок червоної тканини. Відбувалося це загалом так: знахарка бере три чи дев'ять льняних пасом (бажано освячених) та тканину. Тканину кладе на хворе місце, бере одне пасмо льону, підпалює і щепче відповідне замовляння.

Використання тканини саме червоного кольору ґрунтується на дії принципу імітативної магії (запальні процеси шкіри асоціювалися із червоним кольором, а схильність до аналогії — один із найпоширеніших методів ліку-

Розмова з місцевими жителями. Експедиція Центру захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, Житомирщина, Ємільчинський р-н, 2011 рік

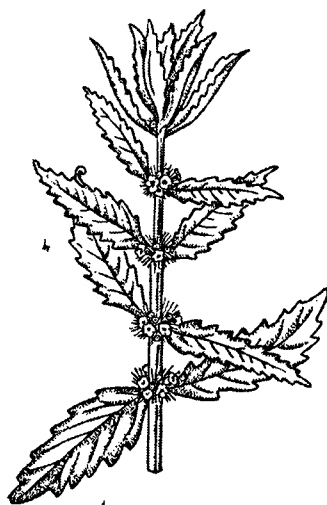
вання не лише в українців, а й у багатьох інших народів.

Крім досить стандартних розповідей про лікування рожі; зустрічаються й особливі. Зокрема на Рівненщині вірять, що є рожа рання, а є вечірня, тому «палити» її треба зранку й увечері. Уранці читають одну молитву, ввечері — іншу.

Крім спалювання, рожу могли й підкурювати: солом'яним віхтем (Житомирщина), полотном (Київщина), шерстю з котячого хвоста (Львівщина), рушником, змоченим кров'ю поросяти (Східне Поділля), порохом з рушниці (Західне Поділля).

Цікаво зазначити, що інші народи почервоніння на шкірі також спалювали. Приміром, кримські татари за підручний матеріал брали шматочки вати, але також використовували силу слова — замовляння та заговорену воду.

Ще одна хвороба, яка мала раціональне пояснення й виникала внаслідок важкої фізичної праці, перенапруження, був підірваний живіт: «зорвав живота», «пудурвавс», «ураз», «зорвав золотніка», «опушченіє желудка», «пудвередився», «зрази», «тре підібрат враз». У народі добре розуміли, що підірваний живіт

може викликати низку інших хвороб, зокрема шлунка, хребта, серця, легенів тощо.

Лікування «золотніка» зводилося до того, щоб повернути пуп на місце, «поставити». Для початку проводили певну діагностику: хворий лягав на підлогу, а знахарка клала пальця на пупа і пересвідчувалася — б'ється «враз» чи ні. Якщо «враз на пупу не бився», то це означало, що людина зорвана, і «враз» потрібно ставити на місце. Ставили «золотнік», як правило, у такий спосіб: знайшовши місце, де «враз» б'ється, потроху тиснули на нього рукою, підводячи до пупа, обов'язково примовляючи замовляння (див. додаток).

Лікували «золотнік» ще й у такий спосіб: хворому на пуп клали шматочок хліба чи зрізану картоплину, у які встромлювали 9 сірників, запалювали і накривали горщиком. А ще ставили на живіт череп'яний горщик з гарячою водою, кидали туди дев'ять маленьких камінців.

Ставили золотнік і «на сокиру»: сокиру ставили лезом до підлоги, а на обух налягали. Всі ці засоби були спрямовані на те, щоб притягнути «враз» до пупа.

Після встановлення «вразу» рекомендували кілька днів нічого

важкого не піднімати, інакше «враз» буде «бродячий», тобто при будь-якому фізичному навантаженні зриватиметься. Тоді дуже важко закріпити його на місці.

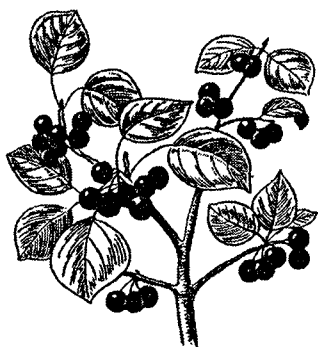
Підсумовуючи сказане, зазначимо, що способи лікування таких хвороб, як «уроки», «данне», «підвій», «ляк» тощо традиційно були пов'язані з магічним компонентом. Викачування на яйце, виливання на віск, шептання на воду є обов'язковими та незмінними. Важливе значення у лікуванні мали ритуальні речі, освячені в церкві: лікарські трави, льон, ніж, сіль, мак тощо. Під час лікування надають значення і кольорам, серед яких домінують червоний і чорний. Перший з них застосовується під час спалювання рожі, другий — під час лікування епілепсії. Важлива роль у лікуванні магічних хвороб належала й замовлянням, що може бути зумовлене певним психотерапевтичним ефектом.

З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

Лікування та діагностування ляку

Інформатор: Я те яєчко беру, наливаю в кружечку води чи в ста-

канчик, так його ножем кругом...
вообщем наполовінку. Жовтка
откидаю окремо, щоб жовток
не бовтався, а це з білка ріденьке
таке в воду, що я набираю, і тоді
я його поколочу вилками чи па-
личкою, різниці нема, чи ложкою,
держачком, і тоді воно показує.

І. І.: А як показує?

Інформатор: Виходить такий
пухирчик і так показує — кому
шо. Кому гарно там показує, ко-
му — погано.

І. І.: А як ви бачите, що гарно,
а що — погано?

Інформатор: Ну, буває, що ка-
ламутне таке.

І. І.: Це погано?

Інформатор: Да, да. Каламут-
не, то це називається удавнений
переляк. А тут треба вже три рази.

І. І.: А як ви бачите, що добре?

Інформатор: Світленьке, гар-
но, стрілки. Такі довгенькі стріл-
ки і там маленький ковпачок.

І. І.: То це добре?

Інформатор: Це добре. А бу-
ває ось так, така опухоль, пузир,
значить, уже погано.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Пилипонка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від пересе-
ленки з с. Червоносілки Овруцько-
го р-ну Житомирської обл.,
серпень 2003 року*

«Недобрі» місця, де «лякало»

В том самому місці (де «лякало». — І. І.) погібло вельми багато солдат, там стояло вельми багато солдат і там їх позакопували, могілка не братська, там їх закопали, прикопали і всьо. У войну... Один хлопчик прийшов до дівки, каже: «Вийшов солдат і йде солдатик, йде, йде, я їду на лісапеті — солдатик за мною. Я, каже, перехрестився другий, третій раз — іде солдатик! Іде, іде, коли тако: ф-ф-ф-ф-ф-ф! — не стало». Там вельми багато істрибили людей у войну, і вони, це бачте, показуються.

Записано у с. Повч

Лікування епілепсії магічними методами

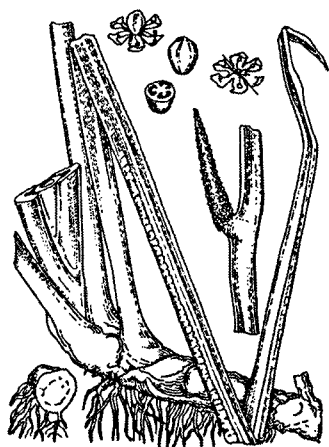
Ну а ще, од чорної болєзні, епілепсії, як ви кажете, ну в нас, в селі кажуть чорна болєзнь, о, то при цій епілепсії що ще треба робить, колишні люди робили. Ну і моя мати таке робила: як первий раз людина побачить, що ця людина впала, піна йде ротом і вона хропе, може биться об землю, ну це така болєзнь, о, то треба, наприклад як я первий раз побачу, треба чорною трапкою або самим чорним

платком цю людину накрить і на
ліцо, ви мені пробачте, сісти задні-
цею, а потом іще обсыпать житом.
Взять зерна чи пшеницю, обсыпать
на цій хустці і щоб воно полежало
на цюй людині минут 20, 30. Потом
цю пшеницю чи жито собрать
у место одне і висипать чорной
курці, щоб чорна курка була чи-
сто-чорною і вона, як пшеницю цю
з'їсть, то людина встала здорова.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Садки Житомирського р-ну
Житомирської обл. від
переселенки із с. Мощаниця
Лугинського р-ну
Житомирської обл.,
жовтень 2004 року*

Захист від зурочення

Заздрять — можна, можна. Це
просто простий спосіб. При-
йшла — й тобі плохо, от приходиш
ти і і никакая, ілі десь у компанії
побула ілі десь ішла і на тебе хтось
глянув, приходиш додому бис-
тренько у чисту посуду там оце
взяла попісяла й умилаь і так по-
будь із часок, помий руки, умийся
і побудь, а тоді обмийся. І всьо.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Радинськ Цюрупинського р-ну
Херсонської обл.,
липень 2013 року*

Зурочення та способи лікування від нього

Так мені було, мені! Я б ніколи не казала, щоб мені не було так, я на собі це все іспитую і тоді людям совітую.

Прийшов парень, служив у армії, і вони пригласили нас, і він женився на полковниковій дочці, той парень бравий був, красивий, голос у його такий був і пригласили, ну як на зустріч, і ми пішли. Пішли це ж із мужем, посідали, а ця ж бабця, його мати того парня, то так ото співаєм собі сидимо, раньше ж співали... А вона отако мене за плечі та Жорка так от у тебе жінка, ото похлопала мене ото так. Люди добрі, я сидю, мені зробилося плохо, пилина стала в мене така поперед глаз, і тіло начало чесатся мені, а я так отож невзамітку візьму, та так проведу, не чешуся, скажуть люди, якась заразна чи шо, отако проведу, а вмене отак я веду, а по тілі пухирі скачуються і коси кусають мене, понімаєте? Як... отакі пухирі, як ото вою можуть побить та ото так ілі осі покусають, ото та отакі пухирі, я на нозі проведу невзамітку під столом таким самим порядком. Кажу, Жора, йдьом додому! Жора, йдьом

додому, а як мужики, випили там по сто по двісті грам, саме к розговору... А мене вже до сльоз доводе, я кажу, як ти не будеш іти — я сама піду! «Не, сама ти не підеш, бо вже пізно, давай, ідьом удвох». Приходим, він... виходим надвір, а він каже: «Шо таке, шо с тобою сталось, чого додому?» А я кажу — ось візьми мене за тіло, проведи, кажу, отаково і узнаєш шо з мною. Він то провів так — ох ти мать чесная, а шо ж такою, кажу, я не знаю, це мене баба Нінка, кажу, похлопала по плечах, і мені, кажу, стало зле через п'ять минут. Приходимо ми додому, а я ж заходю в хату і плачу. Мати — шо там случилось, він тебе набив, сукин син (сміється)? Та, кажу, ні. Нічого не набив він мене. «Ось подивіться, мамо, що в неї робиться!» Мати як глянула на мене, а я вже вся в волдирях у тіх і пече на мені тіло пече. Вона, правда, не розтірялася, вона бистренько зробила солону воду і посадила мене налаві на покуті й давай мене отирать тією солоною водою. Вона начала мене обтирать ото, а тоді витягла шибку і заставила мене в хаті стать і через шибку через сито свяченою водою бризкала. Шо вона вже казала, як там вона... і я заснула. А то мені не

спать, нічого, хоч на стени дерись.
Вона ж утром за ціпок, а в неї, як
чоловіка ростриляли її ото у вой-
ну, і вона... людина є кричить,
знаєте — викрикує із себе боль;
а вона ні, вона така була, у собі
вона така все держала. І то як ска-
зали, а її Танька звали, Танько ро-
стриляли твого чоловіка. А вона
так стала як вроді вмерла, окам'я-
ніла і в неї на носі вискочив пухи-
р'ючок, більший трошки як пше-
нина, біленький такий. І їй за ніч
зробилася така рана, на нервної
почві (...). Узяла ціпок і пішла до
тої Нінки. Шо ж ти наробила мо-
їй невісткі, шо ти подумала, як ти
її хлопала по плечах? Давай її
ото ж там, то та Нінка прийшла,
я спала. Вона, каже, зараз спить,

Розгляд архівних документів та світлин із колекції місцевого краєзнавця-історика Віктора Кісіля (праворуч) у колі колективу експедиції. Експедиція НЦНК «Музей Івана Тончара», Херсонщина, 2013 рік

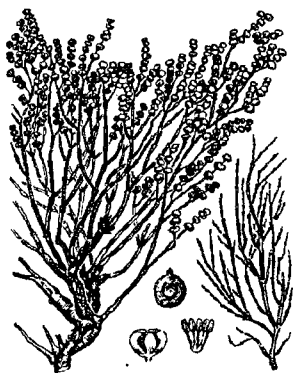
то Нінка іди зараз мені проси...
проси прощення і що ти за неї по-
думала! То та Нінка прийшла та
й ще мене раз через ту шибку, уже
та баба Нінка брызкала.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Радинськ Цюрупинського р-ну
Херсонської обл.,
липень 2013 року*

Каліцтво після «приходу» мертвого сина до матері

Ото другий раз, я вже лягла спати
коли у двері, так гарно наче хто
гримає. Точно, ну точно, як в две-
рі хтось гримає, а двері замикані!
Гримає в двері, я виходжу...

(Теж стала отзиваться до нього;
мені казали нада встати, пере-
хреститись, помолитись Богу та
лягати спати. Ти знаєш, що його
нема (покійного сина. — І. І.), він
не прийде, а воно злий дух, ка-
жуть у ньому ходять, і воно може
тебе окалічити! І скалічило, ска-
лічило, скалічило, і я тільки на
цьому кажу, що мені нічого не
зогнуло, я була така, як береза
(...), а тепер до землі прикута і не
можна виправиться. Як я вихо-
джу: «Мама, открий двері, — так
по-руські, — мама, открий две-
рі». Я дурень такий старий, вже
старий пень, якби я ж молода!..

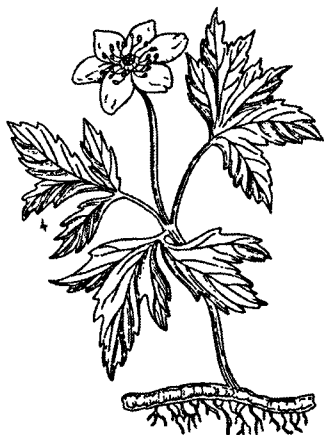

Виходжу, ті двері откриваю, і як-раз чи вітер, чи шо, виходжу на поріг, якби я в сінях би стояла, в веранді, а я на порі виходжу, цемент, а я ж вся мокра, гаряче, виходжу — нема нічого. Я ще кажу: «Боже мій, Боже! — кажу. — Боже, мій Боже, нема на світі, а він ще мене гукає!» і вернулася в хату... А-а-а... як я повернулася, порога як раз переступила, на мене як ото щось налягло, як от сіло, геть як ото мішка береш, чи що сіло отак на плечі, і я тако як пригнулася і в хату ввійшла, і всьо, і в ранці вже всьо пригнута, вже випрямиться не можна, і так хребет лопає, і я пригнута, і все гне-гне — й не випрямилась! Як зогнуло, так і не розігнуло.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Червона Воля
Новоград-Волинського р-ну
Житомирської обл.,
липень 2011 року*

«Ляки», недобрі місця, де «видається»

...А там кладовище, старовинне кладовище. То там ото якщо рано йдеш, то нічого, а як ідеш у дванадцять, діжуриш там на хвермі чи в ніч, то там могло

тоже і вищать, і пишцать, і шо хоч, ну думаю це гороб'ї, але воно не гороб'ї. Раз чуть і душа не вилізла... Я раз через могилки йшла, а там стежка була, то виходила прямо на дорогу і до хати мені, а як злякаюсь, шо аж земля бряжчить, то дорогою бігом та біжу, то воно як перейшло дорогу, як схватиться буря... Ось на полі, то ж його видно було. І полетіло, полетіло, і сніг полетів, а не видно вже нічого. І тоді я поняла, шо лякало, шо це лякале. Добре, шо я не обзивалась, я б могла ще й покликать, то мені й казали, шо як шо шось побачиш, то ніколи не обзивайся, то я хрестилася.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Осова Ємільчинського р-ну
Житомирської обл.
від респондентки 1935 року
народження,
27 липня 2011 року*

«Лихі» очі

От в мене сусідка була. Ми з нею хорошо дружили і все. І вона добра, як людина була, но вона, в неї, як кажуть, глаз поганий. І вона, як оце народились, родилися діти все, і вона не приходила, довгий час не приходила, а як приходить, вона не могла дивити-

тися, щоб не зглазити, бо знала, що вона погано оце діє на неї, але не хотіла цього робить.

*Записано Іриною Ігнатенко
в с. Капулівка Нікопольського р-ну
Дніпропетровської обл.,
липень 2013 року*

Хвороба від вихору та її запобігання

...Яку цей вихор попадете, то обов'язательно больниє будите. Одо вихор, вже людину колотіт, вже людину трусіт, це треба вже йти по бабках. Як дме, то скорішть тре падать отак-во — ницьки. Падайте в землю ницьки, нічого вас не возьме, тільки падайте в землю. Ондо воно крутить, ви скорій перехрестіться і тако падайте, щоб воно не попало в ліцо.

Записано у с. Повч

Лікування рожі

І ноги, й руки, й голова, раз на животі був случай, в любому місці буває, ну це інфекційне заболіваніє шчітається, ну медицина лічить його, ну, як, трошки так антибіотики, то фізпроцедури, оце все, ОВЧ назначають, но временно тіки притушує, а потом опяť начинається, ну в мене бабуля

була, вона мене чисто для себе навчила і все, я так (...). Ну я його навчилася, но я так не приміняла, я просто знала і всьо, а потом робила в школі, тут медсестрою, а санітарка заболіла, ми якось балакали з нею, а вона знала, що мене бабуля навчила, от заболіла вона, де й каже, ну то поспробую, послала сина до мене, я ж ніколи не пробувала, а вдруг не допоможе, в неї температура така висока була десь од 40 до 42, ну поспробую, ну пожалуста, всьо равно вона нікуди й поїхати не може... така вся нога синя, чорна така прямо, вона каже: «В мене другого вихода нема». Ну поспробувать можна я нічо не гарантірую, і ото я до неї додому поїздила, а що ж вона лежить, вобще не може встать, я раз приїхала, а вона вже сидить на кроваті, а це зима була, на третій день приїхала, а вона вже в хаті розтопляє, вже ходє, ну перший раз так поспробувала, ну получілося, тож так, той узнав, той узнав, а врач наш, нашої амбулаторії, тоже в неї на пальці була рожа, і вона до мене колись так приїхала тоже, каже: «Полічи, то шо я антибіотики поп'ю, трошки пройде, але тікі в воду влізла, чи посуду помить, чи постірать, опиять, каже, і вертається». Ну я так

пошептала трошки, воно про-
йшло, ото хто йдуть в больницу
люди, хто приходе, вона до мене
всіх посилає (...). Да, мені самій
інтересно, я ж кажу, тут в нас
врач, оце була главврач, Наталя
Васілевна в амбулаторії, отожд до
мене прийшла, то пройшло в неї,
рожа все, вона мені тоді каже:
«Ти знаєш, я прийшла до тебе,
щоб чи справді це помагає, вияс-
нити, чи це так, обман все це,
а тепер я бачу, що це справді, я не
вірила, шо воно пройде». І тепер
оцьо до мене всі-всі, хто при-
ходять.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Радинськ Цюрупинського р-ну
Херсонської обл.
липень 2013 року*

Лікування дитячої епілеп- сії народними методами

Мама було як оце ліче, і вона
вслух читала молитви. Вона спе-
ціально вслух читала, щоб я його
перейняла. Його нельзя по книж-
кі переймать (...). І то тоді, коли
в мене дитина вмерла на руках,
я сама собі зарок дала — буду лі-
чить дітей! Буду лічить! Воно ж
беспомощне, умірає, і ти нічим
не можеш помігти, а вони оце ж
цього мальчика, що привезли до

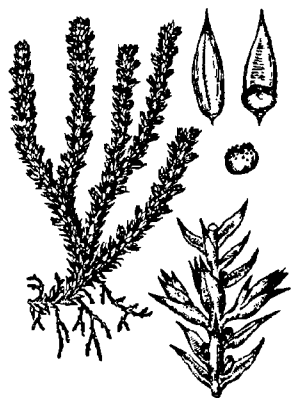

мене із роддома, ну що це те... Ну із приступом, то врач сказав — оце термін, скіки там, шість-сім день побуде воно в больниці і отправим. Будем отправлять вас у Київ, в іследовательський інститут, хай там, значить, підключають апаратуру, все і узнають, шо в його. А дівчата наші роблять там, із Радинська, у цюрюпінську медсьострами і... Та кажуть, та вези до нас по Горького, 52, до женщины вези і все буде, каже, харашо. То вони й привезли ночью батюшку, та похрестили його прямо в больниці і привезли утречком, він приїхав машиною у врачобному халаті, украв її (батько взяв дитину без дозволу медиків — І. І.) й привіз сюда. То привезли вони і поклали тут у мене на тапчанчику, а в його приступ якраз начавсь. Я його відкрила чорним, в мене під подушкою там така чорний кусок матерії, я накрила чорним, неззя не кричать, не дай Бог може буде, случаться он там так незя, можете стривожить — і дитина қаліка.

І вони ж його направляють туда ж оце ж у київський інститут, а він коли привіз ото ж до мене, а відтіль привозять қалік. Вони беруть унзію з позвонка, улязять туди у нервну сістему

і так, або дитина неадекватна, привезуть з головою, або ж ручки й ножки такі ото ж не непонятні які. Ну привозять вобщем калік відтіля. Так вачі самі до мене везуть. Приїде, на такій «волзі», розодітий, чим же ш ти, кажу, синок робиш і де ти живеш? У Ніколаєві, з Ніколаєва привозив парень до мене. А шо ж, а чо ж ти оце ти, а чим ти робиш? Врочом. А чо ж ти до мене приїхав, коль ти врач? Бабушка, ми цього

Розтоплений віск для виливання переляку

не лічим. Просто він мені сказав, цього... це, каже, не лічиться. Оце тіки каже так оце молитвами вишепчується, а в окрузі, раньше називалася округа, щас ось область називається, а раньше казали округа, то практичесько на всю округу я одна (...). Ото як приступ, воно піну набиває, і цвет лица міняє, кругом рота оце все сине стає, це признаки децкого, то не пілепсія. Воно, воно б'є, і язик затягує аж у горло, не епілепсія не дай Бог, то... то страшна, то страшна болєзнь. Ну іще вона ліче, а тіки як не запускається, вона лічеться епілепсія (...) можна просто розбавлять тьоплою водою руду глину, руда глина шо мажеться осью. Прилажувать там через марлю, щоб не дуже вона була густа, і тьоплою водою розбавлять... оцю руду глину і прикладать на 2 часа. Прикласти, потом симать і ще 2 часа не мить голову, а потом помить.

Пілепсія може рождається дитина, дитина з пілепсією, а може, можу й я стать пілепсіком, люба людина, од нервной сістєми. Од стреса може быть оце тоже пілепсія. А так... вона тоже в больниці не лічиться. Вони не лічуть її. Дають їм там разні

уколи і.. і всьо таке, а воно не лічиться...

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Радинськ Цюрупинського р-ну
Херсонської обл.
липень 2013 року*

Спалювання рожі в народній традиції кримських татар

Інформатор: Один день смотрю — мне ноги болят: вот здесь, кость вот эта лезет... и там вот такие бордовые, красные такие пятна, потом это как шишечка... появляется. До того болят, мне казалось, что у мне кость тает, я прямо ходить не могу. Горячее, температура там, горячие ноги такие. Одна говорит: «Вот, это называется «алырык», то есть в переводе «красная слива» (они так называют — это болезнь татарская). ...из этой ал-эрык, сделай, говорит, этот компот и пей, говорит. Пройдет, говорит. То на этой ноге, то на этой ноге. То одна, то две. Тока пройдет — опять снова начинает. Болит, ночами спать не могу! Потом это не помогло, этот компот ни помог. Я этот, обратилась к врачам — мне делали переливание. Все это, вот лечут-лечут, а оно даже ника-

ких сдвигов. Ни поймут, чё такое! Одни говорят: «Сглазили!»

И этот, ну не помогает. Уже вот ночами плачу, дети маленькие. Работ-забот много — ходить надо, а ноги болят — не могу ходить. Тогда у нас не такие телефоны были, а вот эти домашние,

*Процес лікування: викачування на яйце та виливання на віск.
Миколаївщина, 2013 рік*

стационарные. А вот сестренка с моими родителями от меня 70 километров в другом городе жили.

Ну, я позвонила, говорю: «Так вот так: мне плохо, ноги болят, говорю, детей надо смотреть». Я все терпела-терпела. Потом мама говорит: «Приезжай сюда, говорит, здесь у нас бабка есть, она говорит такие вещи вот, разговоры всякие, она лечит». Я взяла детей, приехала к матери, детей сдала и упала на пол, вот так. И проспала, сутки проспала. Такая была изможденная, усталая. (...) И она говорит — идем, я тебя поведу к этой женщине, к этой бабке.

И. И.: А где жила мама ваша?

Информатор: В Гулистане — Узбекистане, а я жила в Алмагаре — 70 километров от нас. Вообще, мы крымские татары — наши родители здесь жили (с. Берегове Бахчисарайского р-ну. — *И. И.*), а потом вот выселка была. Мы там рожденные, в ссылке мы родились... Вот и она повела меня к этой бабке. Бабка такая маленькая, старая...

И. И.: Татарка?

Информатор: Ну да! Татарка. И она посмотрела, говорит: «Ой-ой-ой, как ты терпела, столько

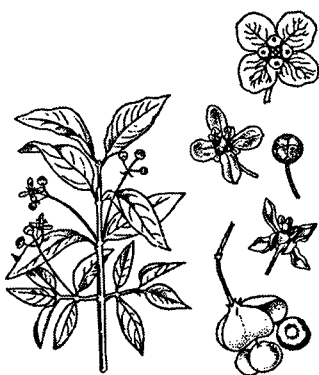
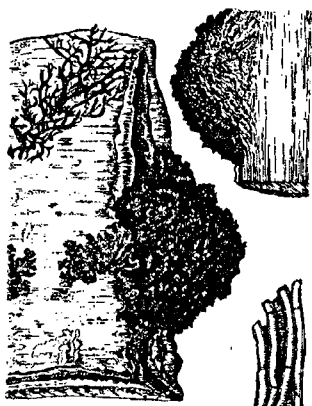
времени — надо было сразу прийти. Ты запустила» (...). Вот это на голову, марамал, у нас говорят, такое.

I. I.: Как покрывало, да?..

Информатор: Да, такое вот — о платок. Одеда, одеда все, посидела, почитала, почитала, почитала. И потом взяла и вот красный матерьял, вот так кусок красного вот сюда-сюда...

I. I.: На одну ногу и на вторую красный материал?

Информатор: Да, кусок красного материала, специально такой, и где шишка есть красная — она, приблизительно, ваточки вот так, кусочки ваты такие, ну, пушистенькие так... Допустим, пять штук — здесь, пять штук — здесь положила и как черкнула спичкой — они все загорелись! Ну, сгорели, и прям такое тепло пошло по ногам! И в тоже время и тепло и мне приятно было это, понимаешь, как бы, облегчение было. И я как посмотрела, и этот, мне легко стало. Ну горячие эти ваточки горели же, а тут и так температура. Они у мне прям кость таит, и это тепло, а все равно приятно было, легче было мне сразу. Почувствовала. Она почитала и говорит... Чё-то она мне дала ведь тогда — какую-то жид-

кость дала... воду дала какую-то.. зачитала и говорит: Домой придешь, говорит, стань на перекрестке, вот как у нас перекресток есть, на перекрестке четырех дорог, уже когда солнце вот-вот-вот-вот — на закате. Стань, говорит, и вот такие слова скажи, говорит, и через плечо вылей!

I. I.: А какие слова?

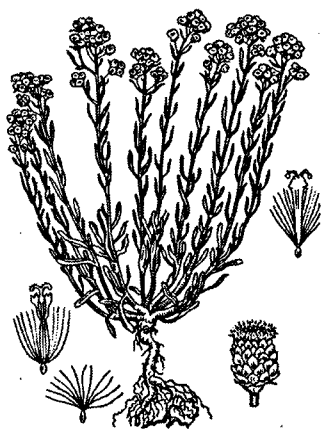
Информатор: Вот если бы я помнила... Ты думаешь, я помню? Обычно говорят: кто сделал, пусть ему возвернется... Там да, там что такое...

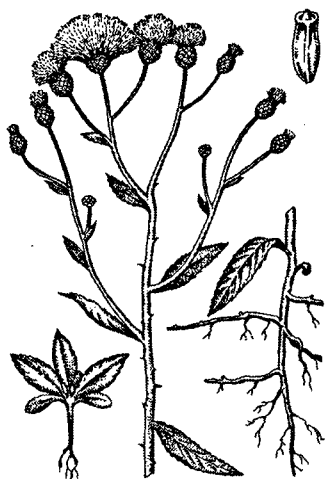
I. I.: А что выкинуть — эту тряпочку, да? Или...

Информатор: Не-ет! Воду какую-то она мне дала. Она говорит — придешь домой, кружечку воды намери и вот так вылей, говорит. Потом я так сделала и вернулась домой. Я эту ночь спала как убитая. Утром встаю, вот хотите верьте, хотите нет...

I. I.: Верю... (смеется)

Информатор: Вот эти шишечки, да? Стали наполовину меньше. Они как бы.., они если вот такие бугорочки были вот такие: тёмно бордовые такие, прямо аж — они уже как монеточки маленькие стали, понимаешь? Я опять пошла. Она говорит — три дня придешь. Я второй, на

второй день пошла. Пока солнце не село, надо ходить. Да, до заката. Короче, второй раз пошла — это же самое она мне эту процедуру сделала (...). Они уже как растаяли, уже кость эта не болит, температура спала... Если я утром к ней иду — вечером я на перекресток выхожу. Утром иду к ней, а вечером иду на перекресток до заката, во время заката, иду и вот это вот читаю, чё она мне... Два раза я ходила...

И. И.: Два?

Информатор: И больше не пошла.

И. И.: Почему?

Информатор: Все прошло.

И. И.: А она ж три вам сказала прийти?

Информатор: Ну а я не пошла... потому что... и все с тех пор... вот... ни разу не болело!

*Записано Ириною Игнатенко
у с. Берегово
Бахчисарайського р-ну АР Крим
червень 2012 року*

Вірування у «лихе» око в народній традиції кримських татар

И. И.: А вот, кстати, как у татар эти верования относительно порчи, колдунов, плохих глаз?

Информатор: Да, говорят: детям, вот, от зглаза, вот, когда ребёнок родится, если кто-то, или ребёнка выведут куда-то на улицу и кто-то придёт, у нас всегда ребёнку вот здесь сажей, вот, так, вот делают..

I. I.: Это между глаз, между бровей?

Информатор: Ну, точка, вот так вот, чтобы не зглазили... Сажей вот так раз и (...). Булавки эти, бусинки вот эти от зглаза есть такие... Ну, да продают они, продаются... Такая чёрненькая и на ней беленькие такие точки. И говорить, или они отпадают, или вообще глазики сами лопаются! От бывает такое, где тяжёлый глаз (...) есть такие люди, которые сами знают, вот. Я, говорит, не буду ребёнка смотреть, я, говорит, не это самое, я ни хочу, мол, зглазить, но у меня глаз плохой. Есть такие, которые сами говорят...

*Записано Ириною Игнатенко
у с. Берегово
Бахчисарайського р-ну АР Крим
червень 2012 року*

МАГІЯ ОБЕРЕГІВ

Обереги — магічні засоби (матеріальні та словесні), які охороняють людину, її оселю, найближче довкілля та всю громаду загалом від хвороб, магічного впливу недобрих людей та демонічних істот, були важливим компонентом в обрядовому та повсякденному житті наших предків.

Зокрема, пращури вірили в доброчинну магічну силу певної рослини чи предмета, які здатні захистити, заступитися, відвернути нещастя. Нижче ми розглянемо найпопулярніші та найдієвіші.

В етноботанічній традиції українців відома низка трав, які надіялися захисними властивостями. Зокрема, вірили, що вони оберігають від нечисті та лихих людей. Їх радили носити при собі та тримати у хаті. До трав-оберегів, приміром, відносили полин, любисток, тою, барвінок, руту, васильки, чебрець, звіробій та ін.

Вважалося, що ці трави будуть ще більш ефективними та дієвими, якщо під час їх збору було дотримано низку правил та пересторог.

Так, традиційно трави збирали жінки, але тільки старшого віку або дівчатка, а жінкам фертильного віку, які «перуться» чи «цвітуть», робити це не годилося. Така заборона була пов'язана з увяленнями про місячну кров як брудну та небезпечну. З огляду на це молоді жінки не брали участі в обрядах, де вимагалися ритуальна чистота, як-от під час збору трав.

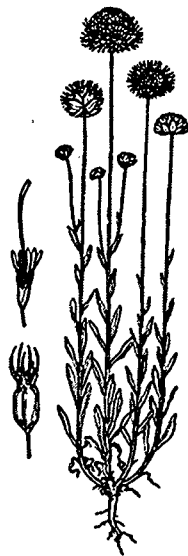
Збирати трави слід було тільки до обіду, а краще зранку, до сходу сонця.

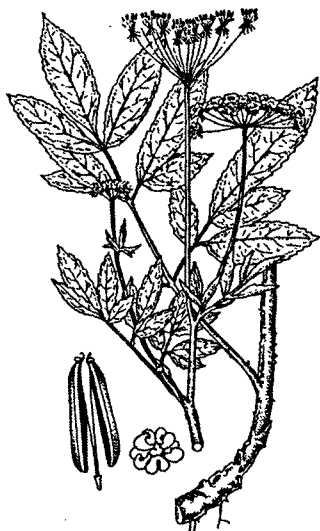
При зборі трав звертали увагу й на дні тижня. Так, жителі Полісся найбільш сприятливими вважали середу та п'ятницю, мотивуючи це тим, що «женські» дні, які є найбільш сприятливими для збору лікарського зілля. Під час збирання трав велике значення мала фаза місяця. Найсприятливішим для цього був молодик. Вважалося, що саме у цей час зілля набирається найбільшої сили та життєдайності.

Збираючи трави, дотримувалися такого звичаю: ідучи по траву, брали з собою окрайчик хліба, сіль і клали на те місце, де росла рослина. Подекуди радили класти й гроші, аби віддячити землі за корисну рослину, що на ній виростає. Рвати рослину треба було обережно, щоб не «звести».

Під час збирання трав обов'язково «щептали» замовляння, приміром таке:

*«Божий Іван поле орав,
а святая Ілля сіяла зілля,
Божа Мати рвала да
в помочі ставала».*

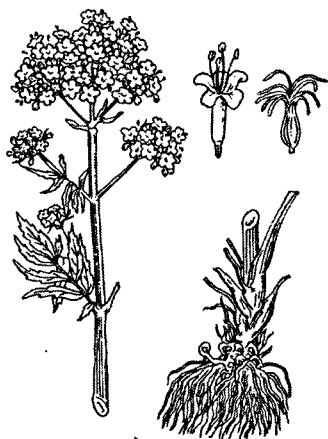

Зібране зілля обов'язково святити в церкві, а потім прикрашали хату, двір, хлів, а при потребі підкурювалися, купалися або пили з них відвари.

Наприклад, на Поліссі свяченою травою чебрецю обкурювали хати, коли щось «лякає» або «видається», відвар з волошки давали пити від «ляку» та «даня». З цією ж самою метою на Чернігівщині використовували вероніку лікарську («воронець»), яку попередньо радили настояти на воді чи на горілці.

Як надійна рослина-оберіг від русалок та інших демонічних істот використовувався *полин*. Особливо його слід було носити при собі та тримати у хаті на Зелену неділю. Полином обкладали вікна, поріг, розкидали по хаті та клали під подушки. У цей календарний період намагалися без потреби не ходити в ліс, поле, на річку, але при потребі обов'язково слід було взяти полин із собою, за пазуху. Народні оповідки переказують сюжети про зустріч хлопця (або дівчини) з русалкою, яка обов'язково запитає: «Полин чи петрушка?» На що слід було відповісти: «Полинь!» — «Сама ти згинь!» — казала русалка й зникла. Натомість, якщо була на-

звана інша трава, не полин, а петрушка, приміром, русалка радісно казала: «Ти моя душка!» (Варіант: «М'ята!» — «Тут тобі й хата!») й лоскотала людину до смерті.

Приписували магічні, зокрема оберегові, властивості й **кропиві**. Зірвану на Івана Купала кропиву вішали на воротах, вікнах, дверях, встромляли в щілини хліву як надійний оберіг від усілякої нечисті: «Боязкі господині накладають кропиву і в хатах біля порога та на вінках, і в загородах на воротях (...) і все це, щоб вберегтись від відьом, котрі особливо лютують купальської ночі¹, — писав свого часу український вчений-енциклопедист Михайло Максимович.

На Полтавщині ті, хто купався цієї ночі у водоймищах, перед тим як зайти у воду, кидали туди кропиву, аби вберегтись від русалок — демонічних водяних істот. Кропиву широко застосовували й у народній медицині: віником з цієї рослини парилися від ломоти кісток. Настоянку з кропиви пили при маткових кровотечах, кровохарканні, кровотечі з носа, геморої та надмірних менструаціях.

¹ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. — К., 2002. — С. 117.

Особливими захисними властивостями традиційно наділяли «щенець» (герань лучна); (*Geranium pratense*), «бедренець» (*Pimpinella saxifraga* L.) і «тою» (аконіт міцний) (*Thuja occidentalis* L.). Остання вважалася особливо ефективною при відлякуванні демонічних істот. Вірили, що, коли тримати «тою» при собі, ніяка нечисть не підступить, а втративши оберіг — стаєш вразливим. З цієї рослини радили робити купелі тим, хто страждав на епілепсію. Так, на Київщині радили взяти у рівних пропорціях тою, руту, одкасника (вероніка дібровна), нетреби звичайної та миколайчиків синіх. З трав зробити відвар й купатися у ньому. Не зайвим вважалося й «трохи ковтнути». Освяченою тоєю, разом із маком-відюком, також обкурювали хворого на чорну хворобу.

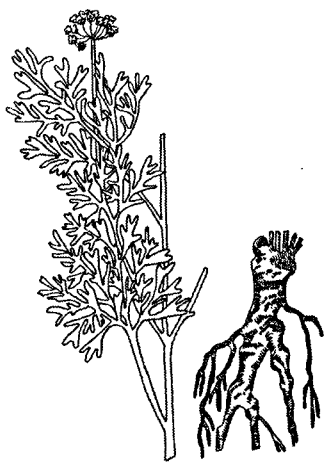
У цій групі рослинних оберігів варто згадати й легенди про *квітку папороті*. Власне, папороть не була типовим оберегом, але за легендами міфічна уявна квітка мала забезпечити свого власника багатством, удачею, здатністю розуміти мову тварин, відшукувати скарби та оволодіти іншими надприродними власти-

востями. З її пошуками та перепонами на шляху до цього було пов'язано безліч легенд та переказів. Ними рясніють як етнографічні записи ХІХ століття, так і більш ранні письмові пам'ятки старовини. Так, у лікарському «Травнику» ХVІ ст. знаходимо таку інформацію: *«Есть трава папоротник, без сердцевини, растет на восток лицом. Копать ее в день Иоанна Предтечи, корень с листом, и носить на себе: где человек ни пройдет, никто на него не гневится, даже и враг его зла на него не помыслит. Копать же ее, положив на земле с четырех сторон серебра — сколько хочешь»*¹.

Не менш міфологізованими були уявлення про ще одну траву під назвою «плакун-трава», або «цар-плакун». Дослідники припускають, що під ним могли розумітися різні трави, серед яких найбільше луговий звіробій та іван-чай. Найбільш цінним в рослині вважався міцний корінь, який «едва топором отрубишь», який рекомендували «с собою в пути носить, тогда не коснется нечистый дух; с этим корнем собирают все травы — пусть

¹ Как жену учит, как себя лечит, как судьбу узнать: из книг Древней Руси. — СПб.: 2008. — С. 228.

будет при тебе; если нет его при себе, так хоть приложи потом к этому корню траву — и получишь любая тварь свою силу»¹.

В українців широко побутували легенди й про розрив-траву, яка загоює всі рани, а головне — розмикає усі замки та знаходить скарби. Легенди про цю траву знані й у інших слов'янських переказах: сербських, болгарських, білоруських, російських. За українськими легендами, «чоловікові самому та трава рідко попадається. То черепаха її добре знає. Сама вона не може ні від якої біди вборонитися, то їй і дано одній ту розрив-траву знати. А хто хоче мати ту розрив-траву, то шукає черепашине гніздо з яйцями, обтикає його пачками, щоб черепаха не могла долізити, і жде. То вона ту траву знайде, туди кине, то тії дрючки, як солома од вітру, порозлітаються (...), кому пощастить володіти цим талісманом, той вже нікого і нічого не боїться. У його руках відчиняються найхитріші замки, як павутина, розкриваються тяжкі окуви, валяються запори, і, як ягниці, смиренно

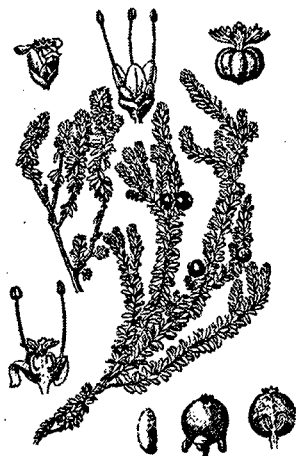
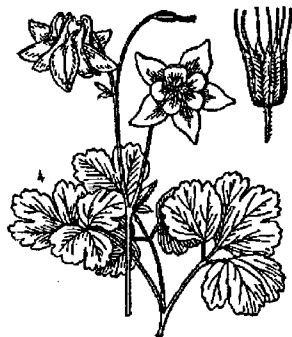
¹ Как жену учитъ, как себя лечить, как судьбу узнать: из книг Древней Руси. — С. 231.

лежать найнеприборкуваніші тварини»¹.

Важливо підкреслити, що ефективність переважної більшості трав-оберегів посилювалася, якщо вони були зібрані у певні календарні свята та освячені у церкві.

Серед таких днів найбільш виділяється 7 липня — день Іоанна Хрестителя (Купала, Іванів день) — свято літнього сонцестояння, найвищого розквіту та буяння природи. Вірили, що саме вночі на Іванів день природа наповнюється життєдайною енергією, а також розкриває всі свої таємниці. З огляду на це, зібрані трави будуть максимально ефективними як обереги і як ліки.

Також на Купала була добре відома традиція пускання дівчатами вінків на воду з метою ворожіння про майбутній шлюб: плив по воді спокійно та приставав до берега — добра ознака, а якщо крутився у воді або тонував — погана. Цікаво, ще деінде жінки зранку йшли до річки та шукали присталі до берега вінки, які вважали за надійний оберіг

¹ Скарби та скарбошукання в українських народних легендах та переказах. Фольклорний збірник / Упоряд., передмова та примітки В. П. Фісуна. — К., 2002. — С. 317.

від нечисті та «урокові». Інколи вінки тримали в хліві, і коли худоба слабувала, то її підкурювали ними.

Рослинні обереги заготовляли й у період інших календарних свят: на Вербну неділю (шостий тиждень Великого посту), Зелні свята (тиждень після Трійці), «Маковея» (Перший, або Медовий Спас, 14 серпня).

Так, у Вербну неділю обов'язковим було освячення *гілочок верби*, які вважали за оберіг від грози, пожежі, нечистої сили. Освяченими галузками верби виганяли пастися худобу в день святого Юрія (5 травня), захищаючи від зурочення.

У відварі з верби купали хворих на сухоти дітей, також нею обкурювали худобу, аби ніхто не зурочив, особливо під час першого вигону на пасовище.

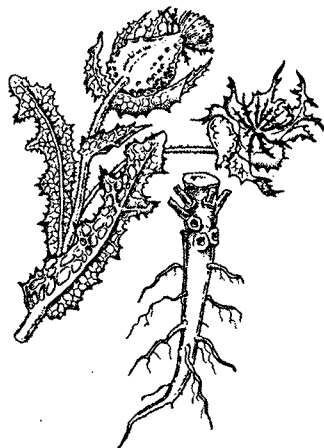
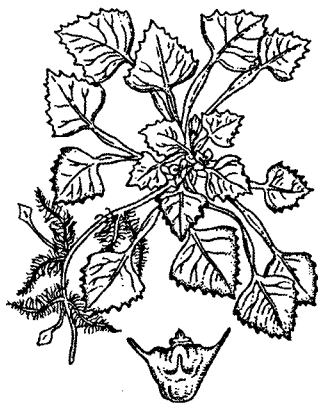
Цікаво, що освячена верба застосовувалася й під час родильного обряду, що мав назву «зливки» — обов'язкова процедура омивання рук породіллі й баби, без чого вона не мала права йти приймати пологи у наступної породіллі¹. Приміром, на Чернігівщині відбувалося це так: бабаповитуха клала в горщик з водою

¹ Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. — С. 112.

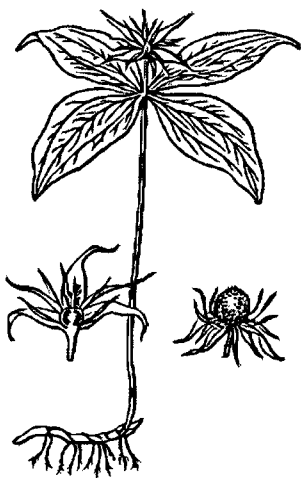
вербу та овес, а потім поливала нею руки породіллі. При цьому породілля мала стояти правою ногою на сокирі (якщо був хлопчик) або на гребені (якщо дівчинка). Витираючи руки породіллі, баба-повитуха примовляла: «Як верба росте швидко, щоб так і дитина росла швиденько! Як заліза ніхто не вкусить, щоб так і породіллі ніхто не спідкусив, і дитини — ні з вітру, ні з-під зор, ні з приговору! Щоб не боялась ніякого пристрїту! Не мій дух, Божий дух! Баба з річчю, Біг з поміччю»¹.

На Волині, як «їдеш чогось добиватися», радили покласти у кишеню галузочку свяченої верби й, коли заходиш у хату чи двір, промовляти: «Святого Бога умоляю і тебе до себе привертаю помігти мені».

Поширеною практикою, особливо на Поліссі, було прикрашання хати, хліва та всього обійстя *гілками та квітами (клевчання)* у суботу напередодні Трійці. Вибирали міцні та гарні гілки ясена, липи, клена, осики, а також обов'язково татарське зілля, чебрець, м'яту, любисток, полин тощо. Ці трави вважали надійним оберегом від нечистої сили та відьом.

¹ Борисенко В. Там само. — С. 112.

Клечання мало перебувати в хаті три дні або й більше. Потім його прибирали й тримали як оберег та лікарський засіб. У відварі з клечання купалися, ним мили голову, коли нездужали. Вірили, що це зілля оберігає від блискавки, граду. Також із клечання робили подушку для мерця, аби «не ходив».

На «Маковія», ідучи до церкви, обов'язково несли з собою маковіюку (маковейчик) — букет із різних рослин (м'яти, волошок, любистку тощо), головок дикого маку-відюка, колосків пшениці, квіток соняшника. Рослини з освяченого букету вважали потужним оберегом. Передусім це стосувалося маку. Ним обсіпали хату, двір, садибу, хлів. Особливо цю процедуру робили тоді, коли хтось із небіжчиків «приходив» або щось «лякало» чи «видавалося». У такому випадку маком-відюком радили обсіпати насамперед поріг хати, а також навколо хати й саму оселю. Обсіпаючи, радили примовляти: *«Тоді в хату ввійдеш, як цей мак весь збереш і почитаєш»*. З огляду на те, що мак дуже дрібний, його неможливо весь зібрати та перелічити, а це, за народними віруваннями, унеможлиблювало «прихід» демонічної істоти.

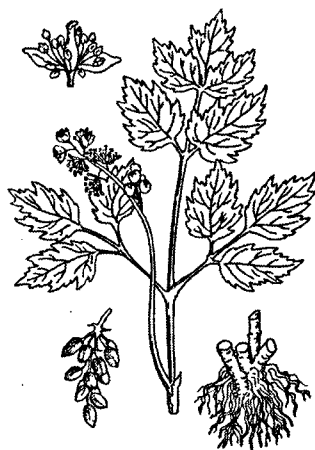
Мак-відюк радили тримати у хаті та носити у вузлику при собі, особливо якщо попереду була далека дорога.

Свого часу етнограф-збирач Іван Беньковський у замітці «Мак в народной демонологии на Волини» зазначав: *«Вера в чудодетственную силу и значение мака, как оберега, у нашего простолюдина сильно вкоренена, сильно и далеко распространена; наш народ верит в силу и значение мака слепо»*¹.

Схожу інформацію знаходимо і в «Трудах...» Павла Чубинського: *«Мак-видюк употребляется как предохраняющее средство от власти ходящих мертвецов. Мак этот всегда святят и семенами его обсыпаят дом, куда ходят мертвецы и ведьмы»*².

До потужних оберегів, які застосовували для захисту та в лікуванні, слід віднести *освячену воду*, у такі свята, як Водохреща (19 січня), Стрітєння (15 лютого), Перший Спас (Медовий, Водяний, 14 серпня).

Так, на Водохреща воду освячували просто неба, на берегах

¹ Беньковский И. Мак в народной демонологии на Волини. // Киевская старина, 1905. — № 4. — С. 34—36.

² Чубинский П. Труды этнографической статистической экспедиции в Западно-русский край. — СПб.: 1872. — Т. 1. — С. 81.

водоймищ: річок, струмків, озер тощо. На льоду напередодні вилучували ополонку у формі великого хреста, куди священик занурював свій хрест.

Одразу після освячення воду пили та вмивалися нею, інколи безпосередньо з ополонки або криниці. Була широко відома традиція купатися у водоймищі, у якому щойно освятили воду. Насамперед до цього вдавалися парубки та хворі. Перші — аби почерпнути з води сили та здоров'я, другі — шукаючи зцілення від недуг. Дівчата частіше практикували вмивання обличчя, а потім витирали його червоною крайкою, аби бути рум'яними та вродливими.

Освячену цього дня воду вважали чудодійною, здатною вилікувати хворих, відвернути лихо, захистити від всіляких негараздів та «уроків». З огляду на це, її зберігали й використовували протягом року для різних господарчих, сімейних, обрядово-ритуальних потреб.

Цілющими та обереговими властивостями наділяли й *стрітенську воду*, яку освячували 15 лютого на свято Стрітення Господнього. Освячену воду використовували для вмивання

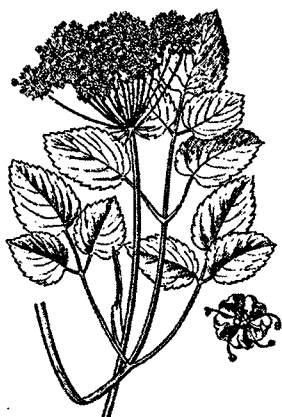
й пиття одразу, а потім зберігали в хаті й застосовували за потреби: від «уроків» та різних хвороб. Особливо ефективною вважали стрітенську воду для лікування немовлят та дітей. Нею також скроплювали господу й худобу. На Черкащині пасічник кропив освяченою водою бджіл, особливо коли вони ставали неспокійними. Була відома традиція кропити водою й мандрівників перед дорогою.

Вода, освячена 14 серпня на «Маковея», також вважалася наділеною особливою цілющою силою, як стрітенська та йорданська. Цю воду застосовували та зберігали протягом року для потреб.

Особливим днем, у який вода набувала цілющої сили був *чистий четвер* — останній четвер на Страсному (Білому) тижні, що передував Великодню.

У цей день обов'язково радили викупатися в річці раненько, до сходу сонця, що мало б забезпечити міцне здоров'я та чисту, гарну шкіру. Вірили, що саме цього дня вода найчистіша, і відповідно ефективність найбільша. До речі, хворим на шкірні недуги, зокрема коросту, слід було викупатися саме в Чистий четвер. Матері купали малих дітей у ночвах, а во-

ду несли на перехрестя або виливали туди, де «люди не ходять».

Вище ми вже згадували про «непочату воду» (набрана до схід сонця) та її широке застосування у знахарстві. Її також використовували й для купелі немовлят, особливо тих, що хворіли або погано спали. Так, коли дитина плакала без будь-якої причини, на Закарпатті радили взяти воду з семи криниць («щоб ніхто не видів») і скупати у ній дитину.

Цілющою вважали й *росу*, особливо на день святого Юрія (6 травня) та Іоанна Хрестителя (Івана Купала 7 липня). Було прийнято не лише вмиватися нею, а й качатися по росяній траві, збирати небесну вологу в пляшечки та тримати як оберіг. Вірили, що «Юрієва роса» лікує всі тілесні хвороби.

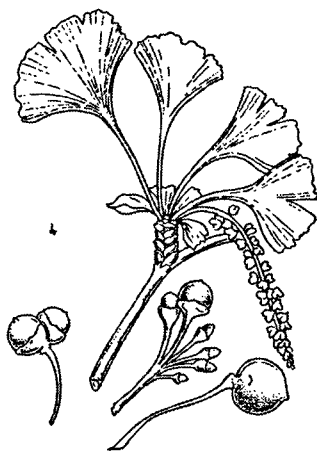
Потужним оберегом пращурів вважали *воскову свічку*. Поміж тим, особливими властивостями наділяли «четвергову» або «страсну» свічку, яку запалювали в четвер напередодні Великодня під час вечірнього богослужіння, й поверталися з нею додому. Вірили, що вона має величезну магічну силу; може врятувати від біди й нечисті. Її широко застосовували в народній

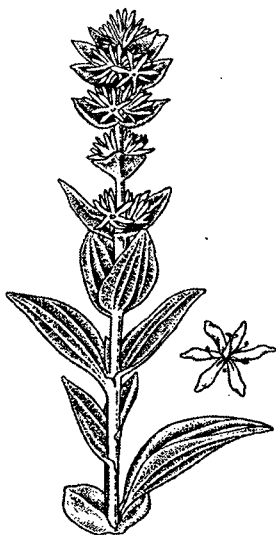
медицині та обрядах життєвого циклу. Зокрема, страсну свічку давали до рук вмирущому. Нею випалювали хрестики в тих межових місцях оселі, де закінчувався «свій», обжитий простір: на воротах, вікнах, дверях.

Важливу захисну функцію приписували й *четверговій солі*. У Чистий четвер перед Великоднем слід було загорнути в полотно грудку солі та покласти в піч. Коли полотно згорало, сіль виймали й зберігали до Великодня, а потім разом із крашанками та великодніми стравами святити в церкві. Четвергову сіль вважали надійним оберегом від хвороб, лихих людей та всіляких чарів і широко використовували в обрядах життєвого циклу.

Загалом вірили, що демонічні істоти бояться солі та не люблять солоних страв, тому тим господарям, які хотіли мати у себе вдома домовиків не радили годувати їх солоною їжею.

Цікаво, що сіль фігурує й у замовляннях-оберегах, причому разом з *печиною* — шматочком від печі, закопченої глиняної обмазки, цеглинки: «Сіль тобі в вічі, печина в зуби, а камінь на груді» або: «Печина тобі в зуби, камінь в груді, деркач у жопу!»

Власне, печина була частиною печі, остання символізувала домашнє вогнище, рід і була її охоронцем. У даному випадку частина замінювала ціле й виступала оберегом, як вербальним так і матеріальним. Приміром, на Гуцульщині разом з іншими оберегами дитині до колиски прив'язували торбинку зі шматочком печини, від «уроків». На Харківщині, несучи дитину до церкви, хрещені на перехресті лишали вуглинка та печину (шматочок глини з печі). Печина була й атрибутом у знахарстві. Так, при лікуванні «вроків» виконавець магічної дії кидав у воду непарну кількість вуглинок (найчастіше — 3, 7, 9), дрібку солі й шептав замовляння. Потім напував та кропив хворого. На Житомирщині печиною лікували «ляк» у дітей: затоплювали піч, ставили коло неї дитину, брали першу вуглинку що впала на комин, розломлювали на три частинки й швидко проводили під сорочкою згори вниз, перехоплюючи жаринки з однієї руки в іншу. Потім ставали спиною до печі й викидали ці вуглинки назад.

Потужними апотропеями були й **вироби із заліза** (ніж, голка, шпилька, підкова, коцюба, рогач тощо), які використовували як

в індивідуальному захисті, так і в захисних обрядах від грому, граду та грози.

Так, повсюдно вірили, що має чудодійну оберегову силу й приносить щастя *кінська підкова*. З огляду на це кінську підкову вішали у хліві, аби відьми не шкодили худобі, брали із собою в дорогу. Знайдена підкова віщувала успіх у справах. Цікава й така прикмета: аби люди йшли до хати в гості, а потім, погостювавши, поверталися додому, слід покласти під поріг дві підкови: одну ріжками до хати, а другу — з хати.

Вирушаючи в дорогу, на виворіт до сорочки чіпляли шпильку, вірячи, що це захистить людину впливу лихих людей та сил.

Ніж підкладали під сплячу дитину, якщо в цей час селом ішла похоронна процесія. Також ніж широко використовувався в лікувальних обрядах.

У цій групі оберегів потрібно наголосити на символіці заліза та ковальських виробів. По-перше, у світоглядній картині світу українців руда поставала першоелементом природи, космічною речовиною з універсальними властивостями. З огляду на це, магічне та оберегове уявлення про залізо формується завдяки

уявленням про його небесне походження. По-друге, після знайомства предків з сиродутними та ковальськими технологіями добування та обробки заліза, його символічне значення посилюється — з'являються міфологічні уявлення про небесне походження цілої низки металевих предметів. Крім того, твердість, міць, гострота, блиск були ще одним чинником того, аби уявляти залізо та виробити з нього надійним оберегом.

Одним із відомих оберегів українці вважали *писанки* та *крашанки*. Яйця освячені на Великдень, були символом створення світу, зародження та воскресіння життя. Так, шкарлупу від крашанки разом з освяченою на Великдень сіллю та шматками паски зберігали за іконами та використовували за потреби. Крашанки закопували в озимину, аби добре родила, або торкалися ними худоби, щоб не зводилася.

Не можна оминати увагу *зерно* та виробити з нього, адже воно завжди символізувало життя, добробут та благополуччя.

Приміром, як магічний оберег та засіб цінувалося зерно після різдвяно-новорічних засівань. Його тримали в хаті, носили при собі та використовували у госпо-

дарстві. Так, навесні перед сів-
бою господарі змішували його зі
«звичайним» та засівали поле.
Газдині годували цим зерном ку-
рей, «аби краще неслися», давали
його худобі, «щоб була здорова».
Схоже застосування мало **зерно
та солома зі снопа-дідуха** — ри-
туального предмета різдвяно-но-
ворічної обрядовості. Приміром,
сіно вважалося лікувальним, його
разом з іншими оберегами збері-
гали на покуті за іконами й вико-
ристовували при потребі. До то-
го ж з нього робили гніздо для
квочки. Колосками зерна лікували
«волос» — нариви на пальцях рук
чи ніг, про що згадувалося вище.

Із зерна випікали хлібні виро-
би, деякі з них також ставали обе-
регами. Тут насамперед слід ска-
зати про освячену **великодню
паску та благовіщенську про-
скурку**, які за традицією зберіга-
ли за іконами, а потім використо-
вували в лікуванні та господарській
магії. Приміром, шматки паски
вкидали у воду, на яку заговорю-
вали на здоров'я хворого. Також
радили носити його при собі, а за-
горнутий в полотно шматок паски
клали в ліжко дитині, як оберіг. На
Полтавщині, аби майбутній зять
був добрим чоловіком та господа-
рем, майбутня теща давала моло-

дому чоловікові відвар зі шматка свяченої паски. На Волині, «щоб росло на городі», у землю радили закопати кусочок паски разом з писанкою.

Проскурку з'їдали напередодні сівби, щоб добре жито родило; товкли на порошок, змішували із землею й розсівали по ниві, «щоб дощова хмара ниви не минала»; закопували в землю, щоб град не побив посівів.

На Черкащині вірили, що знайдений на дорозі шматок хліба слід висушити й носити при собі. Це має убезпечити від смерті чи травмування на дорозі.

Не можна оминати увагою й *землю*, яка в певних ситуаціях виступала як оберег. Приміром, на Полтавщині радили тримати троху землі в хаті: тільки-но ворог з неї пішов, одразу взяти цю землю й вслід висипати навхрест. Вона виступала оберегом і при вихорі, який зривався на дорозі. Побачивши його круговерть, слід було негайно лягти на землю, що мало убезпечити людину від потрапляння у вихор, а отже, і хвороби.

Окремо слід сказати й про *хатні обереги*. З одного боку, всі перераховані вище обереги якраз у хаті й зберігали, як правило, на покуті за іконами, що ма-

ло забезпечити не тільки людину, але й її обійстя від грому, блискавки, пожежі, злодіїв тощо. Втім, ще в ході будівництва хати в місцях, де мали бути вікна, господиня клала під підвалини, як і під поріг, кілька оберегів, найпоширенішими серед яких були сіль («для пошани»), часник («від нечистого»), вугілля («від уроків») тощо. Коли майстри вставляли вікна, слід було примовляти щось на кшталт: *«Святі наші вікна, не пропускайте крізь себе злодіїв, ні розбійників. Ні злого духа, а пропускайте вхід і вихід нашим ангелам-хранителям».*

З особливою увагою ставилися до встановлення **сволока** — бруса, який підтримував стелю. На сволоку вирізали хрест або ж зірки, сонце, місяць, прикрашали різьбою. Дослідники будівельної обрядовості вважають, що це виконувало насамперед не естетичну, а оберегову функцію. На сволоку було прийнято вирізати дату будівництва хати, ім'я власника, а інколи й ім'я майстра.

Отже, ми розглянули найбільш відомі та дієві обереги, спрямовані на як на індивідуальний захист, так і на захист своєї оселі та господарства. Тим часом слід акцентувати увагу й на оберегах колективних, спрямованих

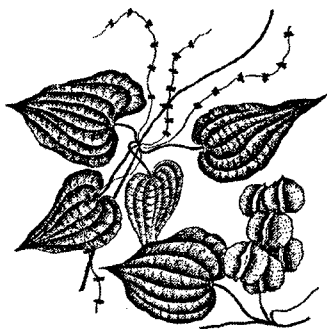

на охорону спільного простору й призначених для захисту середовища всієї сільської громади.

Чи не перше місце тут посідають *придорожні хрести та каплички* (останні більш характерні для Західної України), які ставили найчастіше на так званих межових кордонах: перехесних дорогах, роздоріжжі, початку села, околицях тощо. Їхня функція полягала у тому, аби «обеззброїти», нейтралізувати, освоїти негативний простір. Саме тому ці споруди досить часто стоять на кордоні обжитого простору, «на межі світів».

Каплиця — невеличка споруда без віктаря для богослужінь і молитов, є різновидом народної сакральної архітектури. Каплиці простіші у своїй формі та в конструктивному вирішенні, ніж церкви. Основною ознакою придорожніх каплиць були (і є) наявність в інтер'єрі скульптур Ісуса Христа, Богородиці, святих покровителів та заступників.

Хрести могли бути як самостійними одиницями, так і своєрідними рукотворними ансамблями: прикрашені рушниками, стрічками, уквітчані квітами, вінками та оточені огорожею. Серед придорожніх христів слід виокремити так звані оброчні, на які люди

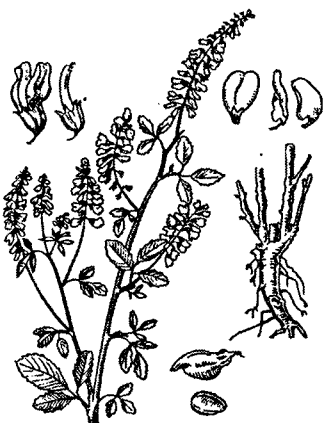
вішали оброки — рушники, тканину, хустки, прагнучи вирішити різні життєві кризові ситуації.

Оброки могли приносити й до капличок та в церкву. Суть оброку полягала ось у чому: особа, яка бажає щось змінити у житті або про щось просить Бога, обіцяє («обрікається») подарувати щось церкві чи повісити на хрест (принести оброк) рушник, хустку, якщо бажане збудеться. Оброк могли принести і перед проханням — спершу вішали принесений дарунок, а вже потім просили бажане. Ситуації, в яких «обрікалися», найчастіше були пов'язані з порушеннями у репродуктивній (хвороби, безпліддя, безшлюбність, негаразди в родині) та господарчій сферах (посуха, злива, неврожаї, мор худоби тощо). Свого часу знаний етнолог та антрополог Хведір Вовк зазначав, що жінки на знак подяки за одужання хворої дитини досить часто вішають на придорожні хрести спеціально для цього зшиті фартушки¹.

Цікаво зазначити, що проти страшних пошесних недуг (холера, віспа, чума), які в минулі століття забрали чимало життів, на Поліссі

¹ Волков Ф. Старинные деревянные церкви на Волыни. Кресты. — С. 37.

була znana традиція роблення та ставлення 'оброчних хрестів усім сільським соціумом. Разом із хрестом виготовляли й оброчне полотно, причому за одну ніч, а подекуди (Рівненщина) ще й випікали «оброчний» хліб із борошна, принесеного всіма жінками села, що брали участь в обряді. З таким хлібом (як і з полотном) обходили село, йшли до сусідніх сіл і залишали його під іншими хрестами або несли його на кладовище.

Тут важливо зазначити декілька слів про символіку полотна та виробів з нього. Тканина, попри її практичне призначення, досить часто виконувала сакральні функції. Така важливість полотна пов'язана із самим процесом виготовлення тканини, послідовної трансформації природного явища (рослини) у явище культури (полотно). Тканина в магічних обрядах (!) виконувала функцію інформаційного каналу, який забезпечував зв'язок між «цим» і «тим» світами, виступав своєрідним медіатором.

Підсумовуючи все вищесказане, можемо зазначити, що оберегів в українців існувало досить багато й супроводжували вони людину протягом всього життя. Деякі рослини та речі наділялися особливою магічною силою й були покликані

захистити людину та її довілля від усілякої небезпеки та зла.

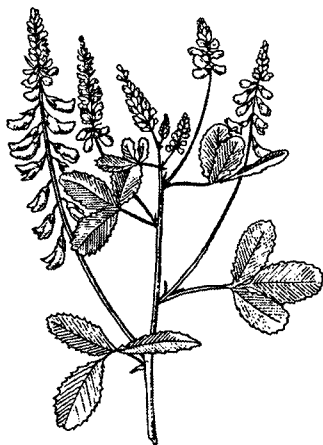
З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

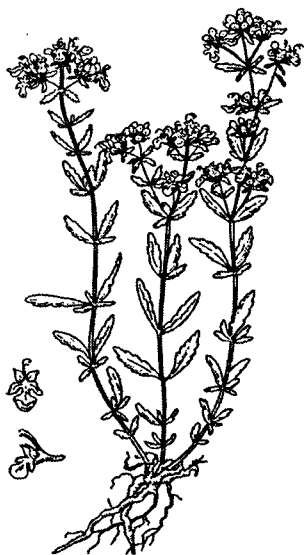
Віднаджування мертвого маком-відюком

Відюк-мак росте ото росте самостійно, знаєте. О, самосійний мак. Ото відюк називається (...). Цей мак збираєш, я хату навіть обсипаю їм у свята. Всередині обсипаю їм. То я марену палю, ладан, щоб лихе не вселялось. О, і до мене мій не ходив, але сильно снівся. Снівся мені. Всьо, приходить і сниться мені вночі. Токо їздила могилки обсипала. І казала йому: «Не чіпай, Ваня, мене! Нащо ти мене чіпаєш? Ти помер — я не виновата!»

Оберегова сила маку-відюка

Мак-відюк, ось оцей, оно-то росте. Сам насівається, то його беруть і збирають, а тоді посвящать у церкві, то цим маком як уже щось таке робиться, або в хаті щось робиться недобре, то беруть, помоляться «Отче наш» і оцим відюком обсипте. От, например, як це у хліві, то отак кругом від двері начнеш, то напротів сонця. Сонце ж

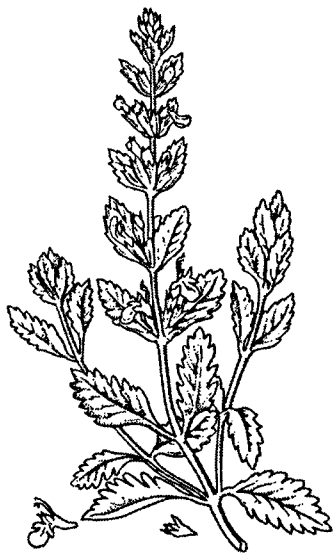
так іде, то це так напротів сонця. Наприклад, починала од цього порога, то аж і кончиш тут. Так от цим маком так тоненько обсіпачь. Так само і хлева. Ну от таке вот. Ну воно помагало.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Серби Ємільчинського р-ну
Житомирської обл. від шептухи
1931 року народження
27 липня 2011 року*

Залізни обереги: голка

От у мене сусідка — циганка, і от вона каже, що от як другий раз не те, вона мені каже, казала... еее... на порог, перед входними дверями, ну от в кімнату, в мене допустім нема там сіней, а коридор, в коридор, повісь обєріг, під обєріг ножички, зубчками донизу. Да, отак висить обєріг так на чомусь же, так же не приклеєш його, так на чомусь, на якийсь гвіздочок, і отак берить ножичками до низу, іменно открить ножички, щоб зубчиками донизу. Казала, що за порогом, як переступать поріг, то заткни тудя сім голок.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Андрєєвичі Ємільчинського р-ну
Житомирської обл. від респондентки 1950 року народження
6 серпня 2011 року*

Зцілення водою з кринички

Є такі кринички. Я сама матері своєю водою приносила, як мати тяжко заболіла, от і лежить на печі (...), приснився їй сон, от що сходить до криниці, набрать води, і я одужаю! Ну, стала я там, попоралася, да й каже: «Піди, мені набери води!» Пішла я аж до могилки, там вона недалечко, і набрала цілий бітончик тоєї води, принесла, і вона одужала, а довгий час лежала.

*Записано в с. Сновидовичі
Рокитнівського р-ну
Рівненської обл.,
серпень 2006 року*

Захист худоби

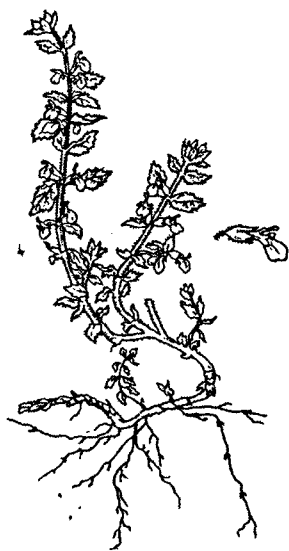
Через порог кладу я замка і беру корову дев'ять раз переводжу через порог і кажу:

«Ти (...) росися, пасися,
молочка наберися.

Шоб було токо росисте в тебе...
молока в дойниці,
як у полі росиці, —

Єва, Адам, молока свого
нікому не дам!»

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Середи Ємільчинського р-ну
Житомирської обл.,
липень 2011 року*

Лікування дитини тоєю

...І сохне дитя, і ніяке лікарство їй не помагало — нічого! І вже що їй не робили: й переливаніє крові робили, і хірурга визивали, думали, шо мо в нього всередині... Нічого не помагало їй (...). Нараяла мені тая сусідка, шо скупай у тої. Як на живуце буде, так буде жити, а як на вмируще, так помре. Ну, так мусила купати, хоть і жалко було дитини, але ж купала! І стало дитя поправлять-ся! А то грудей не було, і сохло, і всьо, а то стало їсти, стало поправлять-ся! І ось тепер мама — четверо дітей!

*Записано в с. Лехнівка
від переселенки
з с. Копачі*

Квіт папороті

Колись же воли держали. Десь у дядька пропали воли. Пішов він шукать, а тоді сильно велика гроза була. Як папороть цвіте — сильно велика гроза. Він шов по лісі, а в постоях же колись ходили. Шов, і в постолі набралось, бо його так ніколи не побачишь і не зберешь, тільки в таку ночь... Він найшов свої воли і як

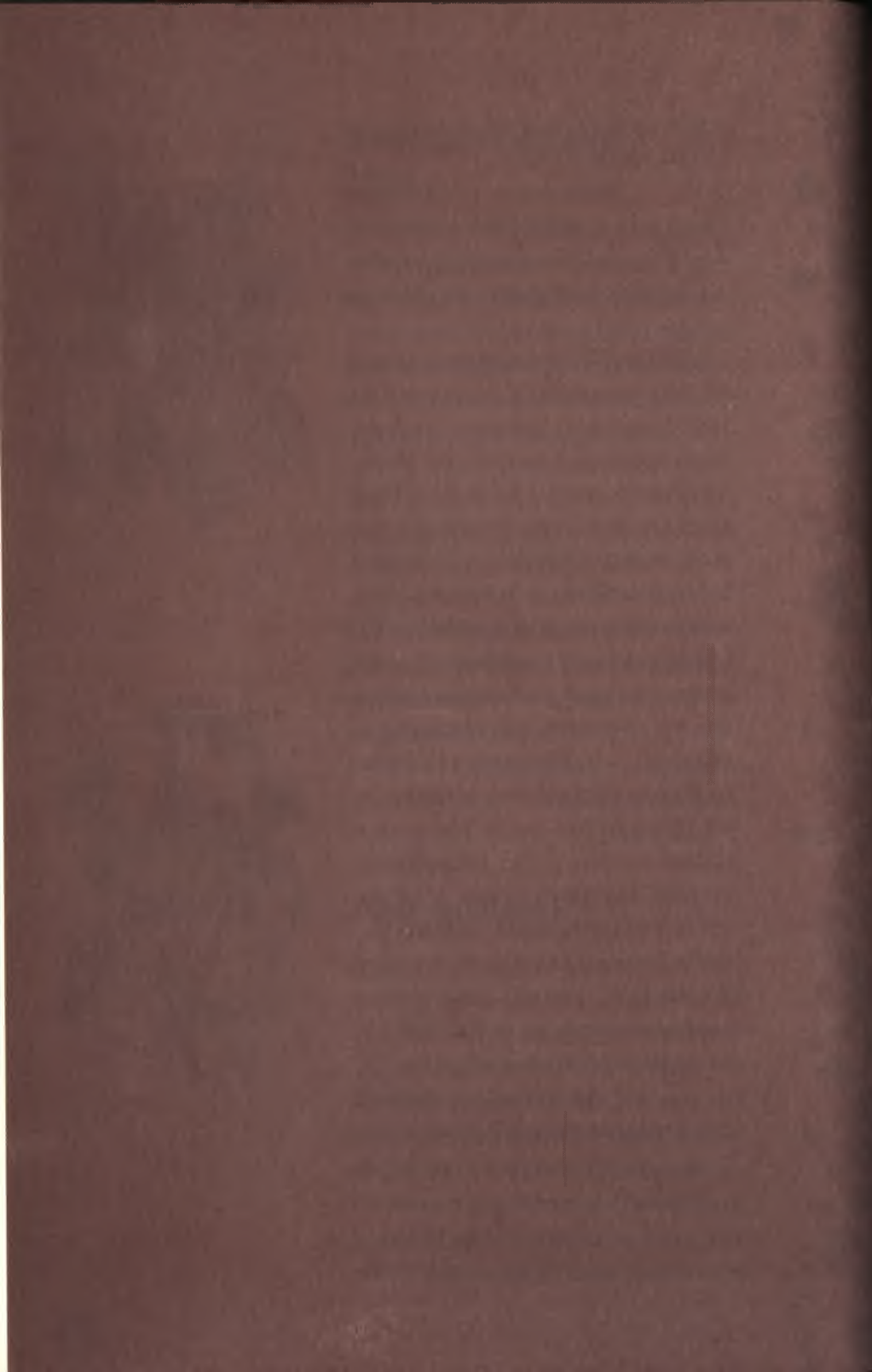
зілля потрусив, то він забагатів і став добре жить.

*Записано в с. Хомутець
Брусилівського р-ну
Житомирської обл.
від переселенки з м. Олевськ*

Колись баба наша розказувала, що дід колись в ліс пошли, і тут хмара така і почав дощ. А колись ходили в постолях. Понакручують онучі, да в постолях ходили. Дід узяв сокирку і пошов: часом чи вовка стріне, це ж ліс. А блискало, а блискало і гриміло страшно. Вон пошов по лісі і ходив по той папоротник, а кажуть, що така та папорна ночь, що то гримить, да гримає так крепко... це большеństwo буває на Петра, ну, кажуть, що вона саме та папороть цвіте. Ну, он походив по тому лісі і прийшов. І впала ота квітка туди, у тії волоки. І він прийшов дудому, розувся і тут квітку приніс дудому. До, кажуть, що він знав усе: як корови говорили, уся птіца, кури — усе, що вони говорать».

*Записано у с. Лисівка
від переселенки з с. Великі Кліщі*

НАТУРАЛНА
НАРОДНА
МЕДИЦИНА

ТРАВИ

Лікування травами традиційно було одним з основних напрямів народної терапії. З давніх-давен наші предки придивлялися до навколишнього середовища й поступово навчилися знаходити у природі ліки від різних недуг. Протягом століть пращури виробляли правила збирання, сушіння, зберігання та застосування лікарських трав.

Спочатку такі знання передавалися усно: з вуст в уста, з покоління в покоління. Згодом, коли з'явилася писемність, рецепти переписувалися.

До нас дійшли давньоруські пам'ятки писемності, в яких містяться перші відомості про медицину в Давній Україні-Русі, а також різноманітні «Лечебники», «Травники», «Вертогради» більш пізнього періоду (XVI—XVIII ст.), які містять багату інформацію щодо народних медичних знань наших предків.

Як правило, ці писемні пам'ятки подібні за змістом: в них подаються поради щодо лікування хвороб голови, гортані, серця, попереку, хребта, «запору в животі», лікування тих, «хто кров'ю плює» тощо. Крім місцевих рецептів, опублікована в них медична інформація була також запозичена з іноземних джерел. В них є багато іноземних термінів та посилань на Гіппократа, Авіценну та інших іноземних учених.

Однією зі стародавніх пам'яток, де можемо знайти інформацію про траволікування, є «Ізборник Свято-

слава», який був перекладений у X столітті з грецької на болгарську мову в Болгарії, а згодом був переписаний на Русі для київського князя Святослава (сина Ярослава Мудрого) і дійшов до нас у двох варіантах (1073 р., 1076 р.).

Збірник містить описи способів лікування та стародавніх лікарських засобів рослинного, мінерального та тваринного світу.

Слід зазначити, що інформація з народної медицини зустрічається також у літописах. Літописці описували різні соціально-економічні явища, дотичні до медицини, зокрема епідемії («мори»), наводили способи і методи боротьби з інфекційними захворюваннями.

Одна з основних праць з народної медицини періоду Київської Русі є трактат «Мазі». Дослідники пояснюють саме таку назву тим, що в стародавній Русі різноманітні натирання і намащування тіла застосовувалися надзвичайно широко із запобіжною та лікувальною метою. Крім того, трактат містить відомі на той час способи лікування внутрішніх і зовнішніх хвороб, правила з гігієни, рекомендації щодо догляду за новонародженими тощо.

У XVII—XVIII ст. популярності набувають так звані «Травники», «Зільники», «Лечебники» тощо.

Цікаво, що термін «лечебник» дещо пізніший від «зільника», оскільки слово «зілля» в давнину означало не лише рослини, а й сірку, камфору, ртуть. Тільки наприкінці XVIII ст. у вжиток увійшли терміни «травник», «квітник»; причому під поняттям «травник» малися на увазі різноманітні лікувальні засоби.

Загалом, такого роду видання були медичними енциклопедіями минулих епох, на тій підставі, що, крім ліків, тут згадуються способи розпізнання цих хвороб, містяться народні назви ліків, опис руських місцевостей, де ростуть лікувальні трави; у багатьох з них наведено замовляння, молитви від хвороб. Характерно, що лікарські дози позначали не в аптечній вазі, а «ложками», «горстями».

Володіння такого роду літературою та використання з неї практичних порад поступово підпадало під анафему церкви. Священники починають накладати єпитимію й відлучати від причастя всіх, хто викликав підозру щодо чарівництва. Більше того, значна кількість такого роду

книг взагалі були віднесені до «отречених».

Щоправда, це не зупинило популярності «травників» й «лечбників», хоча поширення стало більш таємним та обережним. До слова: церква завжди намагалася контролювати методи лікування своїх пастирів та парафіян, хоча не завжди успішно, про що вже йшлося вище.

Переходячи від пізнавальної до практичної інформації, зауважимо, що в народі добре знали, що активні речовини утворюються і накопичуються в рослинах у певні періоди їх розвитку, тому й заготовляти їх потрібно у точно визначений час.

Заготовляли лікарський матеріал залежно від того, яку частину рослини вважали цілющою — корінь, листя чи квіти. Листя зазвичай збирали перед цвітінням; підземну частину (корені, бульби) — восени чи навесні, коли в рослини припиняється рух соків; кору ж, навпаки, заготовляли під час руху соків — навесні; насіння і плоди збирали у період досягання. Квіти рекомендували збирати на початку цвітіння рослин.

Так, наземну частину рослини радили збирати в суху погоду,

за відсутності роси. Пояснювалося це тим, що в разі недотримання цього правила під час сушіння може відбутися самонагрівання, від чого рослина втратить свої лікувальні властивості. Сушити лікарські рослини потрібно в сухому, темному, добре провітрюваному місці, в жодному разі не на сонці. Для зберігання трав найбільш придатним досі вважається сухе, добре провітрюване приміщення. Складати трави слід у бавовняні торбинки, картонні чи дерев'яні коробки, застелені чистим папером, а також у скляні банки з кришками. Термін зберігання лікарської сировини для трави — рік, для плодів і насіння — два і більше. З рослин українці виготовляли різноманітні лікарські препарати, зокрема внутрішнього застосування — відвари, настоянки, соки, порошки, зовнішнього — у вигляді ванн, клізм, примочок, припарок, компресів, мазей.

Лікувальні дії багатьох трав були добре відомі предкам і широко використовувалися у лікуванні: полин гіркий (*Artemisa absinthium* L.), м'ята (*Mentha piperita*), лопух (*Arctium lappa* L.), підбіл (*Tussilago farfara*), валер'яна (*Valeriana officinalis*), конвалія

(*Convallaria majalis*), материнка (*Origanum vulgare* L.), дивина (*Verbascum thapsifone* Schrad), деревій або «кривавник», «серпоріз», «серпорізник» (*Achillea millefolium* L.), подорожник великий (*Plantago major*) і подорожник середній (*Plantago media*), вероніка лікарська (*Veronica officinalis* L.), чебрець (*Thymus vulgaris* L.), мучниця (*Arctostaphylos uva ursi* (L.) Spreng), золототисячник («центурія», «рута», «цвінтура» (*Erythraea centaaurium* L.), материнка (*Origanum vulgare* L.), ромашка лікарська (*Matricaria chamomilla* L.), звіробій (*Hypericum perforatum* L.) та багато-багато інших.

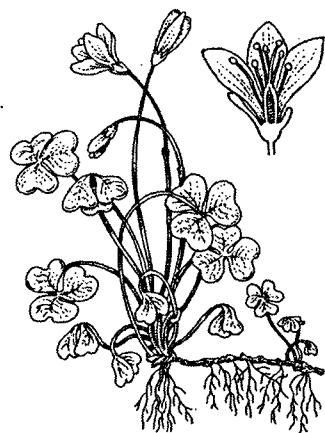
Окрему специфіку траволікуванням мали певні етнографічні регіони, що було зумовлено низкою чинників екологічного характеру. Приміром, на дерново-опідзолених ґрунтах ростуть здебільшого такі трави, як аїр, багно болотяне; на дерново-глеєвих — меліса, чистотіл, блекота, дурман, звіробій; на дерново-підзолистих переважає лісова рослинність, зокрема трави — дереза, мучниця, лісові ягоди (суниця, чорниця, брусниця), гриби. Загалом, найбільші лісові масиви в Україні зосереджені

в Поліссі (26,8 %) та в Карпатах (42,0 %), що й зумовило велику популярність лісових рослин у лікуванні автохтонів цих двох макрорегіонів.

Не маючи можливості написати в одному розділі про всі знані у народі лікарські трави (адже таке видання небезпідставно могло претендувати на багатотомник), зосереджу свою увагу на найбільш популярних по всій Україні травах-універсалах, а також на віруваннях та переказах, пов'язаних з цими травами. Власне, усні оповідання і є основним зацікавленням для етнолога, на відміну від біолога чи медика.

Отже, велику популярність повсюдно по Україні мав **звіробій** (*Hypericum perforatum* L.), який здавна вважався травою, що лікує 99 хвороб.

Звіробій у народних уявленнях належить до «божественних», «благородних» рослин. Ця рослина відзначається багатством локальних назв, за кожною з яких стоїть своя легенда. Так, назви «краванник», «божа крівця», «крававці» пов'язані з переказами про кров Ісуса Христа, на якій виріс звіробій. Настій звіробою, як і сік розтертих пелюсток, ма-

ють червоний колір, що могло спричинити ще одну назву — «молодецька кров». Відповідно звіробій широко застосовували як кровоспинний засіб.

Наприклад, на Закарпатті при кровотечі, кров'яному проносі радили пити відвар із цієї рослини.

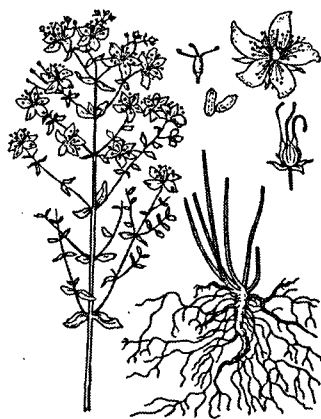
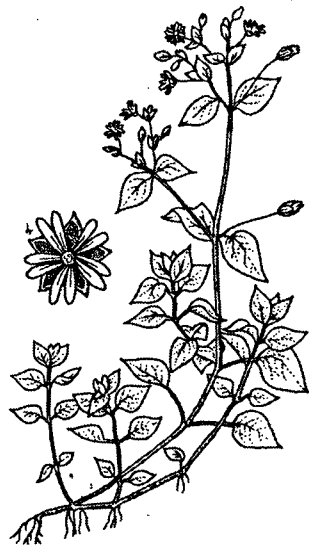
Час цвітіння та збирання рослини в день Іоана Хрестителя (7 липня) відобразилося й в іншій групі назв: «Іванове зіле», «іванок-прозірник», «святоянське зілля».

На Бойківщині рослину називають «кошовник», бо в ньому купали дітей хворих на «кошулю» (шкірну висипку).

Звіробій ефективний для лікування багатьох недуг: жіночих хвороб, шлунково-кишкового тракту, печінки, нирок, головних болів, геморою, запальних процесів, наривів, чиряків.

Жителі Полісся, розповідаючи про властивості цієї рослини, кажуть, що у приготуванні лікарських зборів звіробій майже завжди є обов'язковим компонентом: «Як без борошна хліба не спечеш, так без звіробою зільов не звареш»; «Всяке зілля без звіробою, як страва без солі».

Ще однією ефективною при багатьох недугах рослиною, яка

мала високий статус, був **полин гіркий** (*Artemisia* L.). Буковинські травниці вважали її «травинною над травинами», а в одному з давніх травників полин названий «маткою всім травам».

На переважній більшості території України полин вважається засобом, що посилює апетит та поліпшує травлення, а також як глистогінний засіб. У Карпатах вважається засобом, що стимулює шлункову діяльність та заспокоює нервову систему. Крім того, соком полину гоїли рани, примочки з нього клали при опухах та синцях.

У відварі степового полину рекомендували купати дітей, хворих на епілепсію.

Широко відомі й магичні властивості полину, який здатен відлякувати нечисть, про що вже йшлося в розділі про обереги.

Однією з найпопулярніших рослин був і залишається **чистотіл** (*Chelidonium majus* L.). Народні назви — «цвінталія», «бринзолія», «цинедонія», «кривавичник», «ранник», «жабська кров», «молочай», «путинник», «зеленіца», «дрестушка», «серуха».

Властивості чистотілу відомі ще в часи Київської Русі при лі-

кування шкірних хвороб. У середньовіччі чистотілом лікували не лише шкірні хвороби, а й водянку, хвору печінку. Вживався чистотіл як зовнішньо (при бородавках, грибках, лишаях та інших шкірних хворобах), так і внутрішньо (при захворюваннях печінки, болях у грудях, задишці, кашлі, застуді). Чистотіл був однією з найпопулярніших трав, у відварі якої купали немовлят.

Відвар із **деревію** («тисячолісник», «кривавник», «серпориз», «серпоризнік» (*Achillea millefolium* L.) — відомий у народі кровоспинний засіб. Рану заливали соком рослини, прикладали свіжі розім'яті листочки або присипали порошком висушеної рослини.

Деревій уживали й при маткових кровотечах, інколи такий відвар робили навпіл із дерезою та клали на живіт холодні компреси. Також його рекомендували пити породіллям у разі важких післяпологових кровотеч, а також дівчатам, у яких затримувалися місячні.

Є відомості, що відваром деревію разом із подорожником гоїли рани та зупиняли кровотечі солдатам у війну. Відвар трави деревію вважався ефективним при дизентерії, проносах, хворо-

бах шлунка. На Гуцульщині відвар кореня вважався ефективним при застудних захворюваннях, кашлі, бронхіті, запаленні легенів. На Бойківщині відваром рослини на молоці полоскали ротову порожнину при зубно-му болі.

Так, у лікарському «Травнику» XVII ст. деревій рекомендують застосовувати й для захисту від зурочення людей та тварин: *«Корень пусть пьет и тот, кого сглазили (также и скот), пей и носи при себе. А случится, ковровам наслали порчу, прикрепи тот корень к голове воском — поможет»*¹.

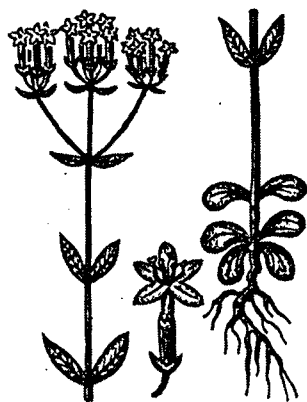
Добре знаний в Україні й айр (Acorus calamus L.), («лепеха», «татарка», «плешник», «явор», «ягур», «піски»). Найчастіше він застосовується при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, головному й зубному болях, ним промивають рани та гнійні виразки. Рослина застосовується як жовчогінний засіб. Айром рекомендують мити голову, з кореневищем роблять інгаляції. До того ж він вважається чудовим дезінфікувальним засобом. Ко-

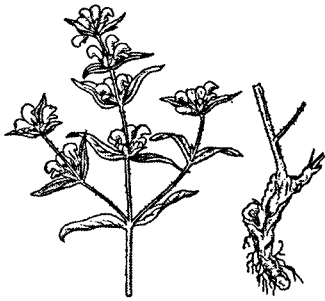
¹ Как жену учить, как себя лечить, как судьбу узнать: из книг Древней Руси. — СПб., 2008. — С. 230.

рінь аїру є одним із найважливіших компонентів сумішей для ванн для лікування золотушних і рахітних дітей. На Поліссі процес лікування аїром супроводжувався магічними діями. Зокрема, для приготування відвару від головного болю намагалися взяти ті рослини, якими встеляли підлогу на Трійцю. Мити голову лепехою радять у середу чи п'ятницю, при цьому використану воду треба вилити через межю, а йдучи назад до хати, не озиратися.

Мелісу, або лимонну м'яту (*Melissa officinalis* L.), вживають при нервових хворобах, неврозі шлунка, при здутті живота, кольках у кишечнику і навіть від переляку, горя, туги. Листя меліси прикладають до ран. Одна з народних назв цієї рослини — «маточник», можливо, пов'язана з тим, що вживають її при хворобах матки. Вірили, що ця рослина взагалі лікує 22 «жіночі» хвороби.

Ще одна знана і популярна трава — **мучниця** (*Arctostaphylos uva ursi* (L.) Spreng). Відваром з неї лікуються при запаленні нирок, сечового міхура, каменів. Вона є обов'язковим компонентом лікарських сумішей для лікування згаданих хвороб. Листя мучниці містить близько 6 % гліко-

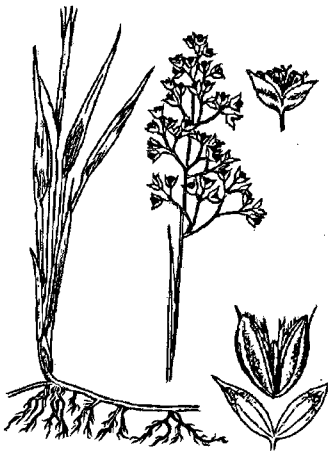

зиту арбутину, до 3,5 % метиларбутину, а також дубильні речовини, органічні кислоти, віск, смоли.

На Поліссі цю траву називають «дереза», і це є суто поліська назва рослини, яку використовують як зовнішньо (присипають опрілості у дітей, поранення, опіки шкіри, зупиняють кровотечу), так і внутрішньо (у вигляді відвару п'ють при болях, запаленні та спазмах сечового міхура).

Перстач прямостоячий («калган», «дубравка», «поддібник») (*Potentilla erecta* L.). У народному лікуванні застосовують коріння, з якого роблять горілчані настоїнки і вживають як в'яжучий засіб. Корінь перстачу вважається ефективним засобом у випадку виразки шлунка. Його перемелюють і чайну ложечку цього порошку заїдають сирим яйцем або коров'ячим маслом.

Цій рослині у народі також приписували здатність вилікувати чоловіка від імпотенції.

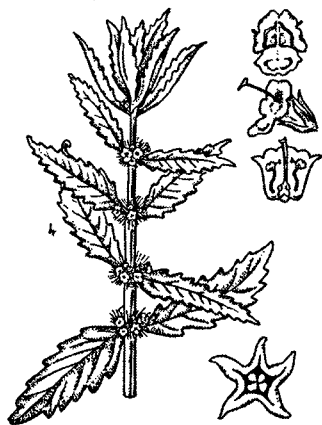
Цікаво, що перстач прямостоячий (*Potentilla erecta*) з латини читається як «потенція-ерекція». Є відомості, що подекуди його зазивали ще «козацьким женьшенем» та радили для досягнення ефекту настоювати на

горілці й уживати всередину: «Корінь цей, перстач, так мене ще наша Лиса баба вчили, безпремінно треба тільки на повному місяці, при його сході, коли він ото як жовток у гусячій яйці, і лише в цвіті. Одразу ж на протюці помити, й одразу ж закласти в горілку! Тільки тоді він молодечу силу розжухує!»¹

Тепер окреслимо деякі регіональні особливості. Приміром, на Поліссі такими були й залишаються нині вживання отруйних рослин та суміш із багатьох трав одночасно.

Серед отруйних рослин велику популярність має **багно болотяне** (*Ledum palustre* L.), («багун», «багніца»), яке використовують при туберкульозі, діабеті, хворобах печінки, дизентерії, екземі, у лікуванні бронхіальної астми, головного болю, як чай від застуди. При ревматизмі зовнішньо застосовували відвар багна з чемерицею, копитняком та свиначим жиром. Багном годують і свиней, «щоб не слабували».

На Поліссі популярна ще одна дуже отруйна рослина — **купина лікарська**, яку застосовують

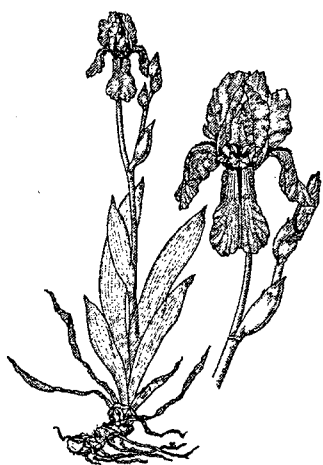

¹ Просяник І. Скарбниця молодечої сили. — Вінниця: «Діло», 2012. — С. 15.

для лікування ревматичних хвороб. Її готують у вигляді спиртової настоянки (натирають хворі місця) або як відвар для приймання внутрішньо. Цікаве застосування рослини наводить М. Носаль: розрізаними кореневищами дівчата натирали обличчя, щоб звести веснянки, плями. Крім того, відвар кореневища вживається як болезаспокійливий зовнішній засіб.

Блекота (*Hyoscyamus niger* L.) у народній медицині застосовується при дизентерії, лихоманці, бронхіті, спазмах шлунка і кишечнику, безсонні, болісних місячних і клімактеричних недугах. Через те, що блекота дуже отруйна рослина, її побоювалися вживати в чистому вигляді, тому використовували як зовнішній засіб, найчастіше для розтирань при ревматизмі, у вигляді примочок при фурункулах. Блекотою в суміші з тютюном обкурювали у випадку зубного болю. На Рівненщині зафіксовано інформацію про те, що блекота виліковує рак.

Чемерицю (*Veratrum Lobelianum* Bernh.), таку ж отруйну рослину, як і блекоту, найчастіше вживають зовнішньо для лікування педикульозу, корости, нев-

ралгічних та ревматичних болів, а також для лікування хвороб шкіри (лишаїв, екзем).

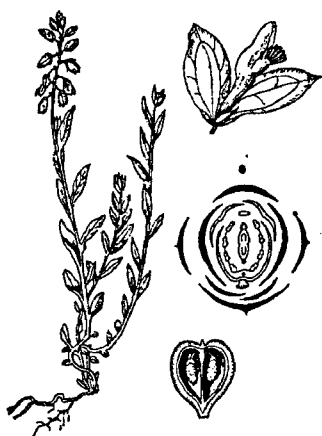
Дурман у багатьох випадках уживають як наркотичний засіб при задишці, сильному кашлі, епілепсії, шлунково-кишкових болях. З дурману, кореня живокосту робили настоянку на горілці, що, як вважалося, «*на натираніє дуже добра*». На Черкащині свіжим листям дурману гоїли гнійні рани. Рекомендували прикладати до рани, аби рослина витягувала гній протягом тижня.

Розповідаючи про лікарські властивості трав, зокрема отруйних, мешканці Полісся застерігають, що вживати їх потрібно лише в дуже малих дозах.

Застосування сумішей лікарських трав є однією з особливостей поліської медицини. Такі рецепти можна виявити в архівних матеріалах, це підтверджують також польові матеріали автора та інших збирачів.

Якщо змішувати кілька трав, вважають поліщуки, лікування буде ще ефективнішим, причому під час складання таких сумішей із лікарських трав перевага надавалася числам три, сім або дев'ять, в будь-якому разі їх кількість мала бути непарною: «*Бог любить*

Троїцу, то треба три зіллі або дев'ять, не до пари, або сім, це воно лутше помогає». За розповіддю однієї з опитаних мною респонденток, «*треба взять семдесят зільов до кучи і купатся — всі хвороби лічить. Тільки треба сімдесят зільов усяких, але різних. Усіх по одному*». Відвари з сумішей лікарських трав на Поліссі широко вживають під час лікування різних недуг. Зокрема, зубний біль лікували відваром із полину, німиці, коріння татарського зілля (аїру). Цим відваром поливали розпечений камінь і вдихали пару, накрившись рядном чи кожухом. При болях у животі на Рівненщині рекомендували пити відвар зі звіробою, деревію, мати-й-мачухи та золототисячника. При кашлі радили пити відвар із чебрецю, туї, мати-й-мачухи, суниці. При хворій печінці рекомендують вживати відвар зі звіробою, мати-й-мачухи та безсмертника.

Для зміцнення і росту волосся рекомендується полоскати його ромашкою з кропивою, тоді «*коси будуть блистять і переливатся*». З цією ж самою метою волосся миють деревієм. Суміш трав з череди, м'яти, петрових батогів, ромашки, чистотілу, любистку,

квіток півонії використовували для приготування запашних ванн та купелі для немовлят. Купали дітей у травах також «од переляку» — у відварі лепехи болотної, при «криксах» — у вероніці дібровній; якщо дитина була немічна, кволала, її купали в череді.

Цікаво зазначити, що особливою популярністю користувалися такі суміші у жінок, які робили з них відвари, якщо хворіли «по-женському». Причому під час складання таких сумішей перевага надавалася також непарній кількості компонентів.

Доцільно звернути увагу й на те, що семіотично непарні числа асоціювалися саме з жіночим началом. Можливо, цей принцип і було покладено в основу створення суміші трав.

При запаленні жіночих органів радили також митися відваром із чистотілу, білої акації, ромашки та нагідок. При надмірних виділеннях радили протягом 2—3 днів пити настоянку з деревію, завареного без кореня. У відомостях етнографа В. Кравченка знаходимо такі рекомендації: «У жєницини бувають рубаха білая. Нужно пить підбіл — зілле таке є — і полин і кривавник. Парить разом і давати пить. Два

стакани в день — три»¹. відвари з *материнки* радили вживати при порушенні менструального циклу, затримці місячних (не пов'язаній з вагітністю). З цією метою використовували *сокирки* (*Delphinium Ajacis*), з яких робили купіль та милися. Цікаво, що цій рослині приписували абортівні властивості. А властивість зменшувати місячні приписували *споришу*. Від надмірних кровотеч радили вживати *шафран* з відваром вишневої кори, знятої із семи молодих гілочок, які потрібно було знімати згори донизу, інакше напій міг набути зворотної дії.

Отже, фітотерапія посідала вагоме місце в народному лікуванні українців і мала як широкий спектр спільних загальноукраїнських рис, так і певну регіональну специфіку.

З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

Лікування коров'яком

Колись моя мати, сама з Поліського (село в Овруцькому р-ні. — І. І.),

¹ Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині: Етнографічні матеріали. — Житомир, 1920. — С. 152.

а в її сестра там, вона родила хлопця. Каже, таке було дитя, шо мох по йому порос. Такеє — і коси, і шкура поморщилась, хоч бери да на двир викинь його. А у нас баба була, шо знала всякі зілля. Вона й каже: «Пошли зо мной раненько. Бери кусок хліба чи копійки». Оце коров'як є, шо два стеблі з одного виходить, а є — шо одне. Одне стебло, то на дівку, а як дві стеблі — то на хлопця. Вона каже: «Будешь купать цього. Якшо на добре, буде поправляться, а якшо на пагане — то умре. І тьотка рещілась. І всьо! Зараз там такий, шо аж-аж!!!»

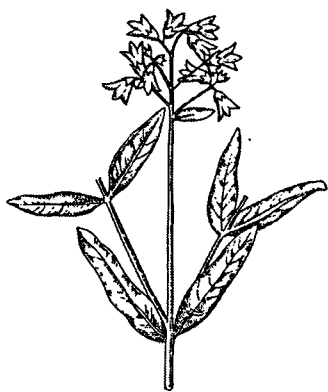
Записано у с. Хомутець від переселенки з м. Олевськ

Лікування чистотілом

Кості мені боліли. Я приймала чистотел. От чистотелу оце дуже допомагає. Всі воспалітельні процеси. Це треба дуже мінімальну дозу давать.

Я лічно робила сік. Значить, брала стакан соку з цього чистотелу. Через мясорубку. Квітки, корінь помить гарно, всю надземну і підземну частину перекрутити його гарно. Потім хай дня два воно постоїть, воно чуть-чуть починає переброжувать. Ну

КЕНДІРЬ ІКОНОПЕДИС

так чуть-чуть бульбашки зверху. А потім після цього наливаєш горілкою, і хай воно постоїть, десь 250 г, стакан соку і до півлітри наливала горілки і оце по десертній ложці (...). Скільки це воно стояло... Десь дві неділі. Ну, після того як воно постояло у теплом місці 2—3 дня, потім я наливала це горілкою і ставила в холодильник. Всього, це вже воно де в мене не стоїть, воно вже не спортиться. Воно дуже хороше, воно очищає, воно лічить! Якщо, допустім худюнька, малюнька, значить, по десертній ложечці. Не в коєм случає чистотел не можна передозувать, не в коєм разі. Це ж дуже отруйна рослина. Чистотел треба вмить як вживати! Ви знаєте, воно лічить весь кішечник, воно лічить і по женські і якщо робишь клізми, воно жіночі органи лічить дуже добре. Воно дуже помочне. воно протів ракового. Якась десь пухлина, воно все лічить і бронеми лічить, і воно дуже помочне!

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Лазарівка Брусилівського р-ну
Житомирської обл.
від переселенки з с. Межиліски
Народицького р-ну
Житомирської обл.,
серпень 2003 року*

Траволікування

Інформатор: А нагідки мочу, горілка така крепка, і в горілці, то вже на рани добре.

І. І.: А скільки, яка пропорція?

Інформатор: Квіточки, я рву в баночку не скіляю скільки, так наллю, а воно таке жовтеньке вже, та й мазать, і очі я мажу, тоже очі, дуже очі болять, стала це покропила картошку, то геть осліпла, а помазала, то погоїлися, а вавки були.

І. І.: То як цією настоянкою і мажете?

Інформатор: Да! Ваткою тако, беру мажу та й усе...

І. І.: А не пече воно, не?

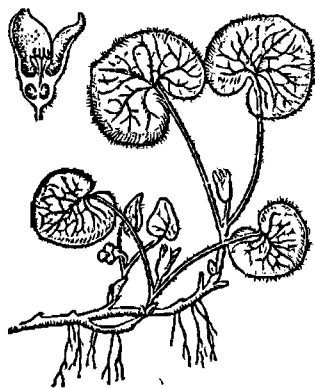
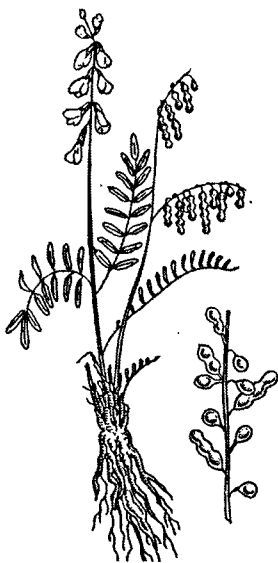
Інформатор: Чого не пече? Як зайде, то ще й добре пече... Але не слепну, лучше стала бачить.

І. І.: І що, і зір краще стає?

Інформатор: Да, да і що то ще, ми кажем серпориз, а воно тисячелисник, це по-научному, оце квіточки мочу, то тоже од живота добре, як живіт болить, його і пить можна, ну не скажу стопкою чи стаканом, ну а ложечку чайну... Я дітям чайну ложечку давала, як животи болять, то чайну, і теж перестає болить, і добре воно...

І. І.: І теж на горілці?

Інформатор: На горілці, на горілці, його намочувать, і можна парить його теж, пить всередину, я ж як в грудях болить (...), я думаю, я в больницу не маю змогу його викупить, воно все дороге, то інше вип'ю, то стане чи на очі, чи в голові шумить, то це все шукають своє! (...) А це, як кажуть *вугоник, вугоник, це багниця*, ми кажем біленька, то я його, як пару, то його светлиньке-светлиньке п'ю, і тож на своєму опиті, мені в сні приснилося, мені так в груді боліло, неначе мені цю клітку брали на ренген, мені сказали, права сторона серця, суха, уменьшина, що робить, що робить, і в грудях бачу стало, дихать не дає, і груди як ото не наче стискає, що робити, кажуть: бери багни цю, напар та напийся, може, поспробуй — таке сказали, я парю та кажу: Боже, якщо Ти є на небі, то приснився, що його робить, дихать не можна, нагнуся — дихать не можна, не, не дає дихать, а груди рана, вся рана, в больницу боюсь йти, я чогось не любителька ходити в больницу. Буду зілля парить, а з чого порошки з зілля, а ще там хімії добре, а це ж зілля!

(...) Як я прошу вже Бога, що допоможи вже, чи приснився, що

його робить. Питаюсь, те кажуть, те-те-те, та й боязко його взяти. Як я лягла, сниться мені, що я пішла в ліс нарвала цієї багниці, брусничнику, і те, як вам сказати, листочки тоненькі, до багниці воно похоже, отако кущик росте, і малинове-малинове таке цвіточок, вроді як тюльпан, ото не розцвітений тюльпан головочка, тільки воно манюсінке, в кучечках ото росте, отаке зілля, ну я не знаю, зараз я його, як в ліс ходила, то я його бачила, а це дуже просила чоловіка, що ти піди, то він мені дав брусницю, я напарила, і мені легше дихать стало, я зараз не задихаюсь...

І. І.: Так це Вам приснилося?

Інформатор: Приснилось! Так помогло, помогло... І зараз, якщо почки болять, чи що, напару той безсмертник, напару, тільки треба парить три зілля, щоб було...

І. І.: Які?

Інформатор: Три!

І. І.: Будь-які?

Інформатор: Будь-які, тільки три!

І. І.: Але будь-які тоже ж не намішаеш...

Інформатор: Да, потрошку, ну воно ж баняк великий, я в баняку кину, та там його багато не буде. Скільки кинеш, як багато,

то треба пить, щоб менше, більше — то і півстакана і стакан можна випить, як чай п'ю та й усе. І я ж не здихаю, скільки літ прожила!

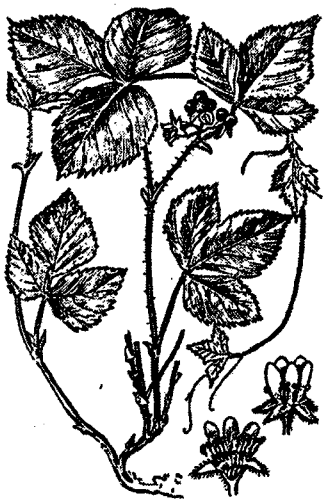
І. І.: Чи, може, кожному треба своя трава, одному допомогло, а другому не помагає...

Інформатор: Да, да... От іменно, не в кожного болізня однакова, і кожне зілля не однаково помагає... А ромашка, то горло болить, то воно не знаю, од чого воно, а од чого воно... Скільки я на тій фермі була, там і льоду хватиш, і розогрієшся, так само і зараз, вийдеш — наче гараче, а вітер дмухнув, і вже горло задушило, то це знаю ромашку парить... І *м'ята*. А *м'ята* теж, як живіт болить, чи щось таке, як голова болить можна пити, і я його як чай п'ю.

І. І.: А може, якимось травами милися для краси?..

Інформатор: Миться? Милася, і любила миться, щоб ви побачили, які в мене коси кучеряві були, я була така, як овечка... кучерява... Вони кучеряві і пушисті були, такі пушисті коси були, зараз вже нема нічого обстриг-сивий...

І. І.: А чим мили волоси свої кучеряві, якоюсь травою мили?

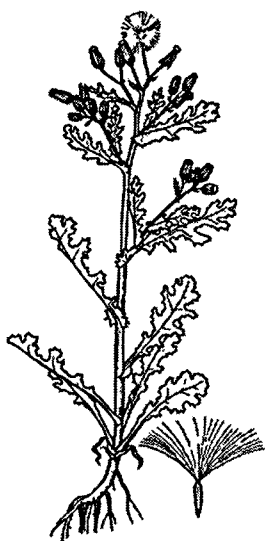
Інформатор: Боже, я їх кру-
тить не крутила, краситься не
красилась, ну зілля! Парила *ро-*
машку, парила *рум'яну*, парила
цей... Як це він... Як це ми ка-
жем? *Лопух!* Лопух, коріння! Те-
пер, не м'ята... Липиха... оце
коріння. А як гарно, а як дуже
гарно коси від нього пахнуть, як
покупаєшся. А тут були білі, бо
сонце пекло, я вийшла, без хуст-
ки ходила... А тут коричневі бу-
ли, неначе каштан, гарні були
коси! (...) Перхоть, перхоть була,
а я зіллям обов'язково, *вовчка-*
ми... вовчки...

І. І.: Ото чипляються...

Інформатор: Да, да! От воно
добре, ото голова буває болить, да
тако капаєш, а воно, як пузирчи-
ки, і так свербить. Це видно цей...
як воно... золотуха, як у нас ка-
жуть, діатез нападає. Я мила, чи-
ста голова, як ото золото, такі
коси блищать, м'якенькі, блиску-
чі коси (...) дощова вода і це зіл-
лячко... Такі коси... Даже гребі-
нець, не втрима, не вдержиться,
хустка злазе, гладенькі коси!

Записано Іриною Ігнатенко
у с. Червона Воля Ново-
град-Волинського р-ну Жито-
мирської обл. від шептухи
1932 року народження
31 липня 2011 року

Лікування раку нирки парилом

Інформатор: ... Боліє він! Ну місяців 2 він помочився цією кровією, тоді давай його в больницу. Направили в Новоград. Повезла я його в Новоград, в цю больницу — приїжджаєм, ну, йому сказали на обстежуваніє лягти. Ну, лягли ми на це обстежуваніє, я уже коло його... Це поїхала додому, приїжджаю я, а йому все хуже і хуже. Бо він отам 2 неділі полежав, нічого нема і його на Житомир направляють. Направляють на Житомир, приїжджаю я в Житомир сюда, ну це, тут уже коли мене зазивають у больницу. Визивають мене у больницу у Житомирі по телефону, бо тоді ще ж ні мобілок не було, нічого такого, до сосіда, бо в сосіда був телефон. Я приїжджаю, а він каже, шо в нього рак почки. Ну, рак почки. То рак почки — будем удалять почку (...).

Коли йде жінка одна, а я це зілля не знала, не бачила до того дня. Я зараз скільки людям даю його. Каже: «Ось, ти знаєш, шо в мене чоловік сестривилічився цим зіллям?» (...) А я на пару ж з медом наколотила, він випив і заснув. І спить спокійно, а то ж

стогнав... спокійненько спить. Я раз прийшла, другий раз прийшла, третій раз прийшла — спить. Прокидається вже десь через часа 4. Ну так десь у 10 я йому дала це зілля, а він тоді: «В тебе їсти є що? Їсти давай мені!» Хіба це людина перед смертю? (Сміється.) Ні! Я, правда, накидала общого — наївся! Я його з онкології забираю на 20 серпня, як зараз знаю, він як став їсти! Де шо не є до вечора — давай. Давай, бо на другий день уже стоїть удосвіта, я прибігаю з-під корови — «Давай мені молоко!» Це будуть казати, шо дуже добрі вітаміни. 20 серпня пройшло. «Ну шо, — кажу, — будем їхати у больницю?» «Не, — каже, — не буде чого, мені не болить. Я і так лягаю, і так лягаю — мені не болить». І він три місяці пропив це зілля і по сьогоднішній день горілку дудлить. (Сміється.)

І. І.: А шо це за зілля таке?

Інформатор: Парило.

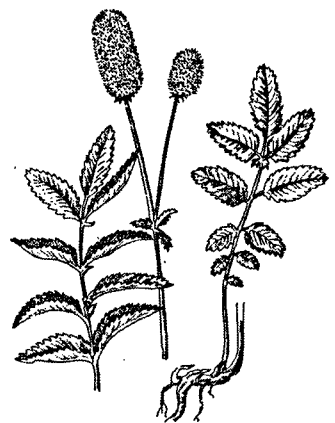
І. І.: Так а ви шо, цвіточки мочили чи листячко?

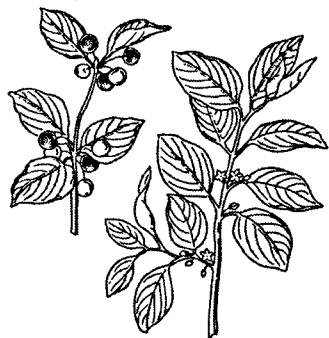
Інформатор: Все-все оцего стебло.

І. І.: Так парить треба, щоб сухе воно було?

Інформатор: Щоб сухе, і це тако водою заллять. Ну, я багато не кидаю.

І. І.: Кип'ятком?

Інформатор: Да, кип'ятком.
Оце на баночку ну нехай... він
його купінцями мішками рвали
його, він випив його. Ну на меду,
а я його, воно мені й так приятне.
Дуже добре!

І. І.: І так, без дози?

Інформатор: Да, пив хоть
3 відра.

І. І.: Не-не-не, я поняла. І так
просто пили, пили, дози немає?

Інформатор: Нема, я без до-
зировки.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Кривотин Ємільчинсько-
го р-ну Житомирської обл.,
3 серпня 2011 року*

ДЕРЕВА

Українці в лікуванні традиційно широко використовували й дерева. Особливою популярністю користуються береза, дуб, горіх, калина, сосна, вільха, верба.

Приміром, вагоме місце у народному лікуванні посідала *береза*. Широко використовували її бруньки, листя і сік.

Березовий сік, настоянки на воді або горілці з березового листя вживали як засіб від кашлю. Горілчана настоянка на березових бруньках слугувала натиранням при ревматичних болях та як ранозагоювальний засіб. Настоянка з листя берези застосовується при запальних хворобах нирок і сечового міхура, березові бруньки мають сечогінну дію. Горілчаною настоянкою з бруньок загоюють рани, подряпини, лікують екзему. Рекомендують пити її по чайній ложці з водою один раз на день як загальнозміцнювальний засіб. Відваром із березових пагонів виганяли з організму глисти.

На особливу увагу заслуговує сік берези, який дуже популярний і донині вважається *«питьом доладнім»*.

Уживають його також як кровоочисний та сечогінний засіб. Сік берези містить 2 % цукру, органічні кислоти, солі калію, кальцію, заліза. З гілок берези роблять віники для лазні, бо *«віником та парою всяку хворобу з тіла виженеш»*¹.

¹ Бондар О. І., Терлецький В. К., Філіпенко А. Б. Зелена аптека Полісся. — С. 15.

Велику популярність у лікувальній практиці має і **березовий гриб** — **чага**, яку в народі вважають «дуже доброю» і «дуже од усього помочною». Її застосування досить широке. Чагу використовують при злоякісних пухлинах, також у вигляді чаю при хворобах шлунка та дванадцятипалої кишки. Нами був записаний один рецепт, що відвари з неї допомагають зменшити ракові пухлини. За іншою інформацією, відвар із чаги лікує безпліддя.

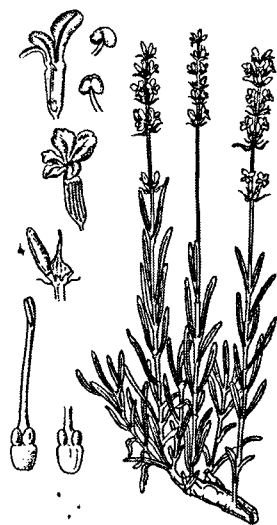
У регіонах, багатих на хвойні й мішані ліси, широко використовується **сосна й соснові бруньки** у вигляді відвару та настоянок як відхаркувальний, дезінфікувальний, протизапальний і сечогінний засоби. Сосновими бруньками лікують застудні хвороби, запалення дихальних шляхів, бронхів, а також ревматизм та хвороби шкіри. До слова: з бруньок готують також варення.

Цілющою є **живиця**: зовнішньо її застосовують при ранах, екземі, опіках; внутрішньо — при запаленні і виразці шлунка та дванадцятипалої кишки. Така увага поліщуків до соснових бруньок не випадкова, бо вони містять цінні смоли, скипидар, ефірні олії та інші цілющі органічні ре-

човини. Одним із найпопулярніших профілактичних та лікувальних засобів є сосновий пилок, який збирають із гілок сосни у період її цвітіння. Його перемішують із прополісом, медом, спиртом, мурашиною кислотою та медом у пропорції 1:10. Таку суміш уживають від застуди, глистів, кишкових і шлункових хвороб, при опіках та пораненнях. Поширені у народній медицині й висушені бруньки берези. Так, на Житомирщині їх додають до трав і в цій суміші купують дітей, хворих на золотуху.

Здавна широку лікувальну дію приписували **дубу**, особливо його корі. Зокрема, нею гоїли рани, полоскали горло при хворобах слизової оболонки порожнини рота, при зубних болях, приймали внутрішньо у вигляді відвару при розладах шлунка, кишечнику та сечового міхура. Цікаво, що на Поліссі в народній медичній практиці використовують жолуді. Їх смажать і перетирають на борошно, з нього заварюють каву, яка корисна від золотухи. Відваром із дубових галів (жовтуваті кульки, які з'являються восени на листі дуба) лікують опіки шкіри.

Серед садових дерев **горіх волоський** (*Juglans regia* L.) є відомим

засобом для лікування хвороб шлунка. Радять «його нарвать, як тільки зав'яжеться такий чималий, нарізати, потом засипати сахаром. Він зразу сок пускає, та й можете пити». Готують настоянку на горілці із зеленого горіха (на два літри горілки 30 шт. горіхів). Загалом радять їсти по 3—5 горіхів щодня, бо «воно пам'ять добавляє».

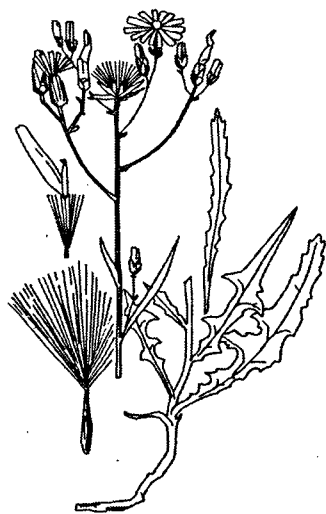
«Вільха неміч потом виганяє» — листя цього дерева використовується для «сухих ванн», тобто з вільхового листя роблять постіль для тих, хто страждає на ревматизм та часті застуди. У відварі з вільхи рекомендували купати дітей, особливо тих, у кого хворі вуха. Кору вживають для полоскання горла. Молоденькі листочки вільхи прикладають до наривів, чиряків, кладуть у взуття при пітливості ніг.

Для лікування хвороб застудного характеру повсюдно популярними були чаї та відвари із цвіту *липи* (проте радили не зловживати ним, щоб не було «млосно»). З цієї самою метою вживали відвари зі цвіту яблук, груш, вишні. З останньої робили ще й горілчані настоянки. Широке застосування мали чаї, настоянки, відвари з плодів *калини*. Їх та-

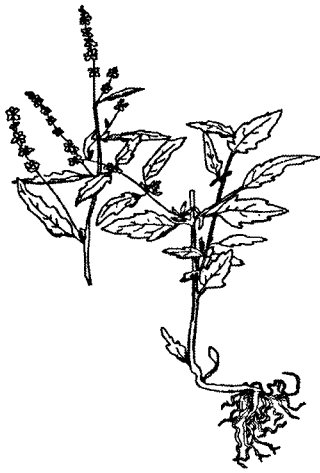
кож використовують як сечогінний, проносний, потогінний, заспокійливий засіб; відвар з її кори п'ють при маткових кровотечах. Ці властивості калини підтверджуються наукою: у її плодах міститься багато біологічно активних речовин — глюкоза, фруктоза, органічні кислоти (яблучна, винна, сорбонова), сорбіт, вітаміни С і Е, Р-активні речовини, провітамін А та ін. Якщо в більшості плодів домінує якась одна цінна речовина (наприклад, у лимонах — вітамін С, в абрикосах — каротин, у яблуках — Р-активні сполуки), то плоди калини мають усі три названі речовини, до того ж у великій кількості¹.

Верба з доволі широким листям («справедлива іва») вважалася ефективною при лікуванні ран, наривів. На Житомирщині гілочки листя заливали окропом, настоювали та прикладали до хворих місць у вигляді примочок. Димом освяченої верби обкурювалися при епілепсії.

Використовували у лікуванні й **плодові дерева**. Так, щоб у малих дітей не було вавок, рекомендували купати у відварі з цвіту

¹ Мельниченко Н. В. Состояние и перспективы рябины // Природні ресурси, екологія та охорона здоров'я. — С. 94—95.

яблуні, груші та черешні. При дитячій дизентерії вживати відвар із хвостиків вишні: на 1 л води жменя хвостиків. Щоб волосся було довгим, рекомендували розчісувати його під яблунею.

З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

Рецепт варення з сосни

Ото весною, як сосна цвіте, випускає вона молоді пагонці, вони такі в червоній лузочці. Ото тоді їх саме треба рвать. Ломаєте, їх замочить треба, потом засипають сахаром. Після того як замочили, вони постоять, помить їх гарненько, засипать сахаром і зварить варення. То це дуже харашо, хто боліє льогкими, от туберкульозу, даже воспаленіє льогких виліковують.

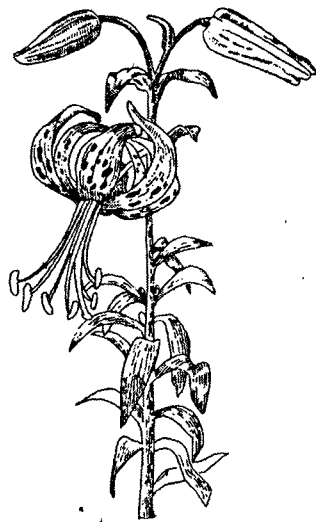
*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Садки Житомирського р-ну
Житомирської обл.
від переселенки з с. Виступовичі
Овруцького р-ну
Житомирської обл.*

Вигрівання березовим листям

У мого батька колись, царство вже йому небесне, да зробивсь

нарив. Не знаю, застудив руку, наведено. Зробивсь налив на руці, це вже на старість, старий уже був. Шо вони признали, наведено, признали шо рак, я не знаю. Везу я цього батька у Малин, у лікарню, у цю саму главну. Кладуть у хірургію. Рана така, слизять і всьо, нічого не допомагає і ніякіє мазі, нечого ж, й уколи давали — нічого. Болить рука і всьо. Ну, вони шо — різать діду руку. Дід: «Я не дам...» Коли діду там хтось посочував, якісь женщины: «Дід, рвіть листя березове, прикладайте, обматуйте цим листом і вигривайте». Воно вигриває, як добре обматать. Як стали діду обматувать, перестала в діда температура, все добре, як треба гоїться, згоїлось од цього листя зовсім. Вичунав дід, не стало нічого. Визиває цей доктор, шо направив його на операцію, це ж ренген зробили: «Чим ви, діду, ізлічили?» Дід каже: «Березовим листям». І де той налив дівся од березового листя!

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Городище, Черняхівського
р-ну Житомирської обл.
від переселенки із с. Рудня-Кали-
нівка Малинського р-ну
Житомирської обл.*

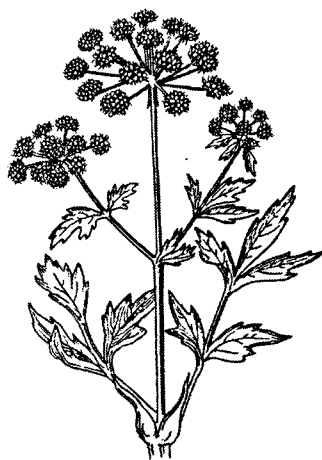

Лікування чагою (березовим грибом)

У берези така чага є. З самої чаги, така чорна, гуля, то тоже кажуть, що вона од раку помагає, парить її, поменшує рост оцих клітин ракових.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Рудня-Іванківська Ємільчин-
ського р-ну Житомирської обл.,
липень 2011 року*

Лікування березою

Береза одна, у берези і сок іде у пользу, і бруньки ідуть у пользу. Сок з собою, а бруньки як начинає саме бубнявіть, розтхуваться берьозка, то тії шишечки зривали та намочували у водці. А коли вже діти босяком там роздерте, та воно і затягувало. Колись казали березонька, то коли мати... тільки березонька дітей спасала. А те, а сосна то це як пускає отакі пагончики і начинає іти, то зрізали та в сахарі сахаром засипали, такий получився як мед, то це од кашлю. Діткам маленьким давали од кашлю це побольш дітям усе було воно сосна, березонька то це було як та той йод був, як зеленка. Роздерла ногу — то зараз мати взяла та помазала, помазала! Сок це таке бу-

ло, а березові бруньки з весни на-
мочували.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Сімаківка Ємільчинської-
го р-ну Житомирської обл.,
липень 2011 року*

Лікування бронхітів, кашлю сосновими брунь- ками та приготування з них варення

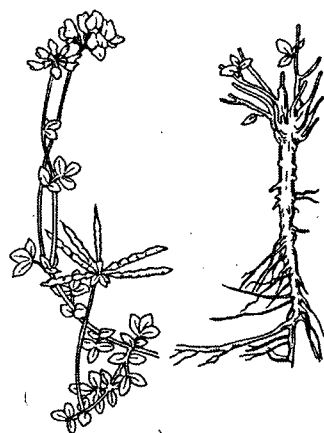
Оце ж молодії сосни тоже, ка-
жуть, от бронхов. Брунькі собі
рать. Так само варить варенья
з цих бруньок. Запарить так са-
мо, варить як усе, а тоді проціжу-
ють на марлю, да сахар туди, да
воно таке варіння, да закривають
ключом так, як-то, консервацію.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Пилипонка Брусилівсько-
го р-ну Житомирської обл.,
серпень 2003 року*

Лікування обліпихою опіку шкіри

Інформатор: Це воно жовтуха, от
почок воно, от поджелудочної во-
но, от всіх цих таких внутрішніх
болезней, воно добре, і дуже на
рани добре, оце-то я знаю, і облі-
пиху, я обліпиху свою рощу, і своє
масло роблю, як знаю, тільки теж

на своїм опиті, бо я така вже зараз справна, не можу не баняка поставити, нічого, то я одіваюсь щоб хоча б не опаритись, я часто опарююсь, або кип'ятком, то дуже добре обпарене лічить обліпіха...

I. I.: А як? Переварить маслом, да?

Інформатор: Ну олію... перекип'ятить, залить, поставити її на днів 10 чи 9, вірніше 9, щоб непарне число було, на 9 днів поставити на пич, щоб у тепленькому стояла, і поколочувати, поколочувати, а тоді собі злила чистеньке... Можна ягідками, я собі помажу, я часто опарююсь, то ягідками мажусь, як нема його, то дуже добре од опеченого, і оце як на сонці попечешся, да. Од жарри, часом на сонці піду попарююсь, то дуже добре лічить тоже, і воно од желудка, воно не кожному, як я цей, травками, його не можна пити, а як такий желудок, що болить, я не знаю, як болить його теж воно лічебне парить, і знаю, що вже, як понос-понос, я не знаю де це я таке добилася, а я вже на своїм опиті знала, що вже не можна, (...) і слизьке таке, ну вже кінчається дитя, на пару...

I. I.: Ну так це воно чим?

Інформатор: Обліпіхою.

I. I.: Обліпіхою, да?

Інформатор: Обліпихою,
я ягідки...

І. І.: Так, що ви там парите,
ягідки?

Інформатор: Ягідки, ягідки,
а вони сушаться добре (...) на
піч, а вони так сушаться добре,
такі жовтенькі! І пару, і добре.

І. І.: І це од поносу їх і даєте, да?

Інформатор: Як живіт болить,
і то... і перестає, перестає я вже
знаю, я сама пила, і чоловік був
якось попив, то, видно, добре об-
смажив жилудка, то як вчинився
понос, то не можна було нічим
спинить, напарила і всьо, як ру-
ками отобрало, вже і в больніце
давали, і нічого не помагає, про-
паде людина, помагає.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Червона Воля
Новоград-Волинського р-ну
Житомирської обл.,
липень 2011 року*

ГОРОДИНА

У лікувальній практиці наших предків широко застосовувалися **овочі**. Здавна у народній медицині чи не найперше місце посідали **часник і цибуля**. У період Київської Русі їх використовували як для профілактики, так і для лікування багатьох хвороб. Зокрема, ви-тяжками з часнику й цибулі промивали виразки, часник використовували, щоб уберегтися від епідемій¹.

Інформація про вживання цих рослин з лікувальною метою завжди присутня у лікарських травниках, господарських порадниках, записах іноземних лікарів, які проживали в Україні, в етнографічній літературі та архівних матеріалах. Усе це підтверджує, що ці рослини були найпопулярнішими в лікарській практиці та мали широкий спектр дії.

Сучасні польові експедиційні матеріали також засвідчують, що часник і цибуля посідають важливе місце в народній медичній практиці.

Першими ліками при застудних захворюваннях був **часник**. На Поліссі хворі на ангіну полощуть горло водою з товченим часником, а також натирають груди спиртовою настоянкою на часнику. При кашлі розім'ятим часником радять мазати й підошви хворого. Як варіант: стояти на розтертому і розведеному в гарячій воді часнику.

¹ Богоявленский Н. А. Древнерусское врачевание в 11—17 вв.: Источники для изучения истории русской медицины — М., 1960. — С. 57.

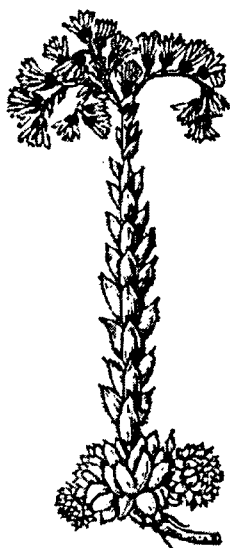
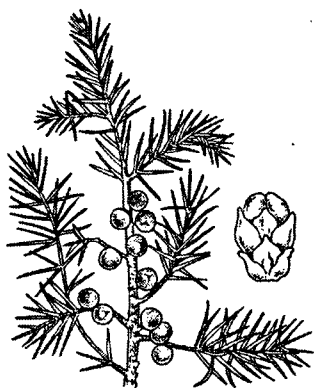
На Київщині при застудних захворюваннях часник уживали з медом, а на Закарпатті варили з молоком. Мешканці Карпат рекомендували часник з горілкою і калиною. Зоряна Болтарович наводить оригінальний рецепт від кашлю, записаний нею на Бойківщині: «У глиняній мисці розтирали кілька головок часнику, додавали трохи цукру, підсмажували, потім додавали ложку смальцю і трохи спирту або горілки. Одержану суміш доводили до кипіння, пили гарячою»¹.

Радили їсти часник при болях у серці, підвищеному тиску: один-два зубці вживати щоденно з їжею або пити спиртовий настій на часнику по чайній ложці перед їдою.

Часник також прикладали до хворих зубів або печений вкладали в дупло хворого зуба, вірячи, що це зніме запалення та біль. На Гуцульщині відвар з часнику радили вживати після перепою. По всій Україні часник вважався добрим глистогінним засобом. Подекуди часник вважали добрим протидійним засобом при укусі гадюки, собаки, бджоли. Часником натирали чоло і скроні при

¹ Болтарович З. Українська народна медицина. — С. 169.

головних болях або ж обв'язували тканиною, змоченою в теплом оцті, до якого додавали розтертий часник. Часником розм'якували й мозолі.

Ефективним вважався часник і при лікуванні лишайв, шкірних висипок. Подекуди для цього виготовляли спеціальну мазь, куди, окрім часнику, входили цибуля, перець, сіль і мед, взяті порівну.

Колись часник широко вживався як профілактичний та лікувальний засіб при інфекційних захворюваннях — тифі, холері, чумі.

Важливо зазначити, що, крім широких медичних властивостей, повсюдно в Україні часнику приписували магичні функції. Вірили, що він охороняє від нечистої сили, зурочення, «живих» мерців тощо. Зв'язки часнику тримали у хаті не лише як протимікробний засіб, але й як охоронний від злих сил.

Отже, як бачимо, часник належав до рослин-універсалів. Цікаво, що наука давно вже довела корисність цих рослин: фітонциди часнику вбивають мікроби, розширюють судини, нормалізують обмін речовин, покращують роботу серця, печінки¹.

¹ Токина Б. П. Фитонциды. — М., 1951. — С. 238.

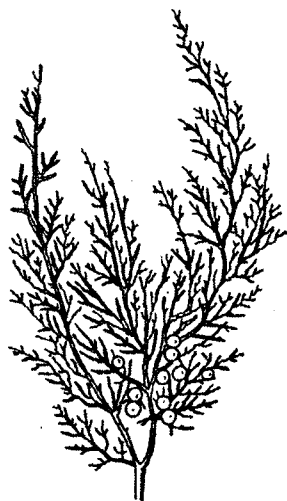
У лікуванні овочевими культурами особливе місце посідала й *цибуля*. Як і часник, цибуля вважалася ефективною при хворобах дихальних шляхів.

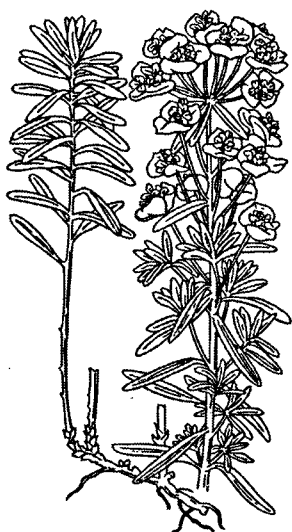
На Поліссі сік із цибулі радили додавати у молоко та пити цей відвар теплим, а сік із цибулі капали в ніс. На Закарпатті різану цибулю засипали цукром, а утворений сироп радили вживати по ложці два-три рази на день. На Тернопільщині цибулю варили з відваром вівса й меду.

На Львівщині при сильному кашлі з цибулі використовували такий рецепт: у почищену й подрібнену цибулю (500 г), додавали меду (50 г), цукру (400 г), заливали водою (1 л), доводили до кипіння та варили три-чотири години на повільному вогні. Одержаний сироп вживали по столовій ложці 3—4 рази на день.

Цибулю, переважно печену, скрізь в українців радять прикладати до наривів, фурункул, гнійних ран. На Поліссі її варили в молоці, змішували з милом, а вже потім прикладали до ураженого місця. На Чернігівщині розтерту цибулю змішували навпіл з медом.

Ефективним вважався сік з цибулі при укусі бджоли, овода, оси,

шершня та собаки. Так само, як і часник, цибулю вживали при лікуванні епідемічних захворювань, вішали в хаті під стелю або над дверима.

На Поліссі соком цибулі виводили лупу. Цікавий і такий рецепт при лікуванні нетримання сечі у дитини: дев'ять цибулин, дев'ять паличок з осики залити водою, перекип'ятити. Відвар прикладати до живота й між ніжки на ніч, протягом тижня.

Вивчаючи фармако-біологічні властивості цієї рослини, вчені довели: у 100 г зеленої цибулі міститься 3,75 мг вітаміну А, який підвищує стійкість організму до інфекційних хвороб, та понад 30 мг протицинготного вітаміну С; ріпчаста цибуля багата на мінеральні солі, ефірні олії, цукор та інші речовини, необхідні організму для повноцінної життєдіяльності¹.

Крім часнику й цибулі, в народній медичній практиці українців традиційно використовуються інші городні культури. Досить широке застосування має **картопля**. Терту сиру картоплю прикладають при болях у спині, «у боці», до місця укусу

¹ Плинка А. Лук и чеснок. — М., 1956. — С. 3.

оси чи бджоли, при мозолях, опіках, наривах.

Варену, пом'яту нечищену картоплю прикладають до хворих місць, при застуді — до ніг, грудей, над вареною гарячою картоплею роблять інгаляції.

На Київщині при забоях, розтягненнях зв'язок плечей рекомендували лягати на гаряче лушпиння картоплі, перед тим змазавши хворе місце коров'ячим маслом. На Черкащині при плевриті варену, потовчену в лушпинні картоплю мішали з рудою глиною та прикладали під спину та на груди, аби вигрівало.

Сік з картоплі радять пити тим, хто має проблеми зі шлунком. Нарізана кружальцями картопля вживалась як протитемпературний засіб. На Черкащині юшкою, в якій варилась картопля, промивали бородавки. На Хмельниччині відваром з листя й коренів картоплі лікували рожу (почервоніння шкіри, свербіж). На Волині коклюш у дітей лікували відваром з квітів свіжого або сушеного цвіту картоплі.

Здавна в Україні з лікувальною метою широко застосовувалась й **морква**. Ще французький лікар Де ля Фліз, що перебував в Україні, писав про те, що сік

моркви на Київщині вживався як глистогінний засіб, а накладена на гнійні рани терта морква очищує їх і сприяє гоєнню¹. У пізніших архівних записах містяться відомості про те, що сік моркви з жиром вживали від болю в грудях². Знана дослідниця народної медицини Зоряна Болтарович зафіксувала, що морква широко використовувалася і в дієтичному харчуванні: при захворюванні нирок радили включити моркву в раціон³. На Поліссі й сьогодні терту сиру моркву радять прикладати до грижі. Повсюдно терту моркву клали до ран, наривів, виразок. Соком моркви навіпл з олією (склянка до склянки), настояним одну-дві доби, гоїли тріщини на п'ятах.

При геморої радили щодня ставити по черзі свічки із сирих моркви та буряка.

Щодо *буряка*, то на Поліссі соком цього овоча радять полоскати хворе горло. На Західному Поділлі в буряковий сік рекомендували додавати ще й мед, а на Східному Поділлі його ви-

¹ Г. Де ля Фліз. Альбоми — К., 1999. — Т. 2. — С. 663.

² Вознюк О. Лікарські рослини. — С. 115.

³ Болтарович З. Народна медицина українців. — С. 116.

користувували для розтирань при застуді. Варені буряки рекомендують вживати у харчуванні при болі в печінці. Кружальця сирого буряка або листя клали на чоло при головних болях. З цією ж метою буряковим квасом мили голову.

На Буковині цією рослиною лікували навіть туберкульоз. З буряка зрізали верхівку та вибирали серцевину, а потім її засипали цукром, накривали зрізаними верхівками і заліплювали їх тістом. Буряки ставили на цілу ніч у гарячу піч. Рекомендували споживати у максимально великій кількості, скільки хворий зможе з'їсти. До слова: компресами з печеного буряка гоїли рани.

При опіках, нарівах, висипах тощо прикладали й сирий м'якуш **гарбуза**. При захворюваннях печінки лікувальну дію приписували гарбузовому цвіту, з якого готували сироп, засипаючи свіжий цвіт цукром. При гепатиті, холециститі, цирозі печінки на Буковині з гарбуза зрізали верхівку, вибирали середину й насіння, заливали м'едом, закривали зрізаною верхівкою, заліплювали тістом й ставили на 9 днів у темне місце. Виготовлений сироп радили вживати по одній

столовій ложці тричі на день. Повсюдно по Україні перевіреним глистогінним засобом вважалося гарбузове насіння, а на Черкащині вірили, що воно знімає печію. Не обходили увагою й гарбузовий сік, який рекомендували пити при безсонні.

Широке застосування у народній медицині мала й *капуста*, яку найперше застосовували при головних болях: свіже листя клали на чоло й скроні, а потім обв'язувалися хусткою. Капустяним листям також обкладалися при грижах, варикозному розширенні вен. На Тернопільщині варене у молоці капустяне листя прикладали до набряків, капусту прикладали до місця ін'єкції. З капустяного листя робили компреси при застуді. Зокрема, на Поліссі радять ошпарити окропом листок капусти, намастити медом і прикласти на ніч до грудей, аби вигрівало. Листя капусти вважалося ефективним й проти нагноєння пупка в новонародженої дитини.

Намочену в соку квашеної капусти тканину прикладали при «болячці», сухотах, ранах, наривах, а також «як вчадієш і голова mocno болить». Сік квашеної капусти вважався ефективним проти ко-

рости, опіків. Його рекомендували вживати при ожирінні, діабеті, зниженій кислотності шлунка.

У профілактиці дитячих сухот (легенева хвороба) використовували *бадилля огірків*, у відварі якого купали немовлят. З цією ж метою ефективним вважалося й *бадилля гарбузів*.

Розсіл із квашених огірків пили при болях у животі, змочену розсолем чорну редьку радили їсти при хворій печінці.

Цікаво, що деякі овочі вважалися особливо ефективними для посилення статевої потенції чоловіків. Приміром, огірок та його насіння лікує чоловічу слабкість, а кавун і диня оздоровлюють всю сечостатеву систему: «...Щоб ви знали, і диня, і арбуз, і огурець полезні тільки в повній стиглості, бо додають к молодухам смелості»¹.

З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

Лікування часником глистів

Така глиста, такий, вона такий це, як вам сказати... от сюди вони товщі, а від голови вони тонші...

¹ Просяник І. Скарбниця молодечої сили. — С. 16.

Я його вигонила оце так, а в його на голові отакі три соски, і от ці як частинки одпадають, отмирають, пробачайте, от як пішов в туалет, то в заднім ходу от так вертиться і отак виходить оце... Ото це мені як сказали, то я взяла напарили *молоко, солі всипала, часнику натовкла*, випила цього оце так... После з'їла ще сільотки і це, вже ж це пить сильно ж хочеться, то я вже не пила нічого, оце терпіла, оце молоко, то ще ковтала, то це вийшов, вийшов на метр, до вечера ще не вийшов... Оце я в ранці пила, до обіда ж терпіла, оце нічого ж, а потом на другий пішла в туалет і оце вийшов, а де він узявся? Були свині в нас, закололи ми це порося, а оце порося в стегнах таке крупа, але знаєте, ця крупа, усередині ще таке біленьке, а це таке водяньке кругом, тако як, воно тако облітає і його не можна було їсти. Його треба було закопати те м'ясо, а ми його трохи пошкребли, пошкребли та й посолити і з'їли. Ото кажуть, шо це його насіння. Таке...

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Рудня-Іванківська
Ємільчинського р-ну Житомирської обл. від респондентки
1931 року народження,
28 липня 2011 року*

Лікування лупи соком цибулі

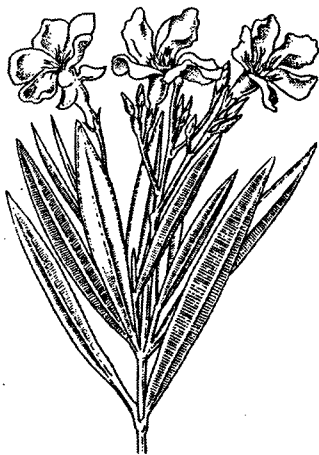
У мого хлопця було дуже багато перхоті, я її помию, помию сьогодні, завтра висохла голова і знов ця перхоть є. То я не знаю, чи це я десь читала, чи це мені хтось сказав, то я її натерла цибулі вичавила соку і оцим соком змила голову, і не стало перхоті.

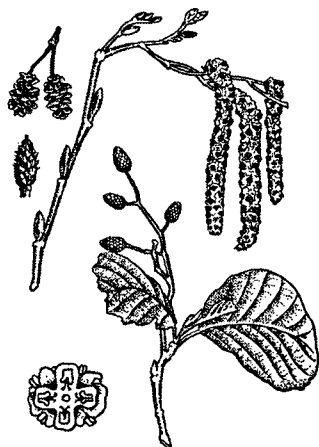
*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Рудня-Іванківська
Ємільчинського р-ну Житомирської обл.
від респондентки
1931 року народження,
28 липня 2011 року*

Лікування екземи соком часнику

Це в моєї дочки екзема на руках, ходили в больницу, врач сказав: «Екзема, воно не злікується тобі. Не стірай, не мий, нічого не роби!» Ну, що робить, родила вона Андрушу, вже Андруші 3 місяці в жовтні, стірають треба, і вже позагнивалось (...), а часник же є нарізати часника чи на чавушку начавить в баночку майонезну. Там не написано скільки, і залили уксосом, він постояв суткі. Так вона вже тії руки помила, тоді взяла тей часник, намазала і бігає по

хаті — пече. І зразу побіліло. Потім перепекло, вона детским кремом змазувала, й пройшло!

*Записано в с. Лисівка
від переселенки з с. Великі Кліщі
Народицького р-ну*

Дезинфекція ротової порожнини соком часнику

От, наприклад, як болять зуби, беруть на зуба, в роті шось там понариване да болить, то тоже його тим часником чавлять, да знов держать у роті... очищає все часник.

Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Червоносілки Овруцького р-ну

Лікування хвороб шлунка соком картоплі

Оце тільки з картоплі, картоплю труть і вичавлюють свіжий сок, у кого із жолудком, в кого больний жолудок чи шо, чи запаленіє жолудка, чи язва дванадцятиперстньової кишки, то беруть цю картошку труть, і вичавлюють із єї сок, і п'ють свіжий, зразу випевають, чи по полстакана, чи скільки уже собі і кожен раз на тощак його треба. Істерти, вічавит і випіть, то допомагає (...).

Оце брат мой, то собі таке часто робить. У його язва желудка, то вон оце як восполеніє получає, то завжди уранці істерла там дві бульбіни чи як, вічавіла цей сок, да й вон і випів його, да каже, шо луччає.

*Записано в с. Серби
Ємільчинського р-ну
Житомирської обл. від шептухи
1931 року народження,
27 липня 2011 року*

Лікування головного болю червоним буряком

Бураки кладуть тоже, як голова болить, то лушточками ріжуть бурака червоненького, да прикладають до голови.

*Записано в с. Серби
Ємільчинського р-ну
Житомирської обл.*

Лікування кашлю соком червоного буряка

То колись баба робила нам таке, коли ми малі були та кашляли, то тако з красного буряка зрізує ту шапочку, тоді висвітлює, насипає туди сахар і цею шапочкою тако накриває і ставить на жар, і оцей сахар і оцей сок, таке робиться

уже там. Вона звариться і по ложці оце отак давали.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Рудня-Іванківська
Ємільчинського р-ну Житомирської обл. від респондентки
1931 року народження,
28 липня 2011 року*

Лікування геморою морквою та буряком

Від геморою робить і ставить свечі. Моркву і буряк. Сьодні моркву, завтра бурак, картошку так можна. Геморой лікує, це такі свечі заложуються. Просто роблять такі свічечкі. Сире, сире. Там сходив в туалет, клізму поставив, а потім уже там сьогодні з моркви, завтра з буряка.

Лікування наривів вареною у молоці цибулею

Закіпятіть молоко, да цибуля хай там звариться, та приложувать тоже до нарива.

Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Великі Кліщі Народицького р-ну

ЯГОДИ ТА ГРИБИ

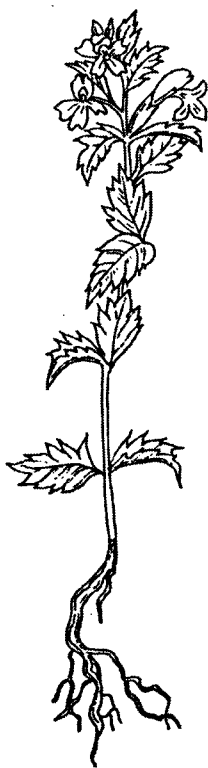

У регіонах України, де був розвинений збиральницький промисел, лісові ягоди (малина, смородина, суниця, чорниці, брусниці) та гриби посідали важливе місце не лише в харчуванні, але й лікуванні.

Так, **ягоди чорниці** вважаються одним з ефективних засобів від проносу. Її вживають при зниженій кислотності шлункового соку, каменях у нирках, недокрів'ї. Відвар з листя чорниці корисний при цукровому діабеті. На Житомирщині я записала цікавий рецепт: відваром із суміші листя чорниці та квасолиння було виліковано жінку, яка 30 років хворіла на цукровий діабет. Відвар з чорничняку (листя чорниці) п'ють при застуді, хворобах шлунка, зокрема виразці. Радили їсти ягоди чорниці й тим, у кого проблеми із зором.

Популярною у лікуванні є також суниця. Відвар з її листя вживали при шкірних хворобах, хворобах печінки і селезінки. Ягоди брусниці корисні при гастритах, проносах, ревматизмі. Відваром з її листя лікувалися при ниркових каменях, ревматизмі, подагрі. Загальновідомі лікувальні властивості плодів малини при застудах, шлунково-кишкових хворобах, ревматизмі, діабеті. Вважається, що після сильного сп'яніння можна протверезитися малиною.

З лікувальною метою наші українці використовували й гриби. Так, **висушеними білими грибами** гоїли

рани, нариви, «вавки». Для цього гриб розмочували у воді чи в молоці та прикладали до рани. На Західному Поліссі, приміром, сухий гриб розтирали на порошок і засипали ним уражене місце.

Лікувалися й отруйними грибами, зокрема *мухоморами*, які найбільш відомі як ефективний засіб при радикуліті та ревматизмі. Щоб отримати так званий «мухоморовий спирт», гриби варили у печі в закритому горщику, а потім цим «спиртом» натиралися. Натирали болючі місця й соком мухомора. Мухомори також можна замочувати в горілці, а потім цією настоянкою натиралися. До речі, для такої настоянки використовувалися як сушені, так і свіжі гриби. Цікаво, що горілчану настоянку з мухоморів застосовували і для виведення прищів, висипок.

Цікаво зазначити, що на Поліссі мухомори вважаються ефективними і в лікуванні раку. Причому радять вживати по пів чайної ложечки горілчаної настоянки з мухоморів щодня.

До речі, мухоморами також труїли мух: у тарілку клали мухомор, зверху поливали олією. Мухи сідали, прилипали, а потім труїлися.

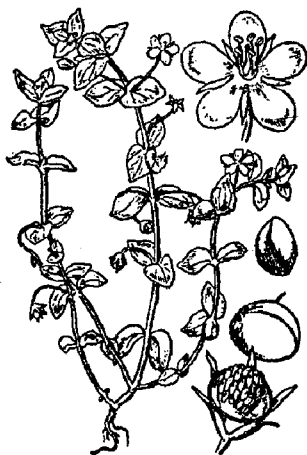
З лікарською метою українці використовують і *гриб «панну велику»* (веселка звичайна). Збираючи цей гриб, радили його вихваляти, незважаючи на його специфічний запах. «Помагає» цей гриб, за розповідями, від болю в грудях. Його намочують у спирті та прикладають у вигляді компресу до грудей, а також висушеними «паннами» підкуряють хворих на «ляки».

На Київщині засушеним грибом панною лікували епілепсію. Його розмочували у гарячому молоці та настоювали, а потім давали по ложці тричі на день, дітям — двічі, зранку й ввечері.

З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

Лікування епілепсії грибами-губяками

Моя мати боліла епілепсією. І їй приснився сон, що жінка каже: «Ходи в Осинок, там пень, на тому пні такі губяки ростуть, візьми цих губяк, насуши і накурися, і перестане тебе це кидать». Мати була занята і не пішла. На другу ніч та сама жінка і те саме. Вона пішла на то саме місце, там були ті губяки, вона накурилась (це означає сухі висушені губяки

покласти на жар і вдихати дим, який буде з них іти. — I. I.), і де воно ділось.

Записано Іриною Ігнатенко у с. Садки Житомирського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Висутуповичі Овруцького р-ну Житомирської обл., серпень 2004 року

Лікування наривів старим, червивим грибом

Старий, старий такий білий гриб, червивий, уже не годний для їди. Його сушили, а потім розпарували у молоці і прикладали. Від наривов уже нема лутше.

Записано Іриною Ігнатенко у с. Городище Черняхівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-Калинівка Малинського р-ну Житомирської обл., вересень 2004 року

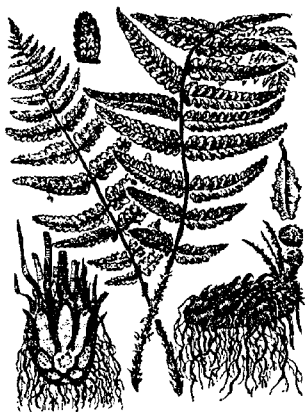

Лікування грибами-мухоморами

...Дядько не вставав, руки й ноги одняло, спина — да й усе. Да назбирали красних мухомор, горілкою залили в баночку чи літрову чи трохлітрову — не знаю. Залили да закопали в гной, і вони там стояли 9 чи 12 днів. По-

стояли в гної, іменно в гної, а тоді стали його витирати і вон поднявся — ходив. Знаєте, там вже так і ходив, але ходив своїми ногами, а то лежачий був... але жив довго і її пережив — бабу.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Городище Черняхівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Стовпичне Овруцького
р-ну Житомирської обл.,
вересень 2004 року*

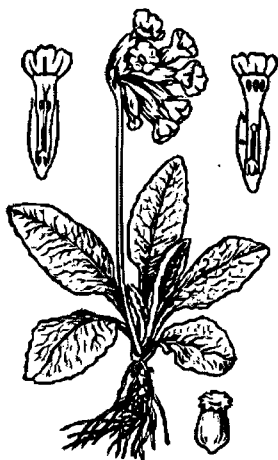

Мухомори брали, напихали у пляшки, наливали горілкою і вона стояла, та пляшка, дві неділі, закопана у навоз, у гнуй. А потом вже їм лікувалися і дуже помогало, дуже, дуже помогало.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Чорнорудка Ружинського
р-ну Житомирської обл. від
переселенки з с. Лозниця Овруцького
р-ну Житомирської обл.,
вересень 2004 року*

Прожили вік дід з бабою, і дід все болів і болів. І так, і жить не живе, і вмирать не вмирає, і бабі пользи вже з діда ниякої, тикі одні заботи. Ну, баба решіла гріх на душу взять. Пошла в ліс, назбирала цього мухомора обичного з красними шляпками, самий отруйний, назбирала цього

мухомора, помила його гарно, прокіпятила його трошки, злила цю воду, другий раз прокіпятила, злила воду, тоді стушила з картоплею діду і дала, а дід дуже животно страдав, живіт у нього чогось болів. Дід наївся, поспав гарненько, шось його дрімота взяла. Баба пошла собі до сусідки, а діду сказала: «Дід, ти їж, а мені нема коли, мені треба сходить там десь». Приходить через деякий час — дід живий, здоровий. «Ой, — каже, — мені так, бабо, гарно, шо наче на світ народився. Так мені добре, наче аж полегчало, і живіт перестав болить, і робить шось хочеться». Баба мусила ще йти в ліс, по мухомори, ще збирать і давать діду. Так діда івилічила!

Записано у с. Осівці

Мухоморами напхать повну трьохлітрову банку, закопать її в землю, вони пустять сік, да начавить, да водкою чи спиртом залить, от вам і лечение.

Записано в с. Лука від переселенки з с. Рудня-Радвельська

В тарілочку положим мухомор, олією польєм, мухи сідають та й травляться.

Записано у с. Чорнорудка від переселенки з с. Базар

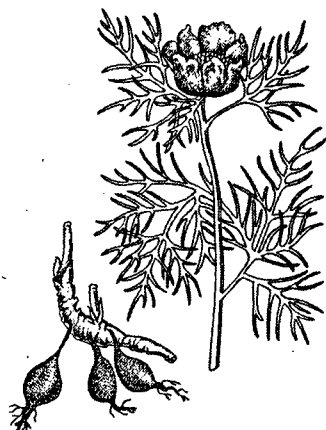
Прикладали *старий гриб*, хай навіть він червивий, буває він чистий, а буває з чирвами, і то його висушить, і в молоці спарить, і його до рани прикласти, то вже таке, не треба вже й більніца, добре дуже прориває от наривів, дуже добре.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Червона Воля
Новоград-Волинського р-ну
Житомирської обл.,
31 липня 2011 року*

Черніка, то вона є така, то вона є од поносу. До чаю, до діабету то — черничник. Листя. Я знаю, що у Дуні був діабет, то вона завжди чорницю клала, держала вона цей діабет у нормі.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Рясне Ємільчинського р-ну
Житомирської обл.,
2 серпня 2011 року*

Чорниці, то дуже добре для зору. Ви знаєте, уже ця радіація була, і от одне око в мене зовсім пагано стало бачить. Сказала медичка, що треба буде оперіровати або йти на групу, тому що ви пагано бачите. Абсолютно так, як у тумані було, все на одне око. Правим бачу добре, а ліве, як у тумані. І ви знаєте, це було у бе-

резні місяці, прийшло літо. Кажуть, у нас не можна чорниці їсти, охороняли ліс. А я ціле літо піду наберу і скільки вже мені їх влазило... Ви знаєте, що я пішла проходити медосмотр у кінці серпня — 100-процентний зір і в тому, і тому оці!

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Садки Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Висутуповичі Овруцького р-ну Житомирської обл.,
серпень 2004 року*

Старий, старий такий білий гриб, червивий, уже не годний для їди. Його сушили, а потім розпарували у молоці і прикладали. Від наривов уже нема лутше.

*Записано Іриною Ігнатенко
у с. Городище Черняхівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-Калинівка Малинського р-ну Житомирської обл.,
вересень 2004 року*

А ягоди кажуть, черніка од поносу, а лістя це вже, ну вже галуза от сахарної болезні, кажуть.

*Записано у с. Пилипонка
Брусилівського р-ну
Житомирської обл.*

ЗЕРНОВІ КУЛЬТУРИ

Зернові культури традиційно найбільше вживали від хвороб застудного характеру, зокрема з висівок гречаного, житнього чи пшеничного борошна традиційно робили компреси.

На Рівненщині хворого на «водянку» купали у відварі жита, ячменю, вівса, коріння ожини і воскобоїн (залишків воску під час його добування).

Великою популярністю у згаданому регіоні користується компрес із пшеничного борошна та меду, який прикладають до наривів. До речі, цей рецепт дуже давній. Так, за етнографічними записами XIX ст. дізнаємося: якщо в таких коржах з'явилися дірочки, то це означає, що хвороба перейшла на них і хворий скоро одужає¹. До наривів могли прикладати й просто пропарений овес. Цікаво, що овес у «Лечебниках» XVI ст. згадується як засіб, що розм'якшує та відкриває нариви, очищує та вибілює обличчя, а також є корисним при болях у шлунку: *«Аще пластырь делаем в муке овсяной и прикладываем, смягчит и отворит чирьи; аще делаем пластырь вкупе в муке овсяной и в илу муки пшеничных (в отрубях пшеничных) и тем помажем прокажение личное (на лице язвы) — и тако тело гладко станет; овес без лужбы (не очищенный) варен в воде и потом толочен в воде и с маслом перемешан прият*

¹ Шарко Е. Из области суеверий малороссов... — С. 171.

естественную теплоту стомаху наводит (придает желудку теплоту); мука овсяная, смешанная с белилы добрым и варена в воде, и тем аще кто лицо умывает, и лицо станет бело и светло»¹.

Схожі лікувальні властивості вівса знані й донині. Так, на Лемківщині для лікування розладів шлунково-кишкового тракту з грубомеленого вівса варили страву під назвою «киселиця». Так, овес розчиняли у хлібному квасі, ставили у тепле місце й залишали на ніч, а зранку варили, попередньо вливши переварену воду. До киселиці могли додавати й олію, цибулю, сметану, картоплю й подавати як поживну страву.

Ванни з вівсяної соломи вважалися ефективними при ударах, особливо за давнених. Для швидшого одужання після купелю забити місце радили змастити горілкою, опісля жиром й замотати теплою шматиною на ніч.

При болях у животі радили прикладати нагріті **пшеничні висівки**. Також купіль з них вважалася ефективною для хворого,

¹ Домострой: Сборник / Вступ. статья, составление и комментарии В. Колесова. (Литература Древней Руси). — М., 1991. — С. 250.

немічного, кволого немовляти. Запевняли, що за місяць дитина поправиться й набере ваги.

Якщо у дорослого або дитини заводилися воші, вивести їм можна було за допомогою такого рецепта: відварити гречаної соломи та мити таким відвару голову. Цікаво, що колись на гречаній соломі парили породіллю, щоб їй легше було розродитись. Гречана солома вважалася ефективною й при лікуванні застуди. Її рекомендували розстелити на печі, полити солоною водою, лягти та паритись, накрившись зверху чимсь зігріваючим.

Лікувалися й самими зернами. Так, якщо в подружжя не було дітей, рекомендували обом їсти жито, як молочко в ньому набирається. Лікуючи ячмінь на оці, брали 9 зернят ячменю, по черзі окреслювали ними хворе око, кидали в піч і чекали, поки згорять.

Крім зернових культур, лікувалися вже й готовими виробами із зерна. Приміром, якщо у дитини на спині був надмірний волосяний покрив, її радили купати у купелі, в яку додано вузлик попелу з печі, а після купелі качати м'якушем житнього хліба, загорнутого в шматинку.

На Волині «ляк» у дитини лікували таким чином: клали на стіл хлібину, дитину тричі проносили над і під столом від мами до баби, потім відрізали шмат з того хліба й віддавали собаці, аби з'їв.

На Дніпропетровщині при кровотечі з рани прикладали житній хліб, попередньо прожувавши.

Ось приклад із Житомирщини (Брусилівський р-н, с. Нові Озеряни), від переселенки з Журавлинки: *«Часом як такі нариви вже сильни, то качали із житньої муки такого коржа і мед клали туди, да клали до того нарива, то воно втягало, таке як сильний такий нарив».*

ЗАСОБИ МІНЕРАЛЬНОГО ПОХОДЖЕННЯ: ГЛИНА, СІЛЬ, ЗЕМЛЯ

Серед ліків мінерального походження найбільш уживаними була руда глина та сіль.

Про ритуально-магічні функції та міфо-обрядову знаковість *глини* вже відомо давно, як і про її величезні лікувальні властивості, що були відомі багатьом народам світу.

І українці не були винятком. Особливо цей мінерал широко використовували у лікуванні в тих регіонах, де він був чи не найбільше поширеним, зокрема на Полтавщині.

З рудої глини робили компреси при вивихах, ранах, синцях та забоях. Застосовували її й при укусах бджіл та отруйних плазунів, зокрема ящірок та гадюк. Свого часу Іван Франко записав та опублікував опис магічного лікування та замовляння від укусу гадюки: *«В горах немало ядовитих лайок (гадюк), тому існує багато примовок саме від укусу їх. Як ужалить кого, баба ставить на землю, кладе під ноги осикову тріску, велить стояти тихо, примруживши очі, і шепче 9 разів примовку:*

ТЬфу! ТЬофу! ТЬфу! Счізай!

Господи, помогоай!

Був лой та лойка, та війшов на глину,

А з глини на траву, а з трави на росу,

А з роси ухватив си за шкіру,

А з шкіри за м'ясо,
а з м'яса за кість.

А з кости я тебе вікликаю,
я тебе візіваю»¹.

Червоною глиною лікували кривавий пронос у дітей. Так, після неякісної їжі та недоїдання в часи голодомору нею мастили черинь печі, потім розтоплювали, садили на неї дітей і вигрівали (див. додаток).

Цікаво, що з висушеною білої глини робили присипки для немовлят і використовували при опрілостях шкіри. Біла глина вважалася ефективною в лікуванні затвердінь та маститів жіночих грудей, тріщин сосків. У вигляді компресів застосовували при наривах, опухах, гарячці, запаленні легенів.

Жовта глина вважалася ефективною при хворобі очей та повік. Також її рекомендували прикладати при болях рук та ніг, інколи розмішуючи з оцтом.

Глину могли використовувати як самостійно, так і змішувати з іншими природними компонентами. Так, від головного болю радили прикладати ком-

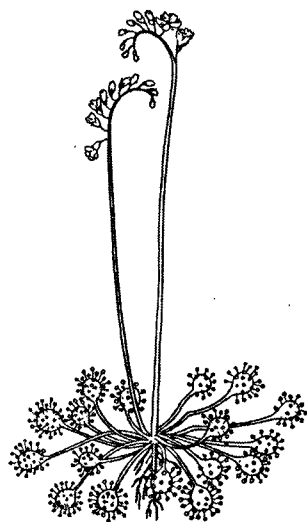
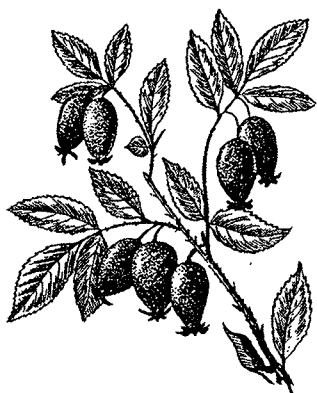
¹ Франко І. Гуцульські примівки // Етнографічний збірник. — 1898. — Т. 5. — С. 44.

прес із глини, змішаної з квасом і яечним білком, або ж глину розводили сечею. При застуді та хворобах горла глину розмішували з оцтом чи квасом та прикладали до голови, грудей і п'ят. Глиною, розведеною у солоній воді, мастили хворі на ревматизм кінцівки. Якщо людина страждала на «рожу», то, крім вишіптувань, на Дніпропетровщині до хворого місця прикладали ще й глину, розведену молоком. Відоме вживання глини й внутрішньо. Так, для лікування захворювань печінки рекомендували перед їжею вживати кілька ложок такої суміші: глина, послід ластівки, прополіс та березовий гриб (чага). Для лікування гастриту радять споживали розведену білу глину.

Що стосується ще одного природного компонента — *солі*, то з неї найчастіше робили гарячі компреси при застудних захворюваннях, прикладаючи їх до горла та носа. При радикуліті ефективним вважалося вигрівання теплими сіллю та річковим піском, взятими в рівних пропорціях. Добре відоме й полоскання соляним розчином хворого горла.

Також розчином солі радять промивати рани та нагноєння.

Соляний розчин вважався ефективним навіть при лікуванні гангрені: жменя солі на склянку води: *«Закип'ятити. У розчині тримати руку стільки, скільки витримаєш. Міняти воду. Вода спочатку буде чорна (виходить гній), а потім одужаєш»*. Як варіант: житній хліб прожувати з сіллю та прикладати.

Протирання соляним розчином (1 частина води на 1 частину солі) радили протирати місця бджолиних укусів. Купіль у ропі (великий концентрат солі, розбавлений водою) на Івано-Франківщині вважалася ефективною від ожиріння. Купіль у солоній воді вважався ефективною й при екземі в дітей. Подекуди вірили, що солоні купілі лікують безпліддя.

Живали солону воду як лікувальний засіб й усередину. Зокрема, пити солону воду рекомендували при отруєнні грибами, так само як і при запаленні шлунка. 100 г солоні води допомагали й від проносу.

Сіль використовують і у знахарській практиці від низки хвороб. До того ж солі продовжують надавати магічної сили: її носять при собі як захист від «поганих очей».

З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

Лікування мінералами

Як гром ударить людину, бiстро закопують у землю, ну лице не закопують, і витягує те, що вдарив грим, щоб людина не вмерла... То треба це дуже скоро.

Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Великі Кліщі Народицького району

У 1933 році у батька й матері від голоду, недоїдання попухли ноги, і у нас трьох, я менша була і старша сестра на чотири роки старша, а брат — на 8 років. У нас уже був кровавий понос від такої їжі нещасної, і ми вже просто лежали безнадійно. Сусіди, розумні люди, посоветували матері, щоб вона натопіла печь і змазала чирень глиною красною, заслала якоюсь трапочкою і нас садила, щоб ми сиділи і ції іспаренія вигривали нам усе. Мати нас уже садила на ту печь і нам стало лутше. Багато сиділи, нам ото стало лутшать, воно, понімаєте, тепленько і, як я тепер уже понімаю, тоді ж маленька була, прилив крові уже туди, понімаєте,

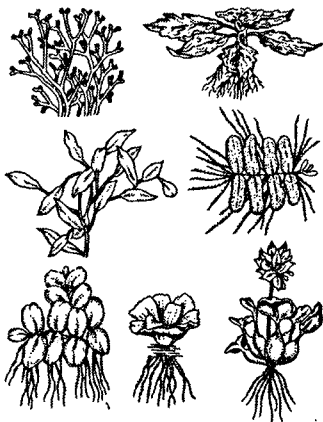

воно все оздоровлювалося і ви-
грівалося. Нас мати благодаря
цьому і спасла.

*Записано в с. Морозівка від
переселенки з с. Базар*

Соль очищає рану. Соль роз-
водять водою перевареною і по-
том — на рану. Боль невиносима,
недаром кажуть — не сип соль на
рану, но допомагає, дуже допомагає.

*Записано в с. Головенка від
переселенки з с. Лозниця*

ЛІКУВАЛЬНІ ЗАСОБИ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ

У народному лікуванні українців широко застосовувалися продукти домашніх і диких тварин, так звані продукти тваринного походження.

Лікар-француз Де ля Фліз зазначав, що *молоко та сироватку* жителі Київщини вживали від сұхот, лихоманки, при кровохарканні, цинзі. Несолоне масло застосовувалося для лікування грудних хвороб¹. У ХІХ ст. на Чернігівщині рекомендували: «якщо слабкий шлунок — пити молоко з лляним насінням, якщо твердий — сироватку»²; а до наливів радили прикладати наговорену сметану з медом. Свіжу сметану скрізь застосовували при гнійних висипках, золотусі, наривах. Подібні поради дають і в сучасних поліських селах: «Наприклад, лішай, то тею свіжою сметанкою мазалі. Така вітряна оспа на ліці буває, то цею сметанкою свіженькою».

Загальновідоме вживання гарячого молока з різними добавками при застудах, які варіювалися залежно від місцевості. Найчастіше молоко вживали із маслом і медом, содою, з яйцем та маслом, медом та перцем, яйцем, білком, медом чи маслом.

Горяни при легених хворобах рекомендували овече молоко, в низці місцевостей України — козяче.

¹ Г. Де ля Фліз. Альбоми. — Т. 2. — С. 663.

² Шарко Е. Из области суеверий малороссов... — С. 171.

На Закарпатті для лікування кокліюшу особливо ефективним вважали кобиляче молоко.

На Бойківщині у теплому пряженому молоці мочили рани при порізах та укусах.

Молочні продукти вважали ефективними для посилення чоловічої статевої сили. Зокрема, рекомендували пити козяче молоко, спарене в печі в гладищі, вірячи, що від того «добре той набряка». Щоб чоловіки в ліжку «мух не ловили», рекомендували й такий рецепт: «Щоб гнало парубочі мислі по всім тілу, ти довжен на ніч випивати, з обід нічого не ївши, літер молока, в яким парився дебелий корінь петрушки. Краще б в козячому»¹.

Компреси з *кислого молока* — кефіру — радили прикладати до наривів, промивати ними рани. Сироватку з оцтом на Поліссі радять прикладати до укусу бджоли. Ефективною вважалася сироватка й од «вздуття».

Радили також робити мазь із *вершкового масла*, смоли-живиці, меду і, переваривши на вогні, прикладати до ран, наривів. На Лемківщині при сильних головних

¹ Просяник І. Скарбниця молодечої сили. — С. 25.

болях свіжим маслом мастили голову й обв'язували її хусткою.

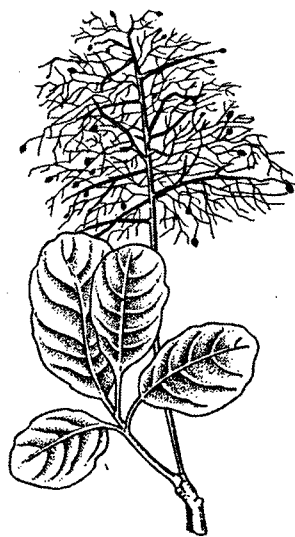
Традиційно в лікуванні широко застосовували *жири* — свинячий, собачий, борсучий, ведмежий, гусячий, їжачий, а інколи — кротячий, зміїний та черепащачий. Ними переважно розтиралися при застуді, вживали як ранозагоювальні засоби при запаленні легень, астмі, туберкульозі. Для лікування туберкульозу на Поліссі «самим лутшим жиром» вважається борсучий. Його розтоплюють і рекомендують пити з чаєм чи молоком.

Сало, жир слугували одним із головних компонентів при складанні мазей. Приміром, на Івано-Франківщині, лікуючи від чиряків та струпів, готували таку мазь: негартоване сало, смола смереки, віск, самогон брали у рівних пропорціях, розтирали та варили. Отриманою маззю радили натирати уражені місця.

Їжачий жир використовують для загоювання раң та наривів. На Волині жиром їжаків лікували астму.

Великою популярністю користувалося внутрішнє *несолоне сало свині* («сетка»). Його використовують як засіб від наривів, ран, пухлин. Рани, лишаї радили

змащувати жиром із холодцю. При застуді найуживаніший засіб — розтирання спини хворого жиром, для більш повного ефекту розтопленою «сеткою» натирали ще й ноги хворого. Інколи жир замінювали олією. Несолоне сало радили прикладати і до різних вивихів, синців, ударів, ран, а також для лікування зубного болю.

Для лікування застуди, крім свинячого, використовувався *гусячий жир*. Його розігрівали, намащували на лляну шматинку й обкладали горло. Щоб посилювати вигрівання, рекомендувалося ще обкласти горло овечою вовною. Гусячий жир вважався найкращим засобом при опіках шкіри.

Для лікування болів у спині, а також застуди використовується топлений нутрянний *козячий жир*. Ним намащують аркуш паперу і прикладають до спини, обмотуючи теплим шматком тканини, або розтирають груди хворого.

Найефективнішим для лікування туберкульозу на Поліссі вважався *собачий жир*. Для цього спеціально відгодовували цуценят, жир яких додавали у молоко або чай.

З лікувальною метою використовували і *яйця*. Вареним неочищеним яйцем вигрівали на-

риви, фурункули. Сирий білок вважався ефективним при опіках. Радили його як добрий лік і при опухах, зокрема після ударів чи забоїв. Так, на Чернігівщині рекомендували вмочити лляну хустку в білок із трьох яєць, прикласти до опіку, зверху целофан й обмотати хусткою, аби вигрівало.

Сирим білком змащували опіки, раніше зупиняли пронос при холері.

З ПЕРШИХ ВУСТ ПРО...

Лікування головного болю коров'ячим маслом

А хто його знає?! Чи воно йому правда, чи то воно правда, чи то не правда. Але був єдиний. Когда-то он ходив у шапці. Ціле лето ходив у шапці. І вон заводить. А на проходному його питає вже: «Чого це ти ходиш ціле лето в шапці? Хустка чи шапка на голові». А он каже: «Так мені не холод голові». А вона йому: «Ти бери лучче *коров'яче масло*. (...) і маж собі голову». І вон стал мазать собі голову, там мазать голову і не стала в нього болить голова. От те що. Ну вже це буде йому блага. Як заболить мені отут ого, а як заболить десь тут у голові, так же

заболить, що крепко там болить. Я стану та й маслом тут помажу та й хусткою. Воно зразу тут висихає, просто кожа впитує. Та й так дня 3—4, та й не болить. Я так часто собі роблю. Маслом людям. Берино каже собі домашнє масло та й де тобі болить не буде. Не по всій голові де... в тому місці де болить.

Лікування сильних опіків смаженими жовтками

Інформатор: ...Бери жовтки з яєць, а тоді їх поджарить.

І. І.: Так взять жовтки з яйця і що ще?

Інформатор: Жарить без сала, без нічого на сковородкі. І скільки жиру вийде, цим жиром мазать.

І. І.: Просто жовтки?

Інформатор: Да, просто з жовтков жир. Ну така вонь, казала вже ця невістка мені розказувала, така вонь, що дихать нема чим. Каже: «Не вірите? У нас даже сусіди душилися».

І. І.: А чого воно буде, це ж просто жовтки яєчні?

Інформатор: Горять, вони горять без жиру.

І. І.: А нада, щоб горіли?

Інформатор: Да, щоб виходив жир.

І. І.: І це як обгорить тіло, це треба мазать?

Інформатор: Да, да, отуто!
Врачі вже нас третій, з Житомира
опять, ну на перший день визвали,
а потом на третій день, то сказали,
шо тут будем пересадку робить
кожі на руках, на оціх суставах.
І за 10 день і не було ніде, нічого.
Оце теж дуже добрий метод!

Записано Іриною Ігнатенко
у с. Рясне Ємільчинського р-ну
Житомирської обл.,
серпень 2011 року

Лікування тваринними продуктами

Молоком таке десь, например,
лішай, як я знаю, переночує молоч-
ко, до тею свіжою сметанкою ма-
залі. Таке вітряна оспа, таке на ліці
буває, то цею сметанкою свіжень-
кою. Молочною. Яйцями як ото
спечешь. Як, например, опаришь
кіп'ятком, то яйцем, білком маза-
ли, несолоним салом. От варете
холодець, тоже таке всяке рани
мазалі, лишай. Збирати з холодцю
жир і його мажуть тоже рани, по-
між ногами, ото крізь пальцями.

Записано Іриною Ігнатенко
у с. Пилипонка Брусилівсько-
го р-ну Житомирської обл.,
серпень 2003 року

ПІСЛЯМОВА: ЯК ОПИТУВАТИ ЗНАХАРІВ, АБО ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО РОБОТУ ЕТНОЛОГА «В ПОЛІ»

Приїжджаючи у кожне нове село й заходячи у кожну нову хату, ніколи не знаєш, хто стоїть там, за дверима. Так само людина, яка перебуває у своїй хаті, у своєму просторі, не знає, хто цей простір порушує та з якими намірами.

Проводити етнографічні опитування — справа, поза сумнівом, дуже цікава, але професія етнограф-польовика передбачає низку обов'язкових до виконання правил: підготовка експедиційного спорядження, окреслення маршруту.

Попри важливість усіх означених вище чинників, є ще один — чи не найголовніший — професійна етика! Не зашкодити інформатору, не використати надану інформацію проти нього, не вести аудіо-, відеозапису та не оприлюднювати його прізвища без згоди тощо.

Мені б хотілося трохи підняти завісу професійної «кухні» етнографів та окреслити основні правила роботи «в полі».

Отже, для проведення опитувань етнологи, як правило, виряджають експедицію в найархаїчніші куточки країни або світу, адже серед представників цієї професійної спільноти існує стійке переконання, що архаїку, старожитності ще можна зафіксувати у регіонах найменш урбанізованих та внаслідок природно-кліматич-

них умов більш законсервованих. «Добре село — далеке село», — жартують етнологи.

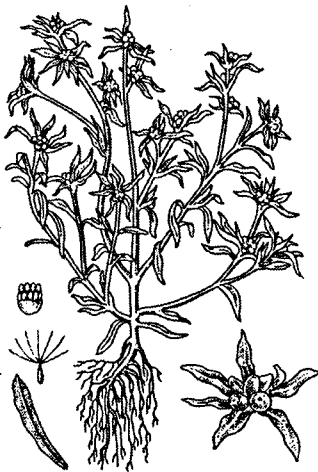
Щоправда, сучасна етнологія змінює свої орієнтири й дедалі більше цікавиться дослідженням міста (урбаністика), сучасною культурою повсякдення, історією тіла та сексуальності тощо.

Утім, попри різноманіття тем, як класичних, так і нових, для дослідження всіх них однаково важливим є достовірність джерел, дотримання правил їхнього збору.

Це вимагає від дослідника володіння не лише різними методами збирання, систематизації, класифікації тощо «польового» першоджерельного матеріалу, але й психологічної стійкості, вміння вести розмову, викликати симпатію та довіру в особи, від якої фіксуєш матеріал.

Збір польового етнографічного матеріалу відбувається насамперед завдяки організації історико-етнографічних експедицій. В етнологічній науці існують такі основні типи: стаціонарна, кущова та маршрутна.

Стаціонарна експедиція орієнтується на всебічне і тривале дослідження культури певної етнічної спільноти і передбачає постійне проживання етнографа.

в досліджуваній групі (в ідеалі не менше одного «етнографічного» року (14—15 місяців), де він вивчає всі аспекти матеріальної та духовної культури, а також господарське і культурно-побутове життя досліджуваного етносу впродовж усього календарного року.

Під час такої експедиції етнограф із спостерігача перетворюється на співучасника повсякденного життя досліджуваного народу (етносу), що створює умови для дуже глибокого і повного вивчення всього комплексу традиційно-побутової культури.

Недоліком стаціонарних експедицій є те, що вони не дають можливості охопити чисельно великі етноси, проте при вивченні нечисленних етносів вони дають найбільш повний і надійний матеріал.

Маршрутні та кущові експедиції використовуються у випадках, коли виникає потреба в обстеженні великого району. Вони розраховані, як правило, від декількох тижнів до кількох місяців.

Під час *маршрутних експедицій* група етнографів пересувається за певним, заздалегідь визначеним маршрутом, перебу-

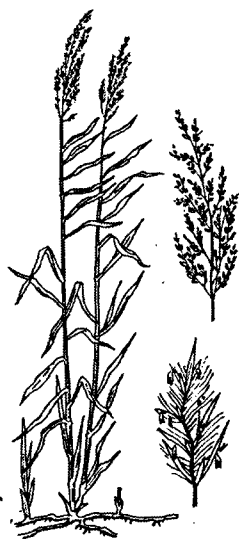

ваючи у населеному пункті кілька днів.

При *кущових експедиціях* вибирають основний населений пункт як базовий. Зі своєї бази етнографи роблять виїзди в довколишні села. Такі експедиції дають можливість етнографам у певному регіоні дослідити кілька населених пунктів, припускаючи, що обстежені пункти цього району дадуть змогу виявити типові явища досліджуваного регіону.

Плануючи виїзд у віддалені регіони, етнологи спочатку здійснюють так звану розвідку — мандрівку, яка має на меті визначити наукову доцільність проведення в регіоні експедиційних досліджень. Під час такої поїздки етнологи зав'язують контакти з місцевим населенням, занотують наявність історичних об'єктів, підшукують інформаторів тощо.

Слід зазначити, що, вирушаючи на опитування, традиційні етнологи намагаються не вирізнятися одягом, поведінкою, мовою від потенційних інформаторів, адже це дає змогу забезпечити створення невимушеної та дружньої атмосфери, що впливає на автентичність отри-

маних матеріалів. Від етнограф-польовика вимагається й знання місцевої термінології, діалектів, щоб правильно зрозуміти та трактувати зафіксовані явища.

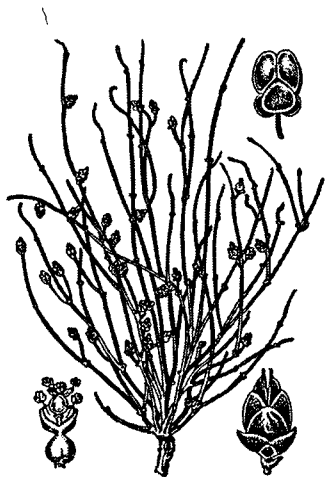
На початку бесіди з респондентом етнограф має неодмінно представитися, пояснити мету свого дослідження. За потреби, показує документи, що посвідчують особу дослідника, обов'язково просить дозволу на аудіо- та відеозапис. Здійснювати сеанс таємно, не поставивши до відома інформатора, вважається грубим дослідницьким порушенням прав людини!

Для плідного проведення запису, етнограф-польовик створює невимушену, дружню атмосферу під час розмови з респондентом, а також намагається завоювати його прихильність. Для цього розмова, як правило, розпочинається з тем, близьких інформатору: перспективи врожаю, проблеми сьогодення тощо. Коли контакт налагоджено, дослідник переходить безпосередньо до опитування по темі. Насамперед бажана фіксація прізвища, ім'я, по батькові респондента, а також обов'язково рік та місце його народження, адже якщо оповідач не місцевий, то надана ним ін-

формація може не відповідати матеріалам власне цього регіону.

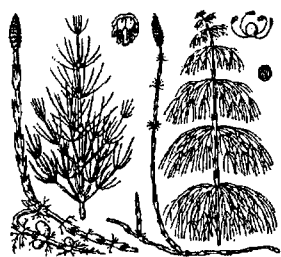
Щодо безпосередньо самих методів запису інформації (проведення етнологічного інтерв'ю), то під час проведення сеансу опитування (заздалегідь складеним питальником, де докладно прописані запитання; що більше запитань — то краще!) етнограф не лише уважно фіксує розмову на диктофон, але й намагається найповніше описати середовище та обставини, за яких функціонує усний текст, а також манери, жести оповідача, тобто необхідна ретельна фіксація всього комплексу та обставин виконання. Для досягнення цієї мети бажаний запис у природних умовах, так званий метод натурального (природного) контексту. За неможливості провести опитування в таких умовах створюється штучний контекст, тобто такий, що імітує натуральний. Наприклад, проводячи збір матеріалу з весільної обрядовості, бажано було б зробити записи безпосередньо на весіллі. Проте, якщо такої нагоди не трапляється, етнограф розпитує учасників обряду, просить їх відтворити деякі елементи, по можливості показати відео- та фотозйомку весілля

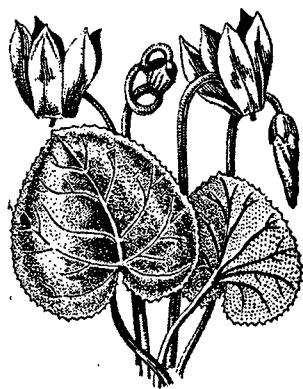
та прокоментувати. Тут слід наголосити, що є теми, які більше залежать від контексту, зокрема запис голосінь, замовлянь тощо. Проте переважній більшості текстів не властива жорстка зумовленість контекстом. Водночас тексти, зафіксовані в момент їх спонтанного побутування, становлять особливий інтерес і мають вищу наукову цінність.

Під час проведення опитувань неабияке значення мають і власні оцінки, висловлені інформатором, його інтерпретація розказаного ним сюжету. Тому після запису етнограф просить респондента, якщо він не зробив це сам, прокоментувати розказане. Окрім того, бажано спитати в інформатора, чи дає він сам таку саму назву, як і дослідник, тому чи іншому зразку або вживає іншу назву (приміром, як сама шептуха називає замовляння — «молитви», «примови» тощо) як часто виконує/розказує текст, за яких обставин, від кого почута ця інформація і чи не внесені в неї авторські корективи. Такий підхід дасть «ключ» до глибшого розуміння народної культури та змогу уникнути розбіжностей між оцінками народної культури

самих носіїв та збирачів і науковців.

Важливе значення під час запису можуть мати й «репліки-відхилення» респондента, які, на перший погляд, не мають прямого відношення до теми. Безумовно, важливими видаються відхилення, якщо вони є або коментарями інформатора до основного тексту, про що вже йшлося вище, або темою, суміжною до тої, якою цікавиться дослідник. Якщо це побутові відхилення (наприклад, звернення до дітей, що вбігли в хату, діалог з сусідкою тощо), то очевидно, що ця інформація для конкретної теми не становить інтересу, натомість для світогляду загалом — однозначно так. Тому під час запису матеріалу ні в якому разі не можна ігнорувати ці репліки, адже, можливо, в майбутньому саме вони зацікавлять науковців, які будуть досліджувати етнопсихологію українців нашого періоду. Саме тому методика суцільного запису видається важливою та науково вагомою. Окрім того, вмикання магнітофона з метою економії плівки може давати неякісну фіксацію основної теми, адже у таких записах бракуватиме початку розмови, оскільки

збирач може не встигнути вчасно розпочати записування.

Вивчення історичної динаміки традиції та її регіональної специфіки дістає міцне емпіричне підґрунтя, коли дослідники у своїх спостереженнях можуть спиратися на тексти, зафіксовані «слідами» збирачів минулого — це так званий метод повторної фіксації.

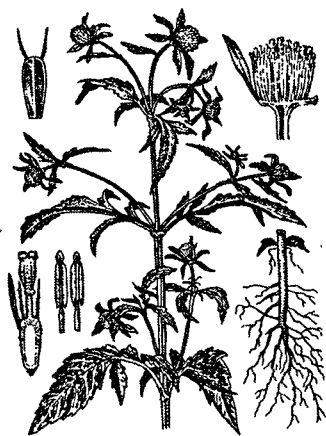
Також у польових дослідженнях широко використовується метод анкетування, який є багатоступеневим та складається з кількох пов'язаних між собою заходів. Він передбачає підготовку анкети, вибірку респондентів, проведення самого анкетування та систематизацію й аналіз отриманих даних.

Окрім усього вищесказаного слід підкреслити, що для етнології базовим є метод включеного спостереження, який полягає у безпосередньому, цілеспрямованому, візуальному сприйнятті та фіксації явищ народної культури. Застосовуючи метод включеного спостереження, етнограф намагається одночасно емоційно контактувати з учасниками та об'єктивно спостерігати за їх життям. Практичне використання цього методу потребує від до-

слідника особливої концентрації та відповідальності.

Наприкінці розмови необхідно обов'язково щиро подякувати за приємне спілкування, за виділений час та надану інформацію.

Власне, «робота в полі» — це лише перший етап. Далі, після повернення, буде класифікація, систематизація матеріалу, його теоретичне осмислення, але то, як кажуть, уже зовсім інша історія!

ТЕКСТИ ЗАМОВЛЯНЬ
З ВУСТ
ПОЛІСЬКИХ
ЗНАХАРІВ

В останні десятиріччя до замовлянь, як і до інших надбань народної медицини, спостерігається підвищений інтерес. З одного боку, для науки таке відродження є важливим чинником, з іншого — виникає небезпека вторинної фольклоризації текстів. Так, нині видано десятки найрізноманітніших збірок замовлянь як наукового, так і досить сумнівного — псевдофольклорного походження.

На тенденцію повторної фольклоризації текстів уже звертали увагу вчені, які задавалися питанням: хто започаткував те, що колись сакральні тексти, які ретельно оберігалися і передавалися їх носіями нащадкам лише перед самою смертю, нині стали доступні широкому читачеві? Відповідаючи на своє запитання — констатують, що передусім фольклористи та етнографи¹.

Свого часу, поділяючи такий підхід, я як авторка не опублікувала зібрані власноруч тексти замовлянь, але з досвідом зрозуміла, що це була помилка, адже не доцільно ховати від громади такі цінні тексти, як замовляння, що є фольклорним жанром народної творчості. Щодо ймовірності практикування всіма охочими, то відразу слід попередити, що «не поможеться» (як кажуть на Поліссі), бо для вдалого й ефективного лікування, як переконують спадкові поліські знахарі, людина від природи вже має володіти надприродними здібностями.

Отже, нижче наведено 145 текстів лікувальних поліських замовлянь, зібраних мною у 2003—2006 роках.

Від «ляку»

Первім разом, ліпшим часом, ліпша мінутка, ліпшая годинка.

¹ Фудзивара Д. «Настоящее» и «ненастоящее» в русской магической традиции. — С. 16.

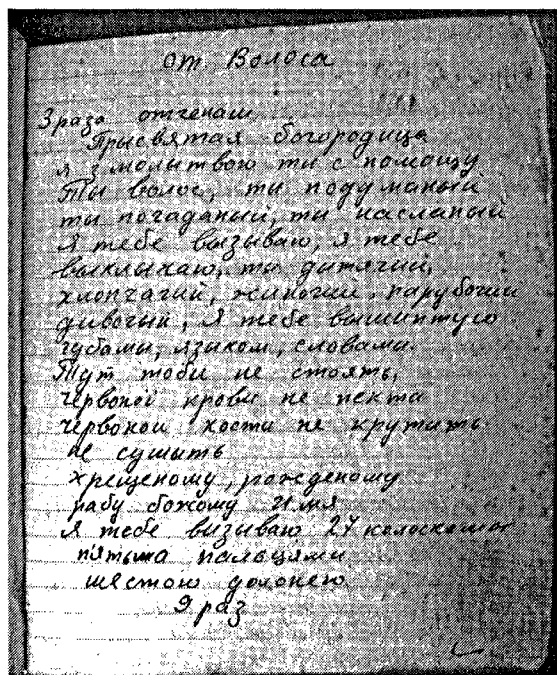
Господу Богу помолюсь, святой Божой Матері Причистой поклонюся, станьте, всі святії, до помочі.

Ішов Сам Господь, да спотикнувся, да сів оддохати, да Настасії — священної, роженної — ляк виговорати. Ляк мужчинський, ляк жоночий, ляк парубочий, ляк хлопочий, ляк дівочий, ляк котячий, ляк собачий, ляк вужачий.

Иди ж ти, ляк, у чистое поле, там твоїх двенадцять братов, тринадцата сестра. Вони тебе рожали, вони тебе виговорали.

Я цей ляк знаю, три раз на яйце виговораю, чистим серебром виливаю. Ішов Святий Павел да сів оддохати, Настасії священної, рожденної ляк виговорати.

У Києві на риночку там сиділо три сестрі. Вони не вмiли ні шить, ні вишивать, ні гаптувать, только Настасії ляк виговорати. З червоної крові, з синіх жил, з жовтої кості.

Аркуш
із зошита із
замовляння-
ми народної
цілительки

Іди, ляк, де сонце не сходить, де куриний голос не заходить, туди хай Настасьїн ляк отходить.

*Записано у с. Нові Обиходи Немирівського р-ну
Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Чого ти, раба Божа Галина, злякалась, чого ти спугалась?

Чи в тебе ляк од води, чи од їди, чи з сірих очей, чи з карих очей, чи з свинячих, чи з собачих, чи з котячих, чи з всякої всячини?

Не лякайся й не пужайся. Я ж тебе вимовляю, я ж тебе виговораю. Тут тобі не ходити, костей не ломити, іди собі на високії леса, на жовтії пескі, там тобі буде петеніє, еденіє. Золотого кубка Обрам дев'ять жонок мав, а з тих дев'яті — жодної. Розойшлися, як вода, розсипалися як пісок. Як мертвому з гробу не вставати, так рабобожій Галині ляку не оживати: вітряного, вихраного, подуманого й погаданого.

*Записано в с. Заремля Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Колесники
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Божа Мати, приступи, допоможи ляк викачувати.

Зора, зорніца, всьому миру помошніца, поможи викотить ляк: чоловічий, жоночий, дівочий, парубочий, материнський, отцовський. Не сама я виговораю, Господа Бога прохаю. Господи Боже, поможи викотити з голови, з рук, з кощей, з мощей — із усього тіла. Щоб тобі не стоять, костя не ломать, красної крові не сушить, серця не злобить, в голові болі не творить. Щоб в день ходило, в ніч спало.

*Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну
Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Ішов Сус Христос Сіянською горою, навстречу —
свята Варвара. Встрів її да й питає:

— Куди йдешь, свята Варвара?

— Іду до рабобожої (ім'я) переляк виговорати. Коров'ячий, котячий, собачий, дівочий, жоночий, мужчинський, паробочий. Я тебе виговораю з рук, з нуг...

Записано в с. Головенка Житомирського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверівська Народицького р-ну Житомирської обл.

Переляк виговораю з голови, із очей, із рук, із нуг, із крові, із жовтої кості, — дідовський, бабовський, дівочий, парубочий. Переляче, тут тобі не стояти, вночі мене не лякати. Спокойно мені дай спати, щоб я не злякалась і спокійно просиналась. Ти, свята плащениця, Господня помошниця, ти од Бога прислана, всім до помочі ставала. Стань (ім'я) до помочі. Стань, цей переляк виговорай, а ти, свята Покрова, до всього готова, приступай і допогай. По голові не кружляй, ног не одбірай, я тебе тудя одсилаю, на темні ліса, на густій бора, де пахар з плугом не ходить, і там хліб не родить, туди Господь не заходить, там собі проживай і нікого не чипай. Там тобі місце проживать і нікого не чипать.

Записано у с. Озадівка Бердичівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне Народицького р-ну Житомирської обл.

Господи Боже, поможи, Причиста Божа Мати, прийди, стань в помочі, (ім'я) переляк виговорити. (Ім'я) на здоров'я і на востановленіє.

(Ім'я) схватила в наєдку, в напитуку, в гулянні, в співанії, в танцуванії, вітром насланії.

Переляче, переляче, тут тобі не баче. Чого ти злякався, под груди підбравса?

Под грудьми не пороти, под серце не колоти, синіх жил не стягати, кров не мурдувати. Я тебе виговораю, вимовляю, на сине море відправляю. На синьому морі втопись, на колючій груші повісся. Там хороші дівки гуляють, співають, з (ім'я) переляк виговорають.

Нечипор-угодник, возьми свою палку, махни, розмахни, (ім'я) переляк прожени.

Господь з помочью.

Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне Народицького р-ну Житомирської обл.

Господу Богу помолюся, Причистой Святой поклонюся, святим печерським, усім силам небесним.

Поможи мені, Боже, викотить переляк (ім'я) жіночий, парубочий, котячий, собачий, вітряний, водяний, ночний.

Пристріт парубочий, дівочий, жоночий, котячий, собачий, вітряний, водяний.

Іди ти лугами, іди ти болотами, де вітер не віє, де сонце не сходить, куди курачий голос не доходить.

Записано в с. Хомутець Брусилівського р-ну Житомирської обл.

Господу Богу помолюся,

Причистой святой Божой Матері поклонюся.

Свята Причиста Божа Мати, стань до помочі (ім'я).

Ляче, ляче, тут тобі не стояче,

Іди то того, хто в п'ятницю золить,

в суботу білить, в неділю качає,

в понеділок на себе називає,

хай на того ляк нападає.

Записано в с. Потіївка Радомишльського р-ну Житомирської обл.

Господу Богу помолюся,
Святої Причистої Божої Матері поклонюся.
Свята Причиста Божа Мати,
поможи рожденной, хрещенной (ім'я) ляк виговорати.
Ляк земляний, водяний, сверстяний, стріляний,
громовий, вітряний, коров'ячий, свинячий, конячий.
Виговораю з її нуг, з її рук, з білої кісті,
з червоної крові, з жовтого мозку.
Виговораю, вимовляю, на зеленій лози, на темній
ліса зсилаю.

Де вітер не віє, де сонце не гріє, де Божа Мати
не ходить.

Там йому гуляти, а (ім'я) спочинок мати.

*Записано в с. Жовтневе Попільнянського р-ну
Житомирської обл.*

Господу Богу помолюся, всім святим поклонюся:
київським, печерським, всім янголям небеським.
Станьте до помочі рабу божому(ім'я) ляку качати.
Викачати, виговорити, вимовити.
Ляк качиний, ляк куриний, ляк гусиний, ляк соба-
чий,
ляк котячий, жіночий, парубочий, мужчинський,
дівоцький,
ночний, полуночний, од всякої людини, од всякої
тварини.

Одкотися, одвернися, од рум'яного лица, од щиро-
го серця.

Тут тобі не стояти, под груді не подворочати, по
животі не бурчати.

Ішов Господь калиновим мостом, упиравсь золотим
шостом.

Шост утикнувся, ляк ізлякнувся.

Ляче, ляче, тут тобі не стояти, іди до того,
хто в п'ятницю золить, в суботу білить,

в понеділок качає, хай на того ляк нападає.
Згинь, пропади, а в (ім'я) не сиди!

*Записано в с. Потіївка Радомишльського р-ну
Житомирської обл.*

Був собі Семіжон, мав собі 7 жон.
Із 7 — стало 6, із 6 — стало 5,
із 5 — стало 4, із 4 — стало 3,
із 3 — стало 2, із 2 — стала 1,
з одної — ніяка.

Як тому Семіжону 7 жонок не мати,
так (ім'я) ляку не знати.

Іди туди, де вітер не віє, де сонце не гріє,
де куриний голос не заходить.

Нехай там ляк гуляє, буяє,
а (ім'я) спання, гуляння, до тіла прибування.

*Записано в с. Потіївка Радомишльського р-ну
Житомирської обл.*

Господу Богу помолюсь, всім святим поклонюся:
київським, печерським, янголям небеським.

Всі святиї, прйдіте, приступіте, мій дух ізлюбіте,
(ім'я) переляк виговорити допоможите.

Шла Божа Мати Сіянською горою.

Куди, Божа Мати, йдеш?

До хрещенної, молитвенної, (ім'я) переляк виго-
ворати.

Переляк ранняшній, деняшній, вечірній,
ночний, ветряний, подуманий, погаданий.

Переляк насланий, переляк вогняний,
переляк дідський, материнський, батьковський,
мужчинський, жоноцький, парубоцький, дівоцький,
коров'ячий, кінський, котячий,
собачий, свинячий, гусиний, переляк куриний.

Іди собі, переляче, да з усіх сугуставов,

з червоної крові, з жовтої кості, із синіх жил.
Йди собі, переляче, за крутії гори, за бистрії води,
за темнії ліса, за жовтії піска.
Де вітер не віє, де сонце не гріє,
де сонечко не сходить, де куриний голос не заходить.
Там тобі петеніє, еденіє, легке спочиваніє.

*Записано в с. Краснобірка Радомишльського р-ну
Житомирської обл.*

Божой (ім'я) ляк вимовляю, виговораю із голови, із
головних мощей, із ручок, з костей, з рук, з нуг, пальчи-
ков, суставчиков,
із синіх жил, жовтої кості, з червоної крові.
Я тебе виговораю, на нижчії лози зсилаю,
де курачий голос не заходить,
де Сиң християнський не ходить.

*Записано в с. Морозівка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Базар
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Першим разом, ліпшим часом,
Господу Богу помолюсь, Святой Причистой Матір
поклонюсь.

Свята Причиста Божа Мати, приступи, поможи (ім'я)
ляк одговорати.

Київські, печерські, святії небеські, приступайте,
помогайте, од (ім'я) все горе забирайте: з її губ, із зуб,
з очей, з плечей,

із рук, із нуг, живота, з голови, із жовтої кості, із
білого тіла.

В (ім'я) не стояти, в голову не давати, мозку не торкати.

Шум не приривати, в очі не вступати, очей не за-
кладати,

под груді не підпірати, до серця не приступати,
у руки не давать,

ноги не ламать, синіх жил не стягать, червону кров не розливать, а (ім'я) треба на покой встановлять.

А йди до тої жонки, шо в четверг пече бухонки, в п'ятницю платєє золить, в суботу білить, в неділю качає, в понеділок нариває.

Нехай на неї весь переляк нападає.

*Записано в с. Хомутець Брусилівського р-ну
Житомирської обл.*

На синьому морі,
на білому камені
Дева Марія стояла.
Вона зле, лихе, недобре зговорала.
Одговорала з кості, одговорала з крові,
одговорала з 9 суставов.
Щоб устало та ходило,
як на роду мати народила.

*Записано в с. Приворіття Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Звіздаль
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Ляки, ляки, тут тобі не стояти,
под груди не підпірати,
червоної крові не розливати,
синіх жил не ссати.

Іди, ляче, собі на темній ліса, на колючій болота,
де сонце не сходить, де півнячий, курачий голос
не заходить.

*Записано в с. Приворіття Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Звіздаль Наро-
дицького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюсь, святой Причистой по-
клонюсь.

Свята Причиста, на помочі стань.

Хрещеної, моленої ляк одговорай.

Ляк наспаний, ляк насланий, ляк напитаний,
харчею найжаний, собакою зляканий, вітром надутий.

Ляче, ляче, тут тобі не прийняче, тут тобі не стояти,
білої кості не ломати, синіх жил не ссати, іди собі, ляче,
на темнії ліса, на колючіі болота, де сонце не сходить,
де півнячий, курячий голос не заходить.

*Записано в с. Приворіття Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Звездаль
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Першим разом, лутшим часом. Поможи мені, Господі,
поможи мені, Матінко Небесна, всі Святії, станьте мені
до помочі. Отец, жони-мироносці, прийдіте, допоможіте
(ім'я) лечений, пристрітний переляк виговорати й вили-
вати: лядський й панський, гусиний і куриний, которий
коле й которий поре, й которий под груді подпирає, який
в обморок кидає, вночі спать не дає, надвору гонить.

Сам Господь приступав, рабі Божой (ім'я) переляк
виговорав. А Божа Мати йшла, три зіллі несла, на пра-
ву руку клала, рабі Божій помочі й ратунок давала.

*Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну
Житомирської обл.*

Литів птах через Божий дах та сів на могилі. Госпо-
ди єдиний, як мертвим душам з гробу не вставати, жов-
того писку не топтати, так шоб (ім'я) переляку й обмо-
року не мати.

*Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну
Житомирської обл.*

Господу Богу помолюся, Причистій Божій Матері
приклонюся. Причиста Божа Матір, до (ім'я) зляк качать.
Зляк батьків, зляк матір, жидувський, котячий, соба-
чий, гусячий, опувношний, досвітняшний. Намовлених,

наговорених коло серця стояли, пить, есті зануждали. Я вас зсилаю, вимовляю на золотий мост саджаю, на мохі, на болота, на всякі світа. Там вам буде питеніє і еденіє, з хати, з димом, з двора, з вітром. Як мой дух техенькій, легенькій, щоб так Ганні було легенько, техенько, здоровенько.

*Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну
Житомирської обл.*

Господу Богу помолюся. Причистой Божой Матер попросюся. Причиста Божа Маті, прийді, приступі (ім'я) ляк качать. Не я шептала, Божа Матір помогала, 12 янголіков призивала. 12 янголіков, прилітайте, буль живота чи грудей виганяйте. Ляку котячого, ляку собачого, ляку парубочого, ляку дівочого, ляку дідового, ляку батькового, ляку материного, — всякого ляку. З синіх жил, з білої кості, з червоної кості, із сорока суставов.

Во ім'я Отца і Сина і Святого Духа. Амінь.

*Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну
Житомирської обл.*

Викачую рабобожому (ім'я) переляк,
з білого тіла, з червоної крові,
з дробних жил ще й з почок.

А так, як від чого він злякавсь:

чи коньський, людський,
огняний, водяний, котячий, собачий.

*Записано в с. Осівці Брусилівського р-ну
Житомирської обл.*

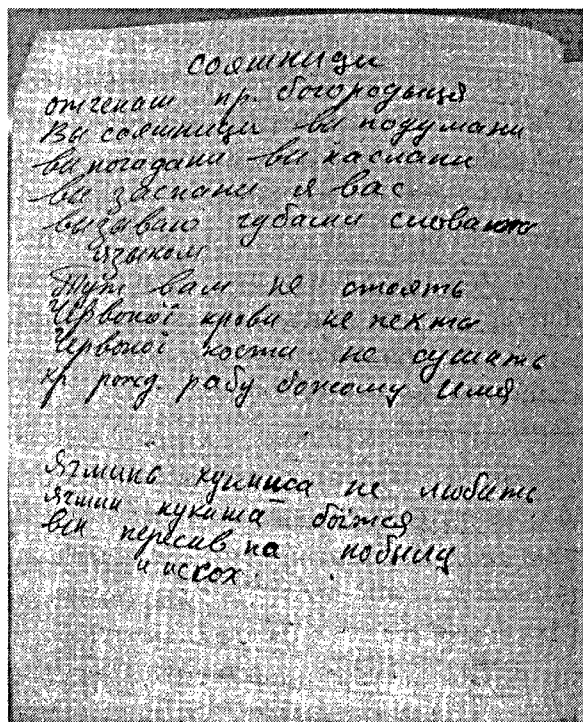
Господу Богу молюся, усім святим Божим клонюся. Свята Причиста Божа Мати, приступи і помоги мені ляк виговорати.

А в (ім'я) уже все: і ляк котячий, собачий, дівочий, парубочий, панський, циганський, подуманий, пога-

даний і наспаний, ветром насланий, і знаю, не знаю,
я ж тебе виговораю, я ж тебе вимовляю, на пущі, на
нетри відсилаю. Як ми ж тебе не знали, ми тебе й не
виговорали, а тепер стали знати, стали виговорати.
І з рук, і з нут, з очей, із плечей, із рум'яного ліца, з-под
щирого серця. Тут тобі не стояти, рук, ног не ломати,
до серця не припадати. Іди за сине море, там будешь
пити, гуляти, коріння-поління ломати, а із мора в лісок
викидати. А тобі спати, гуляти. (Ім'я) шоб спав, і гуляв,
і до тела прибавляв.

Записано в с. Осівці Брусилівського р-ну
Житомирської обл.

Причиста Божа Мати, приступи (ім'я) ляк вигово-
рати. Ляк жіночий, дівочий, парубочий. І з нут, і з рук,
і з очей, з плечей (з усього в споминається і конські,

Аркуш
із зошити із
замовляння-
ми народної
цілительки

і мушачі, і з блискавки, і з усього, що є). Ото не знала, не виговорала, тепер знаю, виговораю, на синє море одправляю.

*Записано в с. Биків Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Заводне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Перед Богом помолюся, Причистой Святій поклонюся. Пречиста Свята Божа Матінко, київські, печерські, ієрусалімські, житомирські, станьте мені в допоміжці понад лугами, понад крутими берегами. Шла Божа Мати із Сусом Христом. Мене зустрічала, до (ім'я) засияла переляк качать. Переляк, переляк, з чого ти знячаний, чи ти мисляний, задуманий, забачаний, заглячаний, стрічний, смішний, заграничний, подграничний, полудній, одполудній, вечерній, подвечерній, батьков, матерін, жіночий, парубочий, конський, товарачий, гусячий, курачий, свинячий, земляний, водяний. Тут тобі не стояти, під боками не вставати, личка білого не стирати. Я тебе прошу, я тебе молю, я тебе виговораю, на сині болота отпраляю, на колючу грушу поколися, а в морі потопися. В морі дєвкі купаються, переляки забирають. Там тобі пітєніє, еденіє, гуляніє, буяніє. Всі святіє приступіте, поможіте. Як помогає жар в горшку, це вже останне, так як помогає коцюба жару, шоб я так помогала. (9 раз). Качать по голові, по животі і по спині, а як останне вже — викачувать з твоїх жил, з твоїх суставов. Тут тобі не стояти, под боками не вставати, личка білого не втирати. Я тебе прошу. Я тебе молю, я тебе виговораю, на сині болота отпраляю. Об колючу грушу поколися, в морі потопися.

*Записано в с. Нові Озеряни Брусилівського р-ну
Житомирської обл.*

Першим разом, Божим указом.
З чорного світу, з білого краю.

Бог вперед ляки в пустиню послав,
Хліб собакам отдав.

*Записано в с. Серники Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Лякі качаю, сама не знаю, Господа Бога жадаю.
Господи Боже, прийдіте, приступіте, до (ім'я) од
ляку допоможіте.

Качаю лякі, качаю всякі — і конячі, і коров'ячі,
і свинячі, і собачі, і котячі, і качині, і пташині, і громо-
виї, і дощовиї. На цьому я забуваю, нехай Господь не за-
буває, до помочі приступає.

Дай Боже помочі.

*Записано в с. Іванчиці Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Баю, виговорю всякі лякі, страхи — конячі, болячі,
свинячі, котячі, чоловічі, жоночі, дівоцькі, парубоцькі,
жидівські, німецькі, ляки з-под границі, ляки з-за гра-
ниці. Знаючи не знаючи, пом'янувши не помянувши,
ляки на собаки, рабобожій на здоров'я.

*Записано в с. Серники Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Від «подвію»

Першим разом, лутшим часом, Господу Богу помолюся,
Присвятою Богородіці Деві Марії поклонюся, святому
Миколі Чудотворцю, київським, печерським, всім ян-
голікам небеським, всім святим небеським. Присту-
пайте, допомагайте, рабобожій (ім'я) пристріт, уроки,
нерви, дане, вітер, підвій, всяку болєзнь виговорати.

Ляче, ляче, я ж тебе знаю із рук, із нуг, із очей, із пле-
чей, з голови, з волосу, з голосу, із червоної крові, жовтої
кості, синіх жил, рум'яного тіла. Тут тобі не стояти, тут

тобі не бувати, червоної крові не смоктати, жовтої кості не сушити, рум'яного тіла не в'ялити, по синіх жилах не ходити, живота не бунтувати, в голову не вдарати, головного нерва не чипати, сну не розганяти.

Обіходе, Обіходище, 12 колючих, 12 болючих, 12 польових, вогняних, лугових, лісових, польових, водяних, огняних, вечорніх, дняшніх, ночних. Я ж вас знаю, я ж вас Господніми молитвами на лози ссилаю, на сухії піски, на крутисті гори, на бистрії води. Переляк котячий, конячий, собачий, чоловічий, жоночий, дівочий, хлопчий, вітряний, вогняний, земляний, часовий, вечорній, дняшний, ношний, машинний, свинячий, поросячий, коров'ячий, телячий, вітром завіяний, загуканий, засміяний, зроблений, насланий, приговорений, придуманий. Три церкви, три собори, зйдіться докучі, зніміть з хрещеної, молитвеної рабобожої Марії переляк. Занесіть, де вітер не віє, де сонечко не гріє, де куриний голос не заходить, де анголі не залітають. Там п'ють, там гуляють, там тебе дожидають.

Записано в с. Головенка Житомирського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверівська Народицького р-ну Житомирської обл.

Пудвій нічний, північний, з роботи, з сухоти, з петьня, з єдіння, з гуляння, з буюння, з поклику, з погляду, з помислу.

Я тебе виговораю, яйцем викачую, я тебе на кучі, на сухий ліс одправляю. Там тобі гуляти, буюти, гниліє колоди виверати, жовтії піски повірати, сине море випивати. Щоб (ім'я) живої кості не ламати, синіх жил не притягати, червоної крові не випивати, щирого серця не сушити... Не на старому, не на молодому, не на подповняному.

Записано в с. Головенка Житомирського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверівська Народицького р-ну Житомирської обл.

Божа Маті по садочку ходіла, щепочки ламала, в пучечкі складала, на доружку викидала, шла до (ім'я) подвій шептала. З рук і з нуг, з голови, з очей, з плечей.

По костях не ходіть, костей не ломіть, красную кров не бунтувать, а (ім'я) здоровой спать.

Записано в с. Соломійвка Дубровицького р-ну Рівненської обл.

В неділю раненько сонечко сходить, там, по Сіянській горі, по шовковій траві Божа Мати ходить. Вона свого синочка за рученьку водить. А її да й питають: «Чого ти ходишь, Божая Мати?» А вона каже: «Прийшла зіллячко збирати, людей больних, і храмих, і сліпих, і глухих ісціляти і 12 вітрів зганяти». Ідіть туди, де ріки стікають, а трави усихають.

Записано в с. Серники Зарічненського р-ну Рівненської обл.

Господу Богу помолюся, Причистой Божой Матер поклонюся. Ти, Причиста Божа Мати, стань в помочі, поможи (ім'я) подвій виговорити, (ім'я) на здоров'ячко встановити.

Іхав Господь на вороном конє, на золотом седле. Конь спотикнувся, Господь оглянувся. Шоб так і подвій минувся.

Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне Народицького р-ну Житомирської обл.

Я святими Господніми молитвами до рождженної, хрещеної (ім'я) Господа Бога призиваю. Подвій, сухувій виговораю, Господа до помочі прохаю. Господь Бог наш і Пречиста Божа Мати, допоможіть рождженному, хрещеному (ім'я) подвій, сухувій виговорати. На востоці 12 зірниць зійшло, 12 болезней несло. Ішло 12 ангелів,

з чашами, з тілом і кров'ю Христовим. Стоїть Божа Мати: «Куди ви, ангели, їдете?» — «Ідемо до хрещенної (ім'я), її хати кров'ю Христовою причащати, злого нечистого духа побіждати, з нутри її тіла виганяти, подвій, суховій виговорати». Подорожній, листяний, вітровий, бессмертний, водяний, ночний. Я його виговораю з її рук, з її ниг, з жовтого мозку, з білої кості, з червоної крові. Господа Бога до поміщі прохаю. Господь Бог наш і Пречиста Божа Мати, допоможіть рожденной, хрещенной (ім'я) подвій, суховій заговорти. Амінь.

*Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну
Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Від «пристріту»

Пристріт виговораю і подуманий, і погаданий, і ночний, і полуночний, дідовський, бабовський, дівочий, парубочий.

Одна відьма ящерку цілувала, наперед п'ятами, назад очами, через плече рече, хай їй через саму задніцу язика перевороче. Хай на того пристріт нападає, хто в п'ятницю золить, в суботу білить, у неділю качає, у понеділок сорочку одіває, хай на того пристріт і вроки нападають.

*Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюся, Причистой Божой Матер поклонюся.

Пречиста Божа Мати, приступи, допоможи рабобожій (ім'я) пристрік шептать. Пристрік чоловічий, жоночий, дівочий, жидівський, попівський, циганський. Чоловічий — под шапку, жоночий — под чепець, а ді-

вочий — под венець, а жидовський — под жупан, а поповський — под халат, а циганський — под плащ.

На ім'я вас називаю, на золотий вол сажаю, на синє море отправляю.

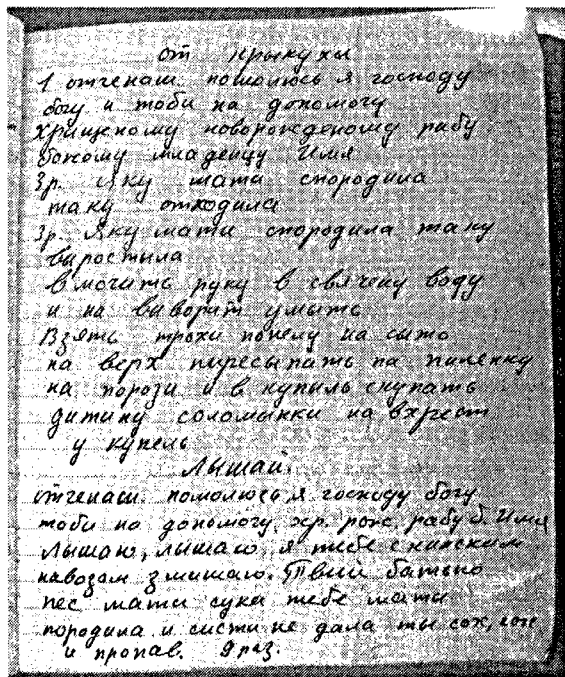
На синьому морі колюча груша стоїть, на ту колючу грушу Ісус Христос ципляє золоті пута.

Хто тих пут торкнеться, то рабобожій (ім'я) пристрік минеться.

Записано в с. Сусли Новоград-Волинського р-ну
Житомирської обл.

Першим разом, ліпшим часом, Господу Богу помолюся, Причистой Божой Матер поклонюся. Причиста Божа Мати, приступи до помочі (ім'я) пристріт вигорвати.

На морі — камень, на камені — капліца, а в капліці — три дівці і всі три — сестриці. Одна — швачка, друга —

Аркуш
із зошита із
замовляння-
ми народної
цілительки

прачка, а третя — Ульяна. Приступіт, допоможіт (ім'я) пристріт виговорати. Пристріт виговорати, вимовляти.

Шоб з вітром як він прийшов, шоб з вітром так і відійшов.

Лети ти, престріте, за море, за океан, за високі гори, за жовті пескі.

Там будуть стоять столи засланиї, там будешь пити і їсти. Только крові (ім'я) не пий і не їж.

*Записано в с. Садки Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Мощаниця
Лугинського р-ну Житомирської обл.*

Первим разом, ліпшим часом, ліпша мінутка, ліпшая годинка.

Шов Сам Господь Бог, з свом іменем, да й стрів Божу Матір.

— Куди ти, Божа Мати, йдеш?

— До рабобожої (ім'я) пристріт виговорати. З червоної крові, з синіх жил, з рум'яного лица, з жовтої кості, з білого тіла.

Ходить (ім'я) по святой горі, по шовковий траве, а за нею Божа Мати непочотну воду носить і Господа Бога просить. Вона тею водою умиває, напуває і пристріт виговорає.

Иди ти, пристріт, де сонце не сходить, де зорі не світять, де куриний голос не заходить, хай туди пристріт отходить.

*Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну
Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюся, Причистой Божой Матер поклонюся. Ти, Причиста Божа Мати, стань у помочі, поможи (ім'я) врокі, пристріт виговорити: раняшние, повденіе, полуношние.

Вроки, пристріт в голові не морочать, в плечах не ворочать. З рук, із нут, з усіх сугавов, з жовтої кості, з червоної крові, з синіх жил.

Мати Божа коріння тут не рвала, (ім'я) урок, пристріт виговорала.

Да йдіте ви, вроки, пристріт на бистрії води, на низкії лози, де куриний голос не заходить, де сонце не гріє, де місяць не світить.

*Записано в с. Озадівка Бердичивського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюсь, Святій Причистой поклонюсь.
Свята Пречиста, на помочі стань,
(Ім'я) зле, лихе, недобре одговорай.
Одговорай з очей, одговорай з плечей,
одговорай з рук, одговорай з нут,
одговорай з девяти сугавов,
щоб устало та й ходило, як на роду мати народила.

*Записано у с. Приворіття Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Звиздаль
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Господі Боже, помолюся, Спасітелю поклонюся, Божа Мати е, хай моїй (ім'я) ласку дає.

Пристріт на всі ліса, на всі небеса, де соничко не сходить, де хмарки не ходять, хай од (ім'я) пристріт весь одходить.

*Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Калинівка
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Ішла Божа Мати золотим мостом, золотим хрестом, золотою паличкою підпиралась, шовковим поясом підперезалась. Назустіч їй сам Господь Бог Ісус Христос.

— Божа Мати, куди ти йдеш?

— Іду, спішу до народженого, молитвенного (ім'я) горенько зговорати.

Горенько, з чого ти сталося? Чи ти з води, чи ти з вітру, чи ти з сонця, чи ти з ночі, чи ти з півночі, чи ти подумане, чи ти погадане, чи ти чоловіче, чи ти жоноче, чи ти дівоче, чи ти парубоче. Пока я не знала, я тебе не зговорила, а тепер знаю, зговораю з рук, з ниг, з голови, з лоба, з носа, з очей, з личка рум'яного, з серденька кров'яного. Поки не знала, не зговорила, тапер знаю, зговораю, на пуци, на нетри посилаю, де люди не ходять, де дзвони не звонять. Там тобі напитися, нагулятися, з братчиками повідатися. Тьфу, згинь, пропади, в (ім'я) тілі не види. Христос воскрес! Христос воскрес!

Записано в м. Коростишів

Від «дання»

Святой Матері поклонюся. Божа Мати, стань, поможи мені, рабобожому, кому (ім'я) дане й подумане виговорать.

Дане й подумане виговораю. Я ж тебе виговораю, я ж тебе вимовляю. На синьому морі там явор стоїть, а под тим явором камінь лежить. Як тяжко, як важко того каменя зняти, так тії руки й ноги одобрати. На вужу їду, гадюкою поганяю, рабобожому дане і подумане виговораю. Боже поможи.

Записано в с. Осівці Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Биків

Господу Богу помолюся, Причистой Божой Матер поклонюся. Ти, Причиста Божа Мати, стань у помочі, поможи (ім'я) дане, подумане виговорити. Дане, подумане (ім'я) схватила у наїдку, у напитку, у співанії, у танцюванії, людьми приговорений, вітром присланий.

Дане, подумане, я вас виговораю, вимовляю. Под
грудьми не пороти, у серце не колоти, синіх жил не стя-
гати, червону кров не мурдувати.

Я тебе виговораю, вимовляю, на синє море виправляю.

На синьому морі, од крутого берега тече ляк. Од
синього каменя там гадюка вибігала, на темного, русого
мужчину доганяла, хвостом поганяла, за щелепи-щеле-
пища хватала, (ім'я) до серця болі не допускала.

*Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Благословен Бог наш, нині і прісно і вовеки векав.
Амінь.

Слава Тобі, Боже наш, слава!

До (ім'я) злой человек приступив, он ей намовки
і дане наговорив.

Шоб зле дане по тілу й костям ходило, кров бунту-
вало, їжу заперещало, сон уменшало, здоров'я ослабляло.

А я святими, Господніми молитвами Господа Бога до
(ім'я) призиваю,

їй намовки і дане виговораю.

Господь Бог наш, Ісус Христос сильнее і мудрее при-
стола сатани,

Он до (ім'я) приступив, намовки й дане одговорив,

Он їжу приставив, крепким сном наділив, здоров'я
установив.

Алілуя, алілуя, алілуя, слава Тобі, Боже.

*Записано в с. Жовтневе Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-Повчанська*

Від «уроків»

Бігло вовчище через твое дворище (ім'я),
шо верне, то пердне,

од (ім'я) уроки одверне.
Вроки водянії, вроки насланії, вроки подуманії.
Тут вам не ходить, тут вам не гулять, тут вам не шумувать,

смачного сну не тирать, пить і їсти не замовлять.
Поки ви ходили, поки ви ломили, поки я не знала,
я не виговорала.

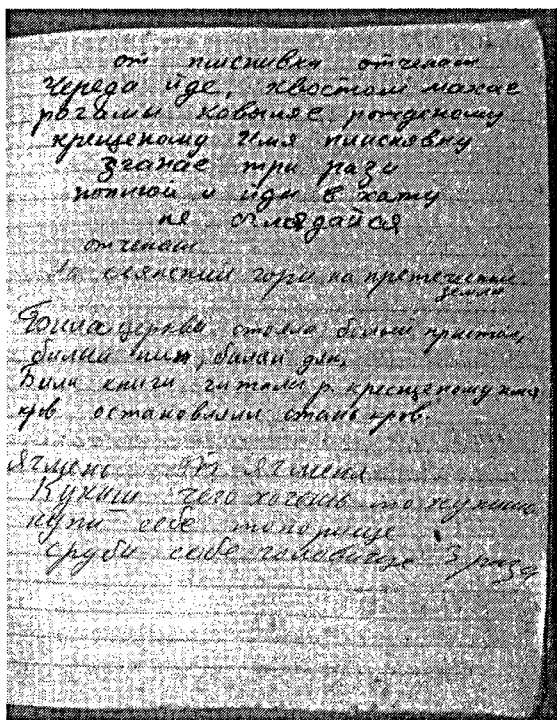
Тепер знаю, виговораю з ног, з рук, з живота,
з голови, з синіх жил, з жовтої кості,
з червоної крові і на сухий ліс одсилаю.

Вроки, врочища, сядьте на воротища.

З воротищ впадїть, а ви, вроки, пропадїть.

Поки сороки лігали, то й уроки забрали.

*Записано в с. Лука Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-Радольська
Олевського р-ну Житомирської обл.*

Аркуш
із зошита із
замовляння-
ми народної
цілительки

Цур вам да печина, да з вашими очима.
Соль між очі, а кіл між плечи.

*Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Від «криксів»

Крикси, зикси, пойдіть у чисте поле,
Розсиптеся дрібним маком,
Як цього маку не пожати, не позбирати,
Так (ім'я) криксов не знати.
Шоб (ім'я) і їв, і спав, і гуляв, і тіла прибував.

*Записано в с. Садки Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Малахівки
Лугинського р-ну Житомирської обл.*

Добрий день, дубе. Пришла я до тебе посвататися,
побрататися. В тебе є син, а в мене — дочка. На тобі
крикси, на тобі зикси, дай мені спанне і мовчанне.

*Записано в с. Биків Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Заводне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Першим разом, Божим указом.
Бог ношниці у темницю послав,
а сон тобі Бог прислав.
Шоб ти спав, прибував і спокійненько спав.

*Записано в с. Серники Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Ти — лісовий дід, а я — лісова баба, добрий вечір.
В тебе — син Іван, а в мене — дочка Олена.
Прошу тебе, прийди, забери в мої дочці Олени ції
крикси,

Хай твій син кричить, верещить і не спить,
А моя дочка Олена хай спокійненько спить.

*Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Куручки-седнушки, беріть од мого дитяти ношнучки.
Вам треба рано вставать і співать, а моєму дитяти
спать і гулять.

*Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну
Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Добрий вечір, зелений дубе.

Добре тут тобі стояти, сухим гіллям махати.

Іди рожженному, хрещенному крикиси виговорати.

Бери крикиси, плакси, де вітер не віє, сонце не гріє,
Божа Мати не ходить.

А моєму дитяти дай спати, гуляти, до тілечка при-
бувати.

*Записано в с. Жовтневе Попільнянського р-ну Жито-
мирської обл. від переселенки з с. Рудня-Повчанська*

Від «золотника»

Золотнику Гаврило, мати Марія, не подходи под груди,
не впирайся в боки, не всовайся в чересла.

Стань на своєму местечку, на золотом креслечку.

Не псуй не карих очей, ни жовтої кості, ни синьої жили.

*Записано в с. Заремля Житомирського р-ну Жито-
мирської обл. від переселенки з с. Колесники
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Враз, вразочку, золотий князечку.

Ти зорвався, ти з чересла обирвався.

Я беру тебе за крислечко, стань на своє местечко.
Тут тобі баба пупа в'язала і тобі месце вказала.
Тут тобі петенне, еденне і легке спочиванне.
Горошинкою покотись, на своє месце остановись.

Записано в с. Лука Житомирського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-Радовельська Олевського р-ну Житомирської обл.

Первим разом, ліпшим часом, ліпша мінутка, ліпшая годинка.

Йшла Божа Мати Сіянською горою, Йорданською водою.

Стрів її Сам Господь:

— Куди ти, Божа Мати, йдеш?

— Работожій Настасії золотніка виговорати.

Золотніченьку, золотніченьку, добрий мой паніченьку.

Чого тобі сталося? Чи тобі з подинку, чи тобі з подривку, чи тобі з уроков, чи тобі з пристрітов, чи тобі з води, чи тобі з єди. Стань собі на местечку, на золотом креслечку, под груді не подворочай, в череслах не ставай, червоної крові не зсисай, жовтої кості не ламай, в холод не вкидай, тебе ж мати родила под куточком, стань же собі под пупочком. Я ж тебе просю, я ж тебе молю, я ж тобі приказую, я ж тебе тут шовком прив'язую.

Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське Овруцького р-ну Житомирської обл.

Золотничку, золотничку, добрий чоловічку,
чого ти знявся, чого ти зорвався?

Чи ти з ляку, чи ти з нервов, чи ти з тоски,
чи ти з досади, чи ти з тяжкої праці?

Тут тобі не стояти, под груді не підходити, серце не підпірати, в боки не вбіраться, вниз не опускається, до спини не припадати.

Я тебе прошу, молю, виговораю, на своє місечко наставляю.

Стань на своє месечко, на золоте креслечко, де Сус Христос сотворив, Божа Мати породила, вузлом пупа зав'язала. Тобі, золотнічку, красний чоловічко, місцячко вказала.

Записано в с. Головенка Житомирського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверівська Народицького р-ну Житомирської обл.

Золотнік, золотніче, прекрасний паніче, тут тобі не стояти, вниз не оппадати, ног не одбірати, боков не розпірати, до спини не припадати. Іди на свої места, на свої кресла, де баба пупа зав'язала, тобі місце показала. Іди на свої места, на свої кресла, там тебе очікують, отсюда тебе отправляють.

Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне Народицького р-ну Житомирської обл.

Золотнік, золотнічку, добрий чоловічку,
Іди на своє месцячко, на золоте креслячко,
Де Божа Мати породила, Сус Христос положив,
Там тобі еденіє, питеніє, всяке спочиваніє.

Записано в с. Краснобірка Радомишльського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Малі Кліщі Народицького р-ну Житомирської обл.

Золотниче, золотниче, ти добрий чоловіче,
Ти кумувався, ти звойовався, ти із свого місцячка зорвався.

Тут тобі не сумувати, не воювати,
Под серце не подворочати, серце не нудити,
Руки не сушити, маковим зернятком, павовим пір'ячком.

Де мати породила, на золотом месцячку посадила,
Давала пітеніє, еденіє, тихіє спочиваніє.

*Записано в с. Облітки Радомишльського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Звіздаль
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Золотничку, золотничку, Божий чоловічку, стань
на своєму місцячку, на золотому кріслячку. Тут тебе
мати породила і місяцем обгородила і зорою подпере-
зала, тут тобі місце показала. Под дубком, под тиньком,
под своїм братком.

*Записано в с. Морозівка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Базар
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Враз, вразочку, золотий князечку.
Ти зорвався, ти з чересла обирвався.
Я беру тебе за крислечко, стань на своє местечко.
Тут тобі баба пупа вязала і тобі місце вказала.
Тут тобі пітенне, еденне і легке спочиванне.
Горошинкою покотись, на своє місце остановись.

*Записано в с. Лука Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-
Радовельська Олевського р-ну Житомирської обл.*

Ішов Петро й Павло.
«Куда йдеш, Петро й Павло?» —
«До раба Божого золотнік виговорати».
Золотнік, золотнічку, добрий чоловічку,
Іди на своє месцячко, на золоте креслячко,
Де Божа Мати породила, Сус Христос положив,
Там тобі еденіє, питеніє, всяке спочиваніє.

*Записано в с. Краснобірка Радомишльського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Малі Кліщі
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Не я приступаю, приступає сам Господь і Божа Мати до (ім'я) живота шептаті, враз убіраті.

Вразе, вразику, золотий князіку, по бокам не ході, за спину не бері, в чересла не впадай, под груді не підпірай.

Сядь собі на місечку, на золотом кріслечку. Там тобі буде шо піти, шо їсти. Просимо врази́ка на місце сісти. Там тобі будуть столи позастілани, а кубки поналивані.

Як ми тебе не знали, то ми тебе не чіпали, як ми тебе стали знать, стали на місечко прохать.

*Записано в с. Соломійвка Дубровицького р-ну
Рівненської обл.*

Золотий золотянику, стань на место, на золоте кресло. (Ім'я) мати родила од білої кості, од червоної крові, баба пупа в'язала, Господа Бога прохала: «Господи, Боже, приступи, допоможи».

*Записано в с. Іванчиці Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Враз Антоній, не ходи по животу, не под грудьми, не по бокам, не по рукам, не по ногам, не по спині, не по голові, не по животі.

*Записано в с. Серники Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Степанику, вразику, іди на своє містячко, там тобі є питіннячко, єдіннячко, золоте кріслечко, є шо їсти, є шо пити, є на чому поседіти.

*Записано в с. Іванчиці Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Ішла Пречиста свята, ішла вона, говорила, Господа Бога просила. Сама не знаю, Господа Бога жадаю поставити враз на місці, в золотому кріслі, де його матінка родила, кріселком благословила, на пупочок ло-

жила. Вразе, вразочку, стань на пупочку, на своєму місточку, де тебе матінка родила, кріселком благословила, на пупочок ложила. Од синіх жил одорвися, од червоної крові одбийся, на пупочок прибийся. Буде тобі золота крушечка, буде тобі цинкова ложечка. Будеш ти пити, їсти, бо тобі треба на пупочку сісти.

Записано в с. Іванчиці Зарічненського р-ну
Рівненської обл.

До «родива»

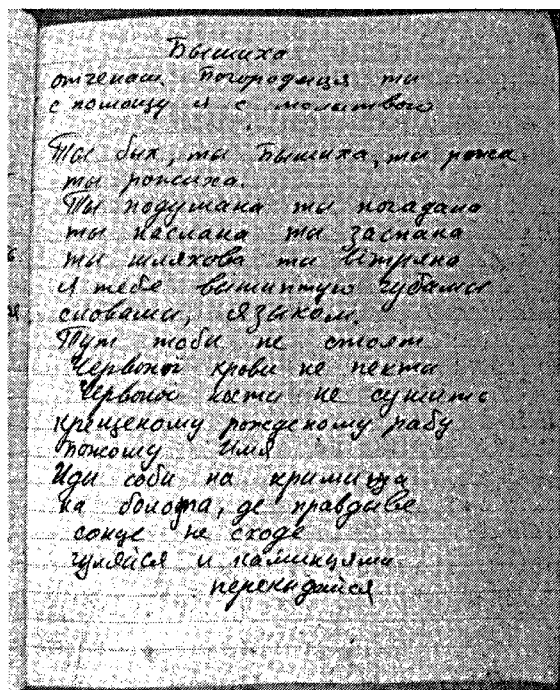
Шла Божа Мати золотим мостом із золотим ключом.

Срібною ниткою подпіралась із Сусом Христом зустрічалась:

— Кудя, Божа Мати, йдеш?

— До (ім'я) рода шептати.

Несе Божа Мати ключі на правій руце.

Аркуш
із зошитя із
замовляння-
ми народної
цілительки

В церкві ворота відкриває і (ім'я) прохід одкриває.
Ви, кості-мости, розойдіться, що Бог дав —
хлопчик чи дівчинка — на цей світ появiться.

*Записано в с. Лука Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-
Радовельська Олевського р-ну Житомирської обл.*

Святії мости мостили,
Із неба до землі.
Одслонітися, заслони костянії,
А ти, Петро й Павло, беріг ключі золотії,
А ви, янголятя, беріть боленята.

*Записано в с. Жовтневе Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від Сичевської Ганни Олександрівни
1925 року народження, переселенки з с. Рудня-Повчанська,
15 серпня 2003 року*

Царські врата одкриваються,
хлопчик чи дівчинка
на світ народжаються.

*Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Червоносiлка
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Від зубного болю

— Молодик, молодик, ти в морі купався, ти нам показався.

Молодик питає в мертвого:

— Чи не болять тобі зуби?

— Ні, не болять.

— Нехай не болять і мені.

*Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Червоносiлка
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

— Ти, місяцю ясний, на тобі рогі красни, чи був ти на том світє, чи бачив ти мертву жонку, чи питався, чи болять в її зуби, чи болить в її голова?

— Був я й на том світі, бачив мертву жонку і питавсь я в єї. Не болять їй зуби, не болить в єї голова.

— Шоб так рабобожому (ім'я) не боліло, й не свербіло, і не ятрилось.

Записано в с. Осівці Брусилівського р-ну Житомирської обл. від Романенко Надії Титківни 1923 року народження, переселенки з с. Биків, 12 серпня 2003 року

— Місяцю молодик, ти високо літаєшь ти далеко відаєшь. Чи не був ти на том світі, чи не бачив ти неживого?

— Бачив.

— А в неживого зуби болять?

— Не, не болять.

— Так шоб у мене не боліли, не свербіли і не ятрились.

Записано в с. Биків Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Заводне Народицького р-ну Житомирської обл.

— Місяцю молодик, ти високо літаєшь, ти далеко відаєшь. Чи не був ти на том світі, чи не бачила ти неживого?

— Бачив.

— А в неживого зуби болять?

— Не, не болять.

— Так шоб у мене не боліли, не свербіли і не ятрились.

Записано в с. Осівці Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Любарка Народицького р-ну Житомирської обл.

На небі місяць ясний,
в полі дуб зелений, на морі камінь білий.
Збирайтеся, три браточки, докупи,
щоб не боліли у (ім'я) зуби.

*Записано в с. Соломійвка Дубровицького р-ну
Рівненської обл.*

Молодік на небі, а дуб у полі, а камінь у морі.
Колі ця родня збереться пійть, гулять, хай тоді
у (ім'я) зуби заболять.

*Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Червоноліски
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Від «рожі»

Шла Божа Мати золотим мостом.
Золотою палкою обпиралась.
Шовковим поясом подпоразана,
(Ім'я) роженой, хрещеной ружу спалювала.
Янголів призивала: «Приступіть, допоможіть».
Мертвецу з гроба не вставать, а цій ружі не ночувать.
*Записано в с. Садки Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Малахівка
Лугинського р-ну Житомирської обл.*

Спалюю ружу водяну, вогняну, пристрітну, рожову,
свинячу, худоб'ячу, конську, людську і всяку.
Спалюю ружу, виговораю, щоб тут тобі не стоять,
тут тобі места немає.

Червона каліна, червона ружа.

Червона ружа, звийся на червону каліну.

*Записано в с. Садки Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Мощаниця
Лугинського р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюсь, Матер Божой Святою Причистою поклонюсь, всі святії, станьте до помочі: київські, печерські, ієрусалімські. Всі преподобнікі, всі Божії угоднікі, і ти, Сус Христос, стань до помочі. Не моїм духом, Господнім духом, не я ж допомагаю, сам Господь допомагає. Матіночка Божа до помочі встає.

В добрий час, в добру пору (ім'я) ружу виговоряю, вимовляю. Боже тобі допогай.

Огонь, огонь пекучий,

Возьми ружу болючу.

Був собі цар Семідін, мав собі жінок сім.

З сіми шість, з шести п'ять,

З п'ятьох штири, з штирох три,

З трох дві, з двох єдна,

З єдної нема жодної.

Шоб так розійшлась ця рожа, як жони Семідінові.

Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну

Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське

Овруцького р-ну Житомирської обл.

А в лісочку, на мосточку, сидить дівка на пеньочку.
Вона не може ні шить, не вішивать, токо (ім'я) рожу виговорать.

Господу Богу помолюся, всім святым поклонюся.

Всі святії, приступайте, (ім'я) до помочі ставайте і цю ружу виговорайте.

На темній ліса, на густій бора, там, де пахар з плугом не ходить, туди Господь не заходить, бо там хліб не родить.

Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне

Народицького р-ну Житомирської обл.

На синьому морі білий камінь, на камені престол стоїть, за престолом три пані сидить, нічого не вміють

робить — не читати, не писати, а рабобожій кому то там виговоряти, щоб не свербіло, не боліло, не ятрилося.

*Записано в с. Морозівка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Базар
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Господі, поможи мені рабобожій (ім'я) ружу виговорати. Я виговораю, вимовляю, на ничії лози зсилаю, де вітер не віє, де сонце не гріє. Тут тобі не стоять, опухом не грать, наривами не зривать. Од вітру, од води, од людей. Я тебе виговораю на ліса, на болота, на глибокії мора. А такій то єсть, і спать, і дело робить.

*Записано в с. Морозівка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Базар
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Чого ти, ружа, сходилася? Чи ти з вітру, чи ти з пристріту? Чи болюча, чи колюча, чи приспана, чи наслана? Я тебе виговораю, з білої кості, з червоної крові. Кості не ламати, крові не бунтувати.

А над річкою дуб стоїть, у тім дубі орел сидить, а в тому орлі — качка, а в тій качці — яйце. Як те яйце без води не розварити, так ти, рожо, розойдись. Іди, рожо, на великії моха, на великії болота, там бувай, а (ім'я) здоров'я вертай.

*Записано в с. Жовтневе Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки
з с. Рудня-Повчанська*

Господу Богу помолюсь, Матір Божой поклонюсь,
Цьому ясному сонечку.

Прийдіть, приступіть, молитву приміть
(ім'я) ружу спалить.

Ружову, гостьову й пристрітну.

Ішла Божа Мати горою, сіяла рожу.

Стрів Сус Христос, став питати:

«Куда йдеш, Причиста Божа Мати?» —

«До (ім'я) молитвенної, народженної — ружу спалювати».

Пока я не приступала, не виговорала

Ти ходила, колола, кров бунтувала, боль придавала.

Приступаю, виговораю, на сухії лози зсилаю.

Записано в с. Осівці Брусилівського р-ну

Житомирської обл. від переселенки з с. Межиліска

Народицького р-ну Житомирської обл.

На Сіянській горі, на святой землі, там Божа Мати ходила, свого синочка за ручку водила. «Сину, сину мой возлюбляний, снівся мені сон дивний, шо тебе жиди впіймали, на хресту розпинали, ручки й ножки гвоздями прибивали, колючого виночка на голову надівали, шипшиною подпиризали, лице твоє обплевали, оцотом напоїли, палками ізбивали, копйом ребра пробивали — от чого полилася кров, як вода. Потом столи носили. Нікодім, пришедши к Пілату, просів пречистое тело твоє снять с хреста, положить в гроб новий, погребений і в землю. А цар Іудейський повелев наверхнуть камень великій, но в третій день камень розпался, а ти, чадо мое возлюбленое, ушел на небо і сев одесную отца Господа Бога. Сон твой положен книжникам і фаресеям. На хресте розп'ятий у третій день воскресну, і проліта кров моя на їх і на синовеї їх.

Господу Богу помолюсь, Матер Божой поклонюсь, усім святым — станьте мені до помочі. Не сама я приступаю, Божа Мати приступає, (ім'я) ружу спалювать. Ружу вимовляю. Київські, печерські, анголи небесні, станьте мені до помочі, щоб не кололо не пороло, не свербіло, не ятрилося, у сну не сокрушалось, спокій дай. Богородіце Дево, радуйся, благодатная Марія,

Господь з тобою. Ти в женах благословенна, плод чере-
ва твого, яко ти роділа Ісуса Христа, Спаса душ наших.

Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Великі Кліщі
Народицького р-ну Житомирської обл.

Рожа, рожа, шепетуша,

Твої діти шепетятя.

Як летіли, то шипіли,

Як упали, то пропали.

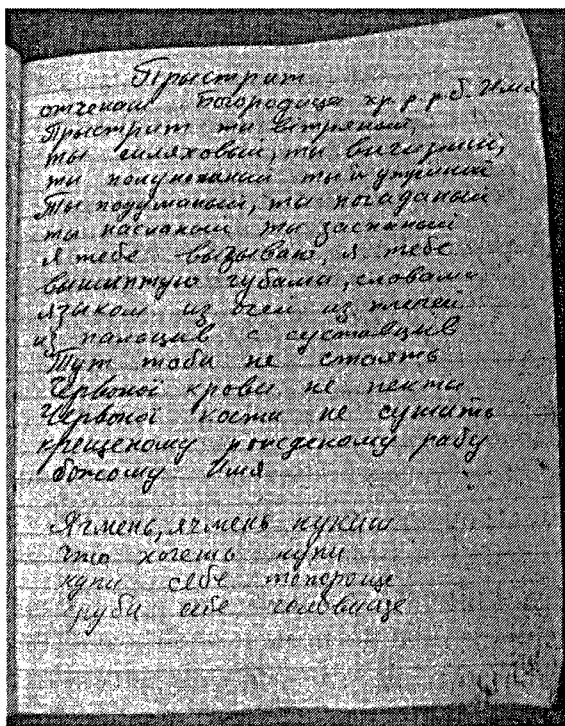
Так рожденная, хрещеная (ім'я)

Костей і тіла не чипали.

Я тебе зпалюю, змовляю

З білої кості, з червоної крові.

Тут тобі не стояти, білу кість не ламати, червону
кров не сосати, синіх жил не стягати, рум'яного тіла

Аркуш
із зошита із
замовляння-
ми народної
цілительки

не чіпати, іди собі, де жито не родить, де куриний голос
на веки вечнії.

*Записано в с. Нові Озеряни Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Великі Кліщі
Народицького р-ну Житомирської обл.*

На Сіянській горі, на крутом берегу
Божа Мати рожу палила,
Син Божий кропилом гаси.

*Записано в с. Нові Озеряни Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Великі Кліщі
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюся,
Причистой Божой Матері поклонюся.
Причиста Божа Мати, приступи, поможи рожден-
ной, молитвенной (ім'я) рожу, болячку виговорати.
Ружа червона, ружа пагана, ружа колюча,
Ружа болюча, ружа цариця, ружа муравиця,
З чого ти сходилась?
Чи з води, чи з їди, чи з роботи, чи з клопоту,
Чи з вітру, чи з підвію, чи з пристріту,
Чи приспана, чи прислана.
Я тебе палю, я тебе смалю,
Я тебе виговораю, я тебе одсилаю
З хати димом, з двору вітром.

*Записано в с. Жовтневе Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки
з с. Рудня-Повчанська*

Господу Богу помолюсь, всім святим поклонюсь:
Київським, печерським, янголам небеським.
Всі святиї, прїдіте, приступіте, мій дух ізлюбіти.
(Ім'я) рожу зговоріть, допоможіте.
Понад крутою, понад високою вербою.

Там Божа Мати ходила, (ім'я) рожу палила
Колючу, палючу, пристрітну.

Я своїми словами, а ти, Господі Боже, приступи,
Своїм Духом поможи. Алілуя, алілуя, алілуя.

*Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Калинівка
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Від «крові»

Господу Богу помолюсь, Святой Пречистой Божой Ма-
тері поклонюсь. Святая Пречистая Божая Мати, наша
помочниця, помогайте всім, допоможіть і нашой молитве.

Зрубаємо лозу, посіємо рожу. Як ця рожа тут ізійде,
тоді сюди кров прийде.

*Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну
Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Їхав святий Петро на білому коні. Кінь біжить, аж
камінь сече. Хай буде проклята кров, котра потече.

Ішов Христос до Ордані-рікі. І ангел йшов. Христос
став, і ангел став, Іордан-ріка стала, а котра не стала,
не благословенна стала. Кров правої або лівої руки і од
стоку не впиняю я, трость і кров замовляю. Господи,
допоможи мені ці діла творити.

*Записано в с. Головенка Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверів-
ська Народицького р-ну Житомирської обл.*

Їхав Ілля на коні, тяг ноги по землі. Ноги підняв,
кров уняв.

*Записано в с. Головенка Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверів-
ська Народицького р-ну Житомирської обл.*

Ішла Причиста, одна — з Києва, друга — з Чернігова, третя — з Ніжина. Несли срібну голочку, шовкову ниточку, рани зашивати, кров замовляти. Кров з буйної голови, з рум'яного лица, з ретивого серця, з живота, з костей, з мозку, з чорних кіс, з карих очей.

Записано в с. Головенка Житомирського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверівська Народицького р-ну Житомирської обл.

Ішла костяна баба з кам'яної гори, з кам'яною дійницею до костяної корови. Коли з кам'яної корови молоко потече, тоді рабобожому (ім'я) кров потече.

Записано в с. Головенка Житомирського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверівська Народицького р-ну Житомирської обл.

Ішов Григор із гор да встрів Божу Матір.

Божя Мати питає:

— Куда ти, Григорій, їдеш?

— Їду церкву рубать.

— Не іди церкву рубать, іди (ім'я) кров замовлять.

Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Червоносілки Овруцького р-ну Житомирської обл.

Ішло три каліки через бистрії ріки,
одне сиче, друге рубає, третє кров замовляє.

Записано в с. Биків Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Заводне Народицького р-ну Житомирської обл.

Не я говору, Господа Бога прошу, Матенкі Божої.
Божая Маті йшла через муст,
Упали ключі ей под муст,
Нагнулась ключі доставаті,

(Ім'я) кров замовляті.

Не я говорю, Господа Бога прошю, Божої Матінки.

Ішов Ісус Христос через три морі: єдне море — водяне, друге море — молочне, третє море — криваве.

Водяне вилий, молочне випий, на кривавому стань на рані, як Сус Христос на Гордані.

*Записано в с. Соломіївка Дубровицького р-ну
Рівненської обл.*

Ішла Божа Мати кров замовляти.

Шла мосточком, опиралася кийочком,

То не кийочок, а Божая чиротинка.

Становись кров в рані, як вода в Йордані.

*Записано в с. Нові Озеряни Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Журавлінка*

Від «удару, звиху»

Першим разом, ліпшим часом, Господу Богу помолюся, Причистой Божой Матері поклонюся. Причиста Божа Мати, приступи до помочі (ім'я) удар виговора-ти. Їхав Сус Христос на сивом конє, на золотом седле. Виїхав на мост, мост увигнувся, Сус Христос оглянувся й улыбнувся. Годі тобі, ясна зоренька, тут стояти і сустав ламати, пора тобі на місеччко ставати, на золоте креслечко.

*Записано в с. Садки Житомирського р-ну Жито-
мирської обл. від переселенки з с. Мощаниця
Лугинського р-ну Житомирської обл.*

Їхав Сус Христос з небес на вороном конє через вербов мост.

Конь спотикнувся, мост проломився,

Сус Христос оглянувся, звихи, удар минувся.

Буду звихи, удар виговоряти, на сухий лес ізсилати,

Де корінь не розростає, лист не розвиває, вон собі спочинок має.

*Записано в с. Заремля Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Колесники
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

На камені святий Хведор стояв і мак розсипав. Як той мак не зійшов, щоб так од мене рабобожої (ім'я) удар одійшов. Із рук, із ног, із голови, з очей, зо всего тіла. Не я говорю, а Сам Господь Ісус Христос приступає, вон велику силу має, он удар, всю болезнь забирає, а здоров'я і силу оставляє. Господь з помоччю.

*Записано в с. Головенка Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Гута-Ксаверів-
ська Народицького р-ну Житомирської обл.*

Вдари, вдари, землю орали. Под це пісок сіяли. Як цьому піску не розвивається, так ударам не оживать, на жовтом кості, на червоної крові, на білому тілі опуху не давати. Вдари, вдари, ідіте з костя, і з великої, і з малої, із жили, із кості. Тут тобі не стояти, костя не ламати, красної крові не сушить, от болю освободить, здоров'ям наділить.

*Записано в с. Садки Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Мощаниця
Лугинського р-ну Житомирської обл.*

Удару, удару, добрий господару,
горохом розкотися, маком розсипся.
Буду звих і удар виговорати
з жовтої косте, з синіх жил,
з червоної крові, з русявої масті.

*Записано в с. Заремля Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Колесники
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Свята неділя, нехай цей удар не болить, не щемить, не пухне, не коле, не ятриться.

*Записано в с. Лука Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-
Радовельська Олевського р-ну Житомирської обл.*

Стояла Божа Мати на хресту, а в небі синя хмара біжить, а в тій хмарі три святії стоять. Один дрова рубає, другий тріски збирає, третій боль і опух, ятри розганяє.

*Записано в с. Лука Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-
Радовельська Олевського р-ну Житомирської обл.*

По хворому місці водити 9 сухими трісочками і казати: «Як цьому дереву на пні не стоять, голлем не махати, листям не зеленіть, корнем не обростати, так цей болі колючой, болючой, сверблючой не колоть, не пороть, не щиміть, не ятриться».

*Записано в с. Лука Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-
Радовельська Олевського р-ну Житомирської обл.*

Їхав удар на сивом конє, конь спотикнувсь — удар похитнувсь. Удару, удару, я тебе з кості виймаю. Тоді, удару, ти будеш в кость вступати, як мертвії душі з того світу вставати.

*Записано в с. Лука Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-
Радовельська Олевського р-ну Житомирської обл.*

Понад садом-виноградом баба Вдарнічка ходила, вона зіллячко рвала, вдар виговорала, опухолі розганяла, кость направляла, жили натягала, і кров пропускала, і всім людям до помочі ставала.

Встань, Боже, (ім'я) до помочі. І ти, Свята Плашченіца, Божа помошніца, приступай, помогай, і ти, свята Покрова, приступай і помогай, і ти, Варвара-мучениця, приступай і помогай, і ти, Юрій, Господній помошнік, приступай, і помогай, і до помочі ставай, і це все лихо на буйній вітри зсилай, на бистрій води, на темній ліса, на густій бора, де пахар з плутом не ходить, туди Господь не заходить, бо там хліб не родить.

*Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Старе Шарне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Їхав Святий Юрій на вороном коне, на золотом седле,

На гору крутую, на церкву святую.

Конь спотикнувся, Сус Христос споткнувся.

Дай Боже, щоб Настасін звих і удар минувся.

*Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну
Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Їхав Сус Христос на сивом коне, на золотому возку.
Як тії колесчата у возі розкотилися, щоб так у цього раба Божого (ім'я) удар, звих розійшовся.

*Записано в с. Головенка Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Гута-Ксаверівська
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Як Сус Христос з хреста встав, щоб так у раби Божої (ім'я) сустав на сустав став. А ти, кров червона, розийдися, да на свої міста становися. Я словами, а сам Господь Бог — до помочі.

*Записано в с. Головенка Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Гута-Ксаверівська
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Їхав Господь на вороному коне, на золотому сідле, под зеленою вербою кінь спотикнувся, Господь оглянувся. Дай Боже, щоб (ім'я) вдар минувся.

*Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Старе Шарне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюсь, святой Причисті поклонюсь. Свята Причиста, стань до помочі рабобожій (ім'я) удар і вивих виговорать. На вморовом болоті світлиця стояла, в той світлиці три зовиці, три ятровки, три дівиці. Вони не вміють не шити, не прясти, не ткати, ни чорним шовком гаптувати. Вони вміють тільки удар і вивих виговорати. Одна натягувала, друга виговорила, третя встановляла.

*Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Великі Кліщі
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Божа Мати йшла, три зіллі несла, на праве плече клала, (ім'я) вдар виговорила. Її встріло три святці: Петра, Павла й Миколу. «Куди ви йдете?» А вони кажуть: «Ідемо до (ім'я), хрещеної, молитвеної, удар виговорати».

Їхав Господь на рабом коні, калиновим мостом, кунь спотикнувся, а (ім'я) вдар минувся.

*Записано в с. Лисівка Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Великі Кліщі
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Їхав государ на сивому коні, на золотом сідлі. Червоним поясом підперизався і етой удар вже убравса.

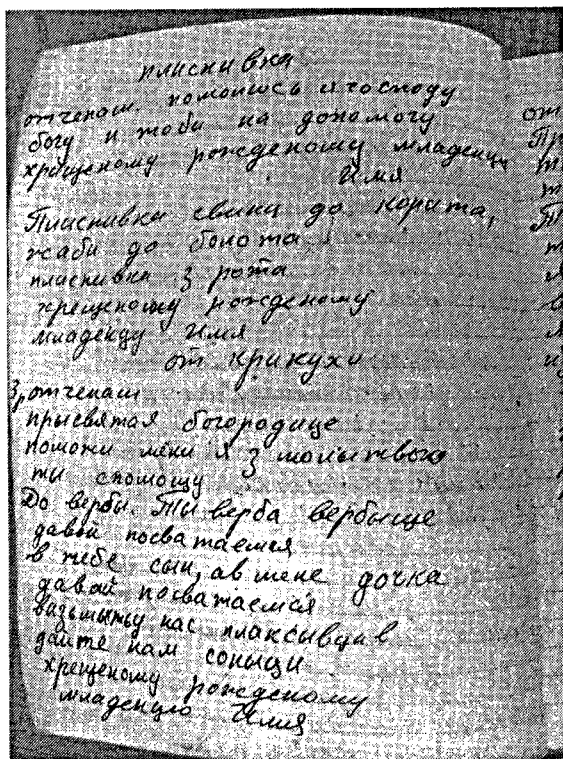
*Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Червоносілка
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Ударочку, ударочку, колючий, болючий.
 Тут тобі не ходіті, кость не ломіті.
 Тей удар на сухій ліс зсилаєм
 Од синіх жил, білої кості, червоної крові,
 Жовтого мозгу, 40 сугав.
 Хто прислав, тей забрав.
 Во імя Отца, Сина і Святого Духа. Амінь.

Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну
 Житомирської обл. від переселенки с. Червоносілка
 Овруцького р-ну Житомирської обл.

Їхав Сус Христос на сивом коні. Їхав на каліновий
 мост, мост уломивсь, конь спотикнувся. Мусив Сус
 Христос з коня вставать і сугава до сугавів розстав-
 лять, опуху не пускать. З усіх жіл, білої кості, червоної

Аркуш
 із зошита із
 замовляння-
 ми народної
 цілительки

крові, жовтого мозгу, 40 сугав. Хто прислав, той забрав. Во імя Отца і Сина і Святого Духа.

*Записано в с. Пилипонка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки с. Червоносілка
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюсь, всім святим поклонюсь:
Київським, печерським, янголям небеським.
Усі святії, приступіте, мій дух ізлюбіте.
Удар (ім'я) виговорити допоможіте.
Як цим виверням на пні не стояти,
так удару жовтої кості не ламати,
синіх жил не розпорувати, червоної крові не розливати.

А в чистом полі, на синьом морі, на золотом камені,
там сиділа пані, вона не вміла не читать,
не писать, тільки удар виговорать.
Ударе Хведоре, приступи та (ім'я) до здоров'я приведи.

*Записано в с. Краснобірка Радомишльського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Малі Кліщі
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Їхав Юрій-Григорій на сіром конє, а конь спотикнувся, а (ім'я) сугав звихнувся, а ти, Божа Мати-невесто, поможи і постав рабобожому (ім'я) на место.

*Записано в с. Осівці Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Биків
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюся, всім святим поклонюся.
Всі святії, станьте мені до помочі, рабобожій (ім'я) удар говорити.

На морі — камень, на камені — дуб, на дубі — гора,
на горі — мох, а на мосі — горох. Як тей горох скотить-

ся, згребеться, у копиці складеться, тоді рабобожій (ім'я) удар очнеться.

*Записано в с. Морозівка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Базар
Народицького р-ну Житомирської обл.*

По Сіянській горі, по шовковій траві, їхав святий Юрій на сивому коні. Кінь спиткнувся, а (ім'я) суствав звихнувся.

*Записано в с. Іванчиці Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Їхав Микола на сивому коню. Кінь став, звих перестав.

*Записано в с. Іванчиці Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Від гадюки, вужа

Говору од вужа, од гадюки,
од польових, од борових, од лісових
одговораю, од їх яд однамаю.
Шоб яд з (ім'я) сходилв,
бо їде Сус Христос на вороном коне,
на золотом седле.
Овах, овах, забірай свой яд, гад,
бо не будеш свого яду зливати,
буде Адам їздить по жарі пускати,
буде Андрій проступніка палити і губити.
Доможи, Господи, київськіє, лаврськіє, печерськіє,
янголі небеськіє, святий Оврський Макарій.

*Записано в с. Заремля Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Колесники
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюсь, і тобі, Богу, поклонюсь.
На синьом морі, на синьом океані
там стоїть дуб, а в том дубі — гніздо,
а в том гнізді — гніздяниця,
а в той гніздяниці — Іван Золотоус та гадіна Палагея.
Нащо ти зачепила? А може, не ти, може, твої по-
слушнікі:

печовії, боровие, моховие, шляховие, песковие.
Ідіть ви до Господа Бога просіть,
і боль, і опух, і язву зберіть.
На синьом морі, на синьом океані,
там стоїть церква, а в той церкві
кам'янії попи, кам'янії столи, кам'янії пристоли.
Стали вони управлять, боль, і опух, і язву зберать.

*Записано в с. Лука Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-
Радовельська Олевського р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюсь, всім святим поклонюсь:
київським, печерським, янголям небеським.
Всі святиї, прідіте, приступіте, мій дух ізлюбіте,
гадюку (ім'я) виговорить допоможіте.
Хоха, яроха, забирай свій зуб, а як не будеш забирать,
то буде тебе стрикаїл Михаїл сікти мечем,
рубати, нечистий зуб забирати.
Дворова, хлівова, польова, межова,
лісова, кущова, вербова, лозова.

*Записано в с. Облітки Радомишльського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Звіздаль
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Вуж, вуж, вийди з хліва, бо як вийде святий Мико-
лай-архангел, то порубає, посіче своїм мечем.

*Записано в с. Серники Зарічненського р-ну
Рівненської обл.*

Від «болячки»

Ти, болячка, болячиця, кров'яная кров'яниця, тут тобі не стояти, по голові не шумувати, вушок не закладати, на очкі не нависати, на віскі не колоти. Іди на свої места, на свої кресла. Там тебе ожидають, отсюда тебе проганяють.

*Записано в с. Озадівка Бердичівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Першим разом, ліпшим часом, Господу Богу помолюся,
Причистой Божой Матері поклонюся.

Причиста Божа Мати, приступи до помочі (ім'я)
болячку виговорати.

Виговораю болячку солодкую, безверхною, косян-
ною, моровною, пристрітною, рожовую, подуманую,
нанесеную, громовую, вітряную, — всяку на свете.

Тут тобі не стояти, в голові не шуміти. Пора тобі іти
з цієї голови і не задавати болю.

Над річкою дуб стоїть, а в том дубі орел сидить, а в то-
му орлі — качка, а в той качці — яйце. Як його не зварить
без води, без вогню, так цієї болячці розійтись.

*Записано в с. Мощаниця Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Мощаниця
Лугинського р-ну Житомирської обл.*

Болячка черниця, болячка ожова, болячка осова, бо-
лячка синявка, болячка чернявка. Як я ж тебе не знала,
не виговорила, а тепер я тебе знаю й виговораю. З рум'я-
ного лица, з ушей, з очей вимовляю. Тут тобі не стояти,
в уші не закладати, в головці не бунтувати, в очі не всту-
пати, в головці паростков не розпускати, по головці
не ходити, холодом не холодити, жовтого кося не ло-
мить, червоної крові не разлити. Я ж тебе прошу, я ж те-
бе молю, я тебе виговораю, до синього мора одсилаю.

Йди собі до синього моря, розсипса дробним маком. Там тоді буде питтенне, й еденне, і легке спочиванне.

*Записано в с. Козіївка Коростишівського р-ну
Житомирської обл.*

Болячка, боляшниця, жовта костяниця, чого розгорілась, чого розболілась? Я знаю, чого розболілась. Чи ти од уроку, чи ти од пристріту, чи ти од петенья, чи ти од еденья, чи ти от буянья, чи ти од гулянья? Тут тобі не колоть, тут тобі не пороть, в очі не вступать, у вуші не закладать, розкотися, розойдися, потихесеньку, помалесеньку. Поки ти шуміла, поки ти боліла, поки я Господа Бога не попросила.

*Записано в с. Морозівка Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Базар
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Від «нервів»

Первім разом, ліпшим часом, ліпша мінутка, ліпшая годинка.

Шов Сам Господь Бог з свом іменем, пробив ножку на очеретінку да сів оддыхати, да Настасії, священої, роженої нерви виговорати.

Нерви з голови, нерви з вушей, нерви з очей, нерви з рук, нерви з нут, нерви з білого тела. Нерви мужчинськії, жоночії, парубочії, хлопочії, дівочії, котячії, собачії, вужачії.

З чого ж ви, нерви, сталися? Чи ви з уроков, чи ви з пристріту, чи ви з гуляння, чи ви з вітру?

По синьому мору на камені їхало три сестрі, вони не вмiли ні шить, ні вишивать, ні гаптувать, только чистим серебром Настасії нерви виговорать. Ідiть ви, нерви, не бунтуйте червоної крові, не притягайте синіх жил, не вдувбайте у білее тіло, не ломайте жовтої кості. Ідiть ви нерви, де сонце не сходить, де зорі не світять,

де куриний голос не заходить, де земля не родить, нехай туди Настасинії нерви отходять.

*Записано в с. Нові Обиходи Немирівського р-ну
Вінницької обл. від переселенки з с. Думінське
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Від «уроків», «пристрітів», лихого ока

Відкіля сонце сходить, відтіля поміць приходить; відкіль світ настав, відтіль Бог поміць послав.

Уроки-урочища, пристріти-пристрітища, лихорадки-лихорадища,

тут вам не бувати і не ходити,

червоної крові не пити, серденька не сушити,

жовтої кости не ломати, білого личенька не вялити.

Я вас висилаю, вимовляю, вишіптую;

я вас посилаю на очерета, на болота, на густі ліса,

Де дівки кости не носять, де парубок коня не сідлає,

де півень не співає.

Баба золотовида, котра Христа приймала, людям поміць посилала,

я визиваю, я вишіптую із ручок, з пучок,

із очей, із плечей, з семи десяти суставов.

Я вимовляю, Мати Божу на поміць призиваю.

Я словами, Мати Божа ділами; я хухом (*дуєт на крест*), Мати Божа духом.

Уроки-урочища з карих очей, з сірих, бурих і понурих,

чоловічих і жіночих, парубочих і дівочих.

Коли буду сине море перепливати, тоді буду на уроки і пристріти горювати.

Сама собі сорочку мила, сама і зносила, сама собі пристріт отходила.

Борис Грінченко. Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. — Чернигов, 1901. — С. 47—48.

Від «волосу»

Волос виливаю, виговораю.

Тут тобі не колоти і не пороти,
червоної крові не розливати, білого мозку не тирати.
З червоної крові, з жовтої кості, з білого лица,
з чорних (русявих) кос.

*Записано в с. Заремля Житомирського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Колесники
Овруцького р-ну Житомирської обл.*

Від епілепсії

Приступи мені, Божа Мати, чорну болезнь виговорати
і на крутії гори стилати, і на бистрійї води, і на шовковійї
трави. Шовковий там пристол стоїть, за тим пристолом
Божа Мати сидить.

— А шо ж вона робить?

— Книги читає, (ім'я) там кому чорну болезнь виго-
ворає.

Іди ж ти, болезнь, з хати, з хати димом, з двора ветром.
Біжи туди, де вітер не віє, де сонце не гріє, де куриний голос
не заходить, там Христова кров не ходить, там кричат,
верещат, а тобі спат і гулят.

*Записано в с. Осівці Брусилівського р-ну
Житомирської обл.*

«До трав»

Добрий день, тобі земля Зіна,
Шоб ти всякого зілля зароділа.
Пречиста Маті,
Поможи мені цього зілля нарваті
І к чому приложу,
Туму поможу.

І тобі, Мать Свята Земля,
Заплачу.

*Записано в с. Старосільці Коростишівського р-ну
Житомирської обл.*

Святий Аврам поля орав,
Свята Причиста мати зілля посівала та
У помочі ставала.

*Записано в с. Приворіття Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Звіздаць
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Святий Аврам на зілля орав,
Божа Мати поливала,
всім до помочі ставала.

*Записано в с. Нові Озеряни Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки
з с. Журавлінка*

Святий Оврам
На зілля землю орав,
А Святий Ілля сів зеля.
Пречиста Мати поливала
Рабу Божому (ім'я)
На помозь давала.

*Записано в с. Старосільці Коростишівського р-ну
Житомирської обл.*

Святий Оврам
Землю орав,
Спаситель сів,
Матір Божа поливала
І у помочі ставала.

*Записано у с. Приворіття Брусилівського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Звіздаць
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Святий Оврам
Землю орав,
Пречиста Мати поливала,
Рабу Божому (ім'я)
Помощі давала.

*Записано в с. Новогородецьке
Коростишівського р-ну Житомирської обл.*

Божий Іван поле орав,
А святая Ілля сіяла зілля,
Божа Мати рвала да в помочі ставала.

*Записано в с. Краснобірка Радомишльського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Малі Кліщі
Народицького р-ну Житомирської обл.*

Святий Оврам
Землю орав,
А Лля сіяла зілля,
Мати Божа поливала
Це зіллячко рабі Божой (ім'я)
На помочь давала.

*Записано в с. Новогородецьке Коростишівського
р-ну Житомирської обл.*

Господу Богу помолюся,
Матері пречистой поклонюся.
Не йду я гуляти,
А йду я зіллячко рвати,
Котре сам Господь посадив,
Сам Господь розрешив,
Божа Мати посадила,
А Ілля поливав
Да нам помочь давав.

*Записано в с. Новогородецьке
Коростишівського р-ну Житомирської обл.*

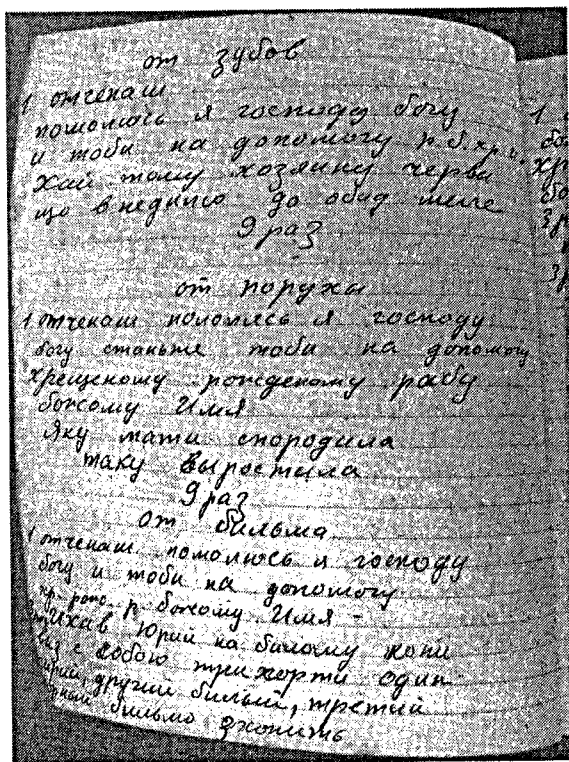
Божа Мати садила, поливала, а нам помочі давала!
Записано в с. Жовтневе Попільнянського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-Повчан-
ська Народицького р-ну Житомирської обл.

Святий Аврам землю орав, сів злля, поливав й на
помощ давав.

Записано в с. Козіївка Коростишівського р-ну
Житомирської обл.

Свята Ілля сіяла злля, а Мати Божа поливала да нам
помочі давала.

Записано в с. Потіївка Радомишльського р-ну
Житомирської обл. від переселенки з с. Рудня-Осошня
Народицького р-ну Житомирської обл.

Аркуш
із зошита із
замовляння-
ми народної
цілительки

Від ляку

Приступає Божа Мати ляк виливати
зо всіма святими, з ангелами з хранителями.
Заспано, заслано, подумано, погадані,
дівоцькі, парубоцькі, жіноцькі,
котячі, волячі, собачі,
з вітру, з-під облакув, з-под хмари, з-под ясного неба.
На горі церковка стояла,
там Мати Божа спала, спочивала.
Пришов до Єї Сус Христос:
Мати моя злюбленная, проспися, пробудися, — до
мене прикупися.

Загадай старому і малому, хто буде сей сон читати,
то наглої смерті не буде мати.

*Доманицький В. Народна медицина у Ровенському
повіті на Волині // Матеріали до українсько-руської
етнології. — Львів, 1905. — Т. 6. — С. 103.*

Від зубного болю

— Архангел Гавріїл — місяць праведний, був на
тім світі?

— Був!

— Бачив мертвих людей?

— Бачив!

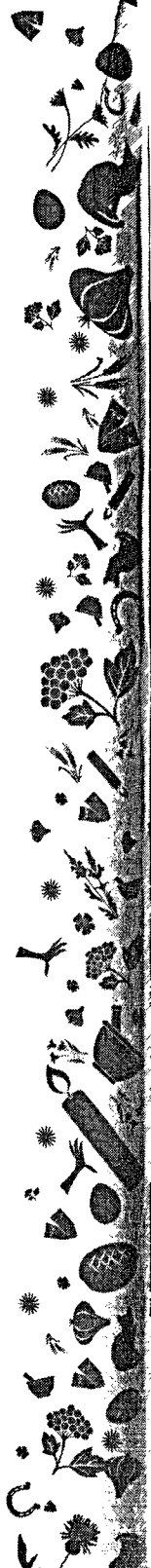
— Не болять у їх зуби? Не болить їх жовта кость?
Щоб і у мене, раба Божого, молитвеного, хрещено-
го, ніколи не боліли зуби.

*Черниговские губернские ведомости, 1858, с. 129.
Зап. Шишацким-Илличем.*

Місяць у небі, кіт-риба в океані, дуб на землі.

Як оці три брати зйдуться, то тоді у раба Божого
N зуби будуть боліти.

Херсонские губернские ведомости, 1858

Від епілепсії («чорна хвороба», «зла бола»)

Вийшов золотий чоловік з золотої церкви і йшов на золоту гору у золотім убраню і здивав (ім'я).

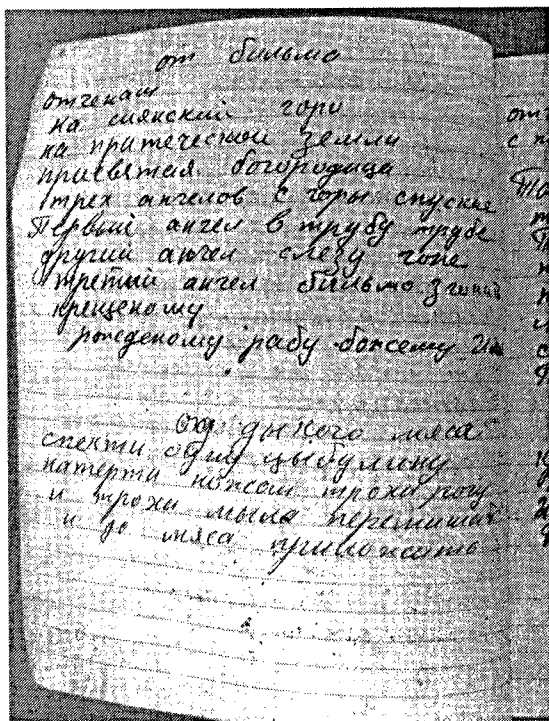
Паде він на коліна і просить золотого чоловіка:

«Золотий чоловіче, прошу тебе, віжени з мене злу болу!»

Бере золотий чоловік (ім'я) за руку і веде перед Пречисту Діву, аби Пречиста Діва йому сказала, який ему лік дати від злої боли.

Пречиста Діва дала ему золотий меч, золоту трембіту, золоті долота.

Погану болу золотим мечем відрубав, золотими долотами відовбав, трембітами вітрубив, погану болу болючу, колючу поніс лісами; щезла-пропала дурна бола.

Аркуш із зошита із замовляннями народної цілительки

Бере (ім'я) золотий чоловік і веде перед Господа Бога;
Взяв Господь Бог (ім'я) за праву ручку, Сус Христос
за ліву ручку, повели его до святої церкви, завели
в один бродок по коліна, в другий бродок по пояс,
в третій бродок по шию.

Обмили від дурної боли, завели до святої церкви.

Засвітило сонечко в личко, а місяць в потилицю;
взяв Господь Бог хусточку, обтер від дурної боли.

*Шухевич В. Гуцульщина. Львів, 1908. Репринтне
видання: Верховина, 2000. — С. 254.*

Поріз, припинення кровотечі

Ішли ліки через три ріки, і лози рубали, і рожу сажали,
і кров пускали.

Рожа не прийнялась, і кров унялась.

Пускали водяную, пускали молошную і кривавую,
замовляну і порубану, прибитую і поризану.

Своїм духом обвиваю, Господа Бога споминаю і Ми-
колая Чудотворця.

Тож я сеї крові не пускаю, тоже греблю гачу і денно,
і поденно, і ночую, і зірочною, і місячною.

Чоловік з духом, а Бог з помочаю.

*Богданович А. Сборник сведений о Полтавской
губернии. — Полтава, 1877. — С. 281.*

Від «рожі» («бешиха»)

Богородице Діво! Прошу тебе на поміч,
вишептать и вимовить бех і бешиху,
і пристрітну, і шляхову, і вітряну, і водяну,
і подуману, і погадану, і залитяну, і заїдену,
і вишептати, і вимовить, од костей, од румяного
лица, од веселого серця,

народженому, хрещеному, і молитвеному рабу Божому N.

Було вас одинадцять, а бех дванадцятий, а з одинадцяти десять,

а з десяти дев'ять, а з дев'яти вісім,

а з восьми сім, а з семи шість,

а з шести п'ять, а з п'яти чотири,

а з чотирьох три, а з трьох два,

а з двох один, а з одної та не одної,

народженому, молитвеному, хрещеному рабу Божому (ім'я).

Чубинский П. Труды этнографической статестической экспедиции в Западно-русский край. — СПб.: 1872. — Т. 1. — С. 115—116.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Антонович В. Б. Колдовство. Документи — процеси — дослідження. — СПб., 1877. — 140 с.

Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии. — Ч. 2. — Полтава, 1849. — 390 с.

Байбурич А. Ритуал в традиционной культуре. — СПб., 1993. — 242 с.

Белова О. В. Етнокультурные стереотипы в славянской народной традиции. — М., 2005. — 288 с.

Богданович А. В. Сборник сведений о Полтавской губернии. — Полтава, 1877. — 283 с.

Богоявленский Н. А. Древнерусское врачевание в 11—17 вв.: Источники для изучения истории русской медицины — М., 1960. — 326 с.

Богуславский Ф. Село Юриновка Новгородсеверского уезда Черниговской губернии в историческом и этнографическом отношениях // Черниговские губернские ведомости. — 1855. — № 20. — С. 163—171.

Болтарович З. Є. Народне лікування українців Карпат. — К., 1980. — 118 с.

Болтарович З. Є. Народна медицина українців. — К., 1990. — 232 с.

Болтарович З. Є. Українська народна медицина. — К., 1994. — 320 с.

Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка. — К., 2006. — 328 с.

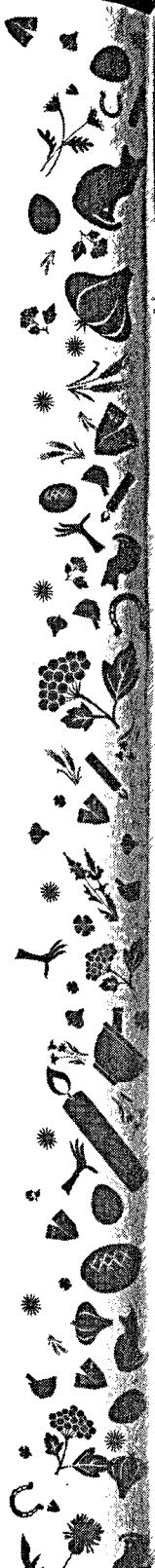
Боцяновский В. Заговоры против болезней, разные поверья и прикметы (село Пилки Житомирского уезда) // Живая старина. — 1895. — Вып. 3—4. — С. 499—502.

Братчиков А. К вопросу о местных народных способах врачевания болезней // Волынские губернские ведомости. — 1882. — № 49. — С. 2—4.

Валодзіна Т. Народная медицина: ритуальна-магічна практика / уклад., прадм. і паказ. Т. В. Валодзінай. — Мінск, 2007. — 776 с.

Векірчик К. М. Отруйні лікарські рослини. — К., 1999. — 144 с.

Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. — М., 2000. — 430 с.

Ви, зорі-зоріці... Українська народна магічна поезія / Упоряд. М. Василенко. — К., 1991. — 336 с.

Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. — К., 1995. — 336 с.: іл.

Высоцкий Н. О. Роль женщины в истории нашей народной медицины. — Казань, 1908. — 27 с.

Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження: навч. посіб. — Львів, 2008. — 288 с., іл.

Глушко М. Народний доробок Зоряни Бодтарович (до 60-річчя з дня народження) // Народознавчі зошити. — 1995. — № 1. — С. 13—16; № 2. — С. 126—127.

Гнатюк В. Знадоби до галицько-руської демонології // Етнографічний збірник. — 1904. — Т. XV. — 272 с.

Гнатюк В. Знадоби до української демонології. Т. II, Вип. 1, 2. // Етнографічний збірник. — 1912. — Т. XXXIII. — XVII. — 238 с.; Т. XXXIV. — XXIV. — 280 с.

Гнатюк В. Нарис української міфології. — Львів, 2000. — 263 с.

Горошко Л. М. Знакові функції води в обрядах і віруваннях українців Карпат: Дис. канд. іст. наук. — Л., 2007. — 247 с.

Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. — К., 2000. — 380 с.

Гринченко Б. Д. Из уст народа: Малороссийские рассказы, сказки и проч. — Чернигов, 1901. — 488 с.

Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Вип. 1: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. — Чернигов, 1895. — 308 с.

Груздев В. Ф. Русские рукописные лечебники. — Ленинград, 1946.

Грушевська К. З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства (Підготовлено до друку Марією Маєрчик, Оленою Боряк) // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / Наук. ред. М. Гримич. — Т. 3: Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура. — К., 2012. — С. 346—386.

Грушевський Марко. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. — К, 2006. — 256 с.: іл.

Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. — Л., 2007. — 352 с.

Гуревич А. Я. Ведьма в деревне и перед судом (народная и ученая традиции в понимании магии) // Языки культуры и проблемы перевода мости / Отв. ред. Б. А. Успенский. — М., 1987. — С. 12—46.

Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. — Львів, 1992. — 176 с.

Данильченко И. Этнографические сведения о Подольской губернии. — Каменец-Подольск, 1869. — 56 с.

Де ля Фліз Г. Альбоми. — Т. 1. — К., 1996. — 254 с.

Де ля Фліз Г. Альбоми. — Т. 2. — К., 1999. — 687 с.

Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв. — Львів, 2008. — 400 с.

Диса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воеводствах Речі Посполитої XVII—XVIII ст. — К., 2008. — 304 с.

Дмитренко А. Збирання трав і архаїчні елементи світогляду поліщуків // Етнічна історія народів Європи. — К., 2001. — Вип. 11. — С. 14—19.

Дмитренко М. Народні повір'я. — К., 1997. — 67 с.

Доманицький В. Народна медицина в Ровенському повіті на Волині // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1905. — Т. 6. — С. 100—107.

Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. — К., 1876. — 475 с.

Ефименко П. Суд над ведьмами // Киевская старина. — 1883. — Т. XVII. — С. 374—401.

Зеленин Д. К. «Обыденные» полотенца и обыденные храмы // Избранные труды: ст. по духовной культуре. — М., 1995. — С. 193—213.

Зоряна вода: Таємниці поліських знахарів / Упоряд. В. Ф. Давидюк. — Луцьк, 1993. — 24 с.

Ізнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. — К., 2014. — 264 с.: іл.

Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. — К., 1991. — 424 с.

Іванов П. Знахарство, шептанье и заговоры (в Старобельском и Купянском уездах Харьковской губернии) // Киевская старина. — 1885. — № 12. — С. 730—744.

Іванов П. В. Народные рассказы о ведьмах и упырях // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк. — К., 1991. — С. 430—497.

Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. — Чернівці, 2000. — 208 с.

Кархут В. В. Ліки навколо нас. — К., 1973. — 232 с.

Каюа Р. Людина та сакральне. Пр. з фр. — К., 2003. — 256 с.

Кісь О. Українська відьма: життя на маргінесі // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / Наук. ред. М. Гримич. — Т. 3: Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура. — К., 2012. — С. 29—30.

Коваленко Г. О народной медицине малороссов в Переяславском уезде, Полтавской губ. // Этнографическое обозрение. — 1891. — № 2. — С. 141—149.

Коваленко Г., Манжура И. К народной медицине малороссов // Этнографическое обозрение. — 1891. — № 4. — С. 169—186.

Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ю. В с. Ходовичах Стрийського повіту списав Філярет Колесса. // Етнографічний збірник. — 1898. — Т. V. — С. 76—98.

Колосова В. Б. Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект. — М., 2009. — 352 с.

Комаров М. Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь. — Одеса, 1890. — 124 с.

Коровін-Піотровський Матеріали для історії, етнографії і статистики Черниговської губернії. — Чернігов, 1887. — С. 143—144.

Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині: Етнографічні матеріали. — Житомир, 1920. — 158 с.

Кравченко В. Етнографіческие материалы, собранные в Волинской и соседних с ней губерниях // Труды Общества исследователей Волыни. — Житомир, 1911. — Т. 5. — 80 с.

Курочкін О. В. Відьма в українській міфологічній традиції // Народна творчість та етнографія. — 1990. — № 4. — С. 23—29.

Лахтин М. Ю. Старинные памятники медицинской письменности // Записки Московского археологического института. — М., 1912. — Т. XVII.

Левицький М. Селянські знахарі та баби-шептухи. — К., 1901. — 32 с.

Левкиевская Е. Е. Славянский оберег. Семантика и структура. — М., 2002. — 336 с.

Левкович Н. М. Народна демонологія Бойківщини: Автореф. дис. канд. істор. наук. — Львів, 2010. — 20 с.

Лікарські та господарські порадики XVIII ст. — К., 1984. — 128 с.

Лікарські рослини і фітотерапія. Фітотерапевтична рецептура: навч. посіб. для студ. вищ. фармац. навч. закл. і фармац. ф-тів вищ. мед. навч. закл. IV рівня акредитації / Л. В. Бензель, Р. Є. Дармограй, П. В. Олійник, І. Л. Бензель. — К., 2010. — 400 с.

Лікарські рослини у фармакології: навч. посіб. з фітотерапії / авт.-упоряд. І. В. Грига. — Закарпаття, 2001. — 280 с.: іл.

Литвинов А. Разные сведения и корреспонденции из Глуховского уезда // Земский Сборник Черниговской губернии. — 1899. — № 9. — С. 73—80.

Лукьянов Г. Г. Из истории русского колдовства в XVII в. // Вестн. Харьк. ист.-филол. об-ва. — Харьков, 1911. — Вып. 1.

Луцій Т. Обрядовий рушник і міфологічна картина світу // Народна творчість та етнографія. — 2000. — № 5—6. — С. 104—107.

Лысенко О., Комарова С. Ткань. Ритуал. Человек. Традиции ткачества славян Восточной Европы. — СПб., 1992. — 48 с.

Маєрчик М. Одяг як символічне тіло (на матеріалах української традиційної культури) // Тіло в текстах культур: Зб. матеріалів наук. конф. / Гол. ред. Ганна Скрипник, упоряд.: Олена Боряк, Марія Маєрчик. — К., 2003. — С. 69—82.

Максимович М. Дні та місяці українського селянина. — К., 2002. — 190 с.

Мамчур Ф. І. Довідник з фітотерапії. — К., 1986. — 280 с.

Махулько-Горбачевич Гр. // Український медичний архів: Етнографія та медицина. — Харків, 1928. — Т. II. — Зошит. 3. — 127 с.

Мацієвський О., Гошко Ю. Народна медицина і ветеринарія // Лемківщина. У 2-х т. — Львів, 2002. — Т. 2: Духовна культура. — С. 140—152.

Милорадович В. Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии. — К., 1902. — 106 с.

Михлин В. М., Кирьяк В. А. Неклассическое врачевание: прошлое и настоящее / Отв. ред. д.м.н., проф. А. Г. Наку. — Кишинев, 1988. — 216 с.

Мовна У. Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина XIX — початок XX століття). — Л., 2006. — 208 с.: іл.

Никончук Н., Никончук М., Мойсієнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. — Житомир, 2001. — 148 с.

Никорак О. Традиційні тканини у звичаях і обрядах українців // Вісн. Львів. ун-ту. (Сер. «Історична»). — 2003. — Вип. 38. — С. 549—556.

Новицкий Я. П. Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщине. — Екатеринослав, 1913. — 42 с.

Носаль М. А., Носаль І. М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. — К., 1959. — 258 с.

Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. — Львів, 1909. — Т. XI. — С. 47—120.

Осадчий Т. И. Щербановская волость Елисаветградского уезда Херсонской губернии. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание. — Херсон, 1891. — С. 48—51.

Павлов О. Д. Замовляння як вербальна магія: Автореф. дис. канд. філол. наук. — К., 1999. — 28 с.

Пантюхов И. Доктора и знахари // Киевлянин. — 1869. — № 44. — С. 177—178.

Пантюхов И. О местной народной медицине // Киевлянин. — 1875. — № № 16, 23, 49.

Пархоменко Т. Використання воску в народному знахарстві // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся: матеріали комплексних наукових експедицій Рівненського фольклорно-етнографічного товариства. — Рівне, 2001. — Вип. 1. — С. 27—37.

Пастушенков Л. В., Пастушенков А. Л., Пастушенков В. Л. Лекарственные растения: Использование в народной медицине и быту. — Л., 1990. — 384 с.: ил.

Перевозченко И. Забытые и современные целебные травы. — К., 1995. — 92 с.

Петров В. Вірування у вихор і чорна хвороба // Етнографічний збірник. — Кн. 3. — К., 1926. — С. 102—116.

Петров В. Нова генетична теорія заговорів (з приводу книги: Н. Познанський. Заговоры (1917) // Зап. іст.-філ. відділу УАН. — 1923. — Т. 3. — № 44. — С. 230—236.

Підцерковна Я. Дитяча медицина поліщуків (за матеріалами експедиції у селах Дубровецького району) // Поліссязнавство: польові записи та наукові студії фольклорно-етнографічних матеріалів. — Рівне, 1998. — С. 59—63.

Плинка А. Лук и чеснок. — М., 1956. — 84 с.

Полесские заговоры (в записях 1970—1990-х гг.) / Сост., подготовка текста и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. — М., 2003. — 752 с.

Попов О. Лекарственные растения в народной медицине. — К., 1971. — 314 с.

Попова Л. Примовки, вірування, ворожіння, замовляння, знахарство. Польові записи початку ХХІ ст. у селах Коростенського і Овруцького районів Житомирської області // Джерела до української етнології: матеріали польових досліджень. — К., 2011. — Вип. 1. — С. 192—200.

Пошивайло І. Феноменологія гончарства: семіотико-етнологічні аспекти. — Опішне, 2000. — 432 с.: іл.

Радовин Р. Б. Традиційне житлово-господарське будівництво українців північно-західної Галичини і південно-західної Волині другої половини ХІХ — початку ХХ ст.: етнічні риси і локальна специфіка: Автореф. дис. канд. іст. наук. — Львів, 2007. — 19 с.

Рубан Н. М. Розвиток земської медицини в Україні (1865—1914 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук. — Донецьк, 2004. — 18 с.

Серебряннікова Н. І. Обрядові аспекти народної лікувальної практики слов'янського населення Південно-Західної України: Автореф. дис. канд. іст. наук. — К., 2004. — 22 с.

Сержнутаюскі А. К. Русальная нядзеля. Приміхі і забобоні беларусау-палешукоу. — Мінск, 2009. — 478 с.

Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців. — Львів, 2011. — 428 с.

Скарби та скарбошукання в українських народних легендах та переказах. Фольклорний збірник. / Упоряд., передмова та примітки В. П. Фісуна. — К., 2002. — 430 с.: іл.

Скрипник Г. Народна медицина // Поділля: історико-етнографічне дослідження. — К., 1994. — С. 325—344.

Соляр О. А. Українські народні замовляння: питання походження і поетики: Автореф. дис. канд. філол. наук. — Львів, 2005. — 16 с.

Стороженко Н. В. Малорусские суеверия, коим мало кто верил, собранные 1776 года (Рукопись А. И. Чепы). — 1892. — Т. 36. — № 1. — С. 119—130.

Сумцов Н. Колдуны, ведьмы и упыри (Библиографический указатель) — Харьков, 1891. — 50 с.

Сумцов Н. Личные обереги от зглаза. — Харьков, 1896. — 20 с.

Сумцов Н. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці / Упорядкув., підгот. тексту, передм., післям. та прим. М. М. Красікова. — Х., 2008. — 558 с.; 30 с.: іл.

Сумцов Н. Ф. Очерк истории колдовства в западной Европе. — Харьков, 1878. — 152 с.

Сушко В. Життя незкінчене: поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХІХ—ХХІ ст. — Харків, 2012. — 236 с.

Танский І. Описание с. Локотковъ. // Записки Черниговского губернского статистического комитета. — Чернигов, 1866. — С. 199—201.

Темченко А. Українські лікувальні замовляння: Автореф. дис. канд. іст. наук. — К., 2003. — 17 с.

Ткаченко О. Є. Міфопоетика і антропологічні основи української народної медицини: Автореф. дис. канд. філософ. наук. — Харків, 2010. — 20 с.

Токина Б. П. Фитонциды. — М., 1951. — 238 с.

Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — М., 1995. — 512 с.

Топорков А. Л. «Перепекание» детей в ритуалах и сказках восточных славян // Фольклор и этнографическая действительность. — СПб., 1992. — С. 114—118.

Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной имп. Русским Географическим обществом: Юго-Западный отдел: Материалы и исследования в 7 томах, собранные П. Чубинским. — СПб., 1872. — Т. 1. — 224 с.

Трусевич И. Зилле: Предания, поверья, пословицы и песни жителей Полесья // Киевлянин. — 1865. — № 107. — С. 423—424.

Трусевич И. Знахари, ведьмы и русалки. Предания, поверья, пословицы и песни жителей Полесья // Киевлянин. — 1865. — № 69. — С. 271—272.

Тупчієнко М. П. Міфоритуальна символіка заліза та ковальських виробів в традиційних уявленнях східних слов'ян: Автореф. дис. канд. іст. наук. — Львів, 2011. — 20 с.

Українські замовляння / Упоряд. М. Москаленко. — К., 1993. — 308 с.

Українська народна магія / Упоряд. Л. Дунаєвська. — К., 2001. — 140 с.

Українські чари / Упоряд. О. Таланчук. — К., 1993. — 96 с.

Франко І. Гуцульські примівки // Етнографічний збірник. — 1898. — Т. 5. — С. 41—72

Франко І. Людові вірування на Підгір'ю // Етнографічний збірник. — 1898. — Т. V. — С. 95—98.

Шамраевский А. Статистическое описание Бобровицкой дачи // Памятная книжка Черниговской губернии. — Чернигов, 1862. — С. 273—276.

Шарко Е. Из области суеверий малороссов Черниговской губернии (народная медицина и представление о загробной жизни) // Этнографическое обозрение. — 1891. — Вып. 1. — С. 169—173.

Швидкий С. М. Народне лікування українців Південної Слобожанщини: історія розвитку, сучасний стан, регіональна специфіка: Автореф. дис. канд. іст. наук. — К., 2001. — 17 с.

Шинкарев П. М. Сл. Бело-Куракино // Харьковский сб. / Под ред. В. В. Иванова. — Харьков, 1895. — С. 252—253.

Шкарбан А. Знахарство на Поліссі (за експедиційними матеріалами) // Полісся: мова, культура, історія. Матеріали міжнародної конференції. — К., 1996. — С. 277—282.

Шухевич В. О. Гуцульщина. — Ч. 5. — Верховина, 2000. — 332 с.

Щербаківський Д. М. Сторінка з української демонології (вірування про холеру) // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К., 1991. — С. 541—543.

ОБСТЕЖЕНІ СЕЛА

Червень 2003 р.: села Соломіївка, Орв'яниці Дубровицького району, Іванчиці, Прикладники, Серники, Старі Коні, Вичівка, Привітівка, Мульчиці Зарічницького району.

Липень 2003 р.: села Козіївка, Старосільці, Новогородецьке, Привороття Коростишівського району Житомирської області та м. Коростишів.

Серпень 2003 р.: дослідження в Брусилівському і Попільнянському районах Житомирської області, де проживають переселенці з сіл Базар, Великі Кліщі, Журавлінка, Заводне, Звездаль, Калинівка, Любарка, Межиліска, Рудня-Осошня Народицького району та Делети й Червоносілки Овруцького району.

Вересень—жовтень 2004 р.: дослідження в Андрушівському, Баранівському, Бердичівському, Житомирському, Новоград-Волинському, Ружинському, Черняхівському районах Житомирської області, де мешкають переселенці з сіл Обиходи Коростенського району; Малахівка, Мощаниця, Рудня-Жеревці Лугинського, Рудня-Калинівка Малинського, Базар, Ганнівка, Голубієвичі, Лозниця, Ноздрище, Старе Шарне, Христинівка, Гута-Ксаверівська Народицького, Виступовичі, Делета, Думынське, Жолудівка, Колесники, Степки, Стовпичне, Лозниця Овруцького районів.

Листопад 2005 р.: матеріали з народної медицини було зібрано у селах II—IV Чорнобильських зонах радіоактивного забруднення на теренах Лугинського району Житомирської області. Зокрема, обстежено села Бовсуни, Червона Волока, Бобричі, Млини, Липники, Путиловичі, Озни, Повч, Мощаниця, Малахівка.

Серпень 2006 р.: села Кисоричі, Сновидовичі, Біловіж, Блажове, Залавя, Томашгород, Єльне, Глинне, Познань, Мушні, Кам'яне, Березове, Дроздинь, Старе Село, Переходичі, Вежиця, Борове, Карпилівка, Обсіч Рокитнівського р-ну Рівненської обл. та м. Рокитне.

Березень 2007 р.: села Прохорівка, Келеберда, Пекарі, Межиріч, Гамарня, Хмільна, Кононча, Степанці, Литвинець, Шевченкове, Медведівка Канівського р-ну Черкаської обл.

Липень—серпень 2011 р.: села Середи, Серби, Червона Воля, Мала Глумча (Хутір Сосновка), Лука, Неділице, Підлуби, Рудня-Іванівська, Кочичине, Сімаківка, Кривотин, Малий Кривотин, Рясне, Степанівка, Осова, Миколаївка, Андрієвичі, Бараші, Киянка Ємільчинського та Новоград-Волинського районів Житомирської області.

Червень 2012 р.: тритижневе стаціонарне дослідження с. Берегове Бахчисарайського р-ну, АР Крим.

ЗМІСТ

Вступне слово.....	7
ВІРУВАННЯ, МІФОЛОГІЯ, СВІТОГЛЯД	11
Магія та люди: знахарі, чаклуни, відьмаки та інші особи, причетні до магії	12
Магія лікування хвороб.....	60
Магія оберегів	126
НАТУРАЛЬНА НАРОДНА МЕДИЦИНА.....	157
Трави.....	158
Дерева.....	187
Городина.....	198
Ягоди та гриби.....	213
Зернові культури	221
Засоби мінерального походження: глина, сіль, земля.....	225
Лікувальні засоби тваринного походження.....	231
Післямова: як опитувати знахарів, або Декілька слів про роботу етнолога «в полі».....	238
ТЕКСТИ ЗАМОВЛЯНЬ ІЗ ВУСТ ПОЛІСЬКИХ ЗНАХАРІВ.....	249
Список використаної літератури	310
Обстежені села	317

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
 - на сайті Клубу: www.bookclub.ua
 - у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
- Надсилається безоплатний каталог**

***Запрошуємо авторів, перекладачів,
художників, редакторів до співпраці***

e-mail: publish@bookclub.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Ігнатенко І.

**I-26 Народна медицина і магія українців / Ірина Ігнатенко. — Харків :
Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. — 320 с.**

ISBN 978-617-12-1549-8

**УДК 39(477)
ББК 63.5(4УКР)**

НАРОДНА МЕДИЦИНА

І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

Фото люб'язно надано автором

ІГНАТЕНКО ІРИНА ВАСИЛІВНА,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри етнології
та краєзнавства історичного
факультету Київського
національного університету
ім. Тараса Шевченка

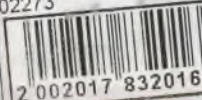
Наші предки відчували нерозривний зв'язок духу й тіла з силами природи. Тільки ті, хто «знав», «відав» їх, були для українців лікарями тілесних і душевних недуг. Подолати хворобу, скориставшись рослиною чи цілющим словом і подарувавши сили та віру, — за це їх шанували й остерігалися. З перших вуст ця книга розповість про традиції медицини та магії, які дивують, вражають і вчать поваги до мудрості народу та рідної землі. Авторка ділиться з читачами зібраними нею оригінальними текстами поліських лікувальних замовлянь та родинними рецептами лікування, які передаються в народі з покоління в покоління.

- Природні сили трав і дерев, городини та збіжжя
- Таємниці козаків-характерників
- Секрети знахарів, чаклунів та відьом
- Цілющі обереги для людини й оселі
- Тексти замовлянь із вуст поліських знахарів

www.bookclub.ua

ТОВ "Книгарня "Є" М8
Народна медицина і магія
українців/Ігнатенко Ірина

02273

2 002017 832016

89.43 грн
у т.ч. ПДВ
0.00 грн

0064050_23